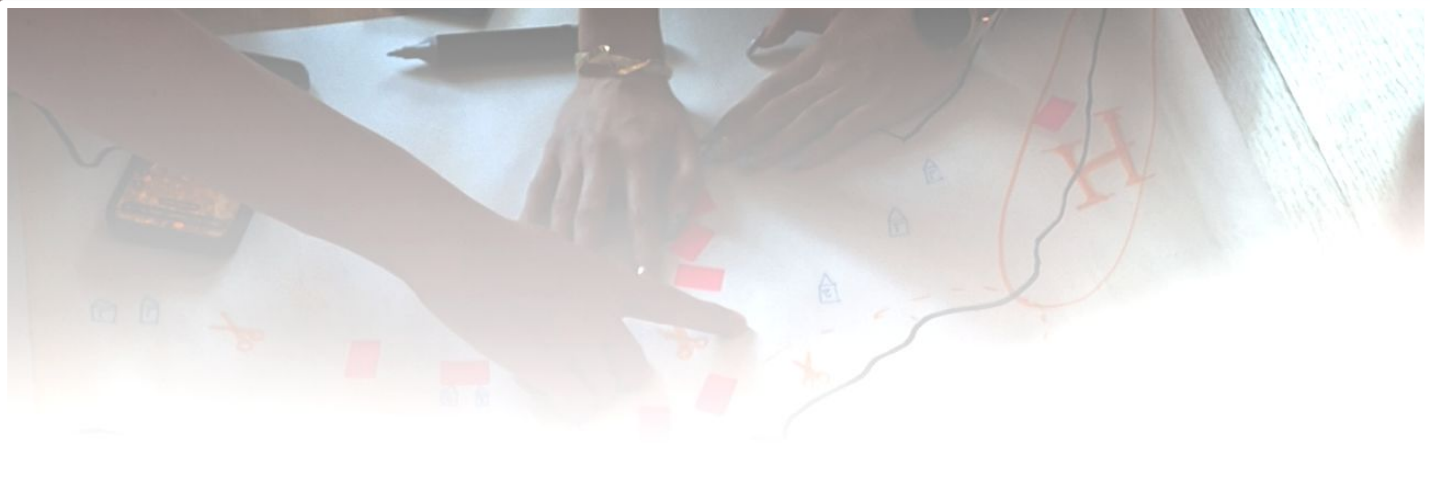

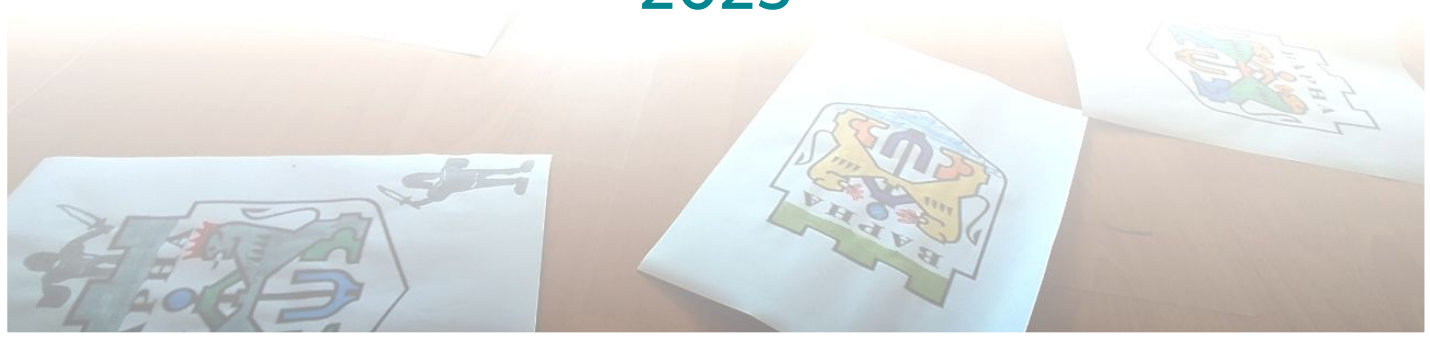

ДОКЛАД ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ

на местните характеристики,
потребностите и нагласите
на младите хора
на територията на
Община Варна

2025

Възложител: Община Варна, по договор Д2500044ОВН от 08.04.2025 г. със средства, осигурени от бюджета на Община Варна, Дирекция „Образование и младежки дейности“, дейност 369 „Други дейности за младежта“, програма „Младежки дейности“ за 2025 г.

Изпълнител: фондация „Силогия“, ЕИК208121924, със седалище в гр. София

Изследователски екип, изготвил доклада: Стефан Георгиев и Станислав Додов

© 2025 Община Варна

Фондация „Силогия“ има за своя мисия да насърчава демократичното участие и социалния прогрес чрез интердисциплинарни изследвания и образователни програми. Водени от ценностите на равенството, справедливостта и солидарността, фондацията работи за овластяването на маргинализирани общности и култивирането на критични граждани, които да изграждат включващи и справедливи общества.

Стефан Георгиев е социолог, специализиращ в областта на младежката политика, социалните изследвания и неформалното образование. Работил като старши изследовател в социологическа агенция по редица демоскопски проучвания. Асистент и докторант в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ с фокус върху младежките политики в България и емпирични социологически изследвания. Обучител с над 3500 часа в групово-динамичен тренингов формат по теми като лидерство и демокрация, гражданско и младежко участие, младежка работа и развитие на меки умения. Съавтор на наръчника за практики в сферата на неформалното образование „Накратко“ (2024). Автор на публикации в полето на младежкото участие и младежката политика и автор на поредица местни младежки изследвания. Национален изследовател за европейската мрежа RAY. Член на настоятелството на фондация „Силогия“.

Станислав Додов е социален педагог и обучител с над 3000 часа в групово-динамичен тренингов формат в сферите на човешките права (по-специално на децата и младите хора и правата им на участие) и развитието на меки умения. Работил като координатор и консултант с организации като УНИЦЕФ, Национална мрежа за децата и други с фокус върху правата на децата. Процесен фасилитатор в подкрепа на дейността и развитието на социални и политически организации и активистки групи. Изследовател и съавтор на „Непредставителна демокрация: Кои не са представени в българския парламент?“, „Разкриване: аналитичен доклад от изследване върху комуникацията, свързана с климата“ и др. Управител на фондация „Силогия“.

Съдържание

Резюме	2
I. Въведение	6
II. Анализ на резултатите	12
1. Обобщен профил на младите хора Градски, образовани и (все още) вкъщи	13
2. Представи и нагласи на младите варненци за обществото и местната реалност Влюбени в своята Варна, разлюбени с бъдещето	25
3. Образът на младите във Варна Изключени и изключителни	36
4. Ценности и свободно време Между индивидуалните амбиции и общите ограничения	45
5. Проблеми и нужди на младите Варна не ни вижда – затова си тръгваме	62
6. Проблеми и перспективи в младежката политика и младежкото участие Политика за младежта, участие за възрастните	81
III. Изводи	97
IV. Препоръки на изследователите	103
V. Методология	109
Списък с таблици и фигури	122
Литература	124
Приложения	128

Резюме

Докладът представя задълбочен анализ на социалния, културния и икономическия контекст, в който живеят младите хора във Варна към 2025 г., както и на техните нужди и съответните необходими приоритети в сферата на младежката политика. Базиран е върху многокомпонентно смесено изследване, което разглежда нагласите, споделените преживявания, очакванията и предизвикателствата сред младежите, като същевременно осветлява структурните условия, които влияят върху възможностите за реализация, участие и принадлежност.

За младите хора на територията на Община Варна тя се откроява с особена символика – наблюдава се **силна и емоционална идентификация** (романтизирана връзка с морето и лятото). За много от младежите Варна е дом, но също така място на културен, образователен, икономически **потенциал**, който те осъзнават, че зависи от развитието на фактори като добро управление, достъп до качествена заетост и подобряване на градската среда.

Амбивалентността, освен в напрежението между бъдещ потенциал и настояще, се проявява и в собствения образ и ценности на младите хора. От една страна от тях се очаква да бъдат успешни, амбициозни, самостоятелни. От друга страна, голяма част от тях са заклеени като апатични, неориентирани и невъзпитани. Става дума за **силно разцепен и поляризиран образ на младежта** – от едни се очаква да „спасят“ Варна, а други са представени като носители на обществена криза. Както отчитат други национални и европейски изследвания, доминират индивидуалистични ценности, в случая свързани най-много с отговорност, независимост, кариерен успех и семейство, в пряк паралел с изграждания образ на младите. Това е за сметка на участието в обществените дела, където младежите срещат **системни бариери, неравенства, а оттам – отчуждение и атомизация**.

Отчита се сериозна проблем по отношение на младежкия труд. Във Варна младите нерядко започват работа още в гимназиален етап, особено в сезонни и нископлатени сектори, при условия, които са далеч от минималните стандарти за достоен труд. Работата често се възприема като необходимост, но и като част от културната норма – очаква се младите да работят, да се справят сами, да се научат на самостоятелност. Това обаче води не до овластяване, а до **интернализиране на несигурността** – усещането, че трудът няма стойност, че младите са заменими, че правата им са фикция. Така младежкия труд се превръща в преживяване на прекаризация, която подготвя младите не за отговорност, а за дългосрочно приемане на несигурни условия. Трудовият пазар не предлага равни възможности, особено по специалността, което допълнително подхранва решението за изолация от активен живот или за емиграция.

В продължение на тази картина всеки трети млад варненец докладва за отчетливо желание да емигрира – значително повече от националното средно. Причините варират, но основно са свързани с липса на професионални възможности, ниски доходи, несигурност на пазара на труда, но и с цялостно преживяване за безперспективност не без връзка с управленски дефицити. Както липсата на достойна работа, така и липсата на вяра в промяната са водещи мотиви. **Решението за емиграция се мисли рационално**, като нормализирана част от биографията, като нещо обичайно и очаквано, дори като цикличен процес, при който завръщането все пак остава възможност.

Ярко се очертава **пространственото неравенство в достъпа до културни и социални възможности**. Централните райони и крайбрежната зона акумулират почти целия социален и културен живот, докато Владислав Варненчик, Аспарухово и части от Младост са периферизирани. Това води до изключване на младежи, които поради финансови или физически ограничения не могат да участват активно в градската култура. **Пространствата за свободно време, които не са свързани с комерсиални практики, са крайно недостатъчни**. Изборът често се свежда до Морската градина през лятото или моловете и частни домове през зимата, а комерсиалните места, изискващи вход и/или консумация, въпреки икономическия натиск, са понякога неизбежни. Младежкия дом и младежките организации са слабо разпознаваеми или недостъпни. Усещането за липса на места, където младите могат да прекарват време, да се социализират, да се развиват, се оказва централен проблем. **Спортът се явява като сфера с относително добра**

оценка – има достъп до пространства и практики, въпреки нуждата от по-равномерното им проникване.

Младежките организации играят особено важна роля в този контекст – те са често единственият достъпен и подкрепящ социален ресурс за младежи, особено по-маргинализираните сред тях. Но те функционират в **условия на системна нестабилност – липсват устойчиво финансиране, институционална подкрепа и стратегическа визия**. Местната власт се възприема като пасивна, а опитът с Европейска младежка столица 2017 е оставил сянка на разочарование и недоверие. Бъдещото изграждане на Черноморския младежки център носи надежда, но само при условие, че включи реално съществуващите организации в партньорство, а не в конкуренция, и че не остане единствено съсредоточие на младежката работа. Липсата на дългосрочна младежка политика и на ресурси води до фрагментирани, изолирани и формални дейности без трайно въздействие.

Участието на младите хора в обществения живот е ниско. Повечето не познават механизмите за включване, не знаят към кого да се обърнат, не разпознават съществуващите възможности. Това се дължи както на липсата на комуникационна и информационна инфраструктура, така и на дълбокото недоверие в институциите. Изоляцията не е резултат само от апатия – тя е породена от преживяване на неефективност, от липса на резултати и реално влияние и чуваемост на младежите. Немалко от младежите изглежда, че желаят да участват и да се ангажират, но или не вярват, че в това има смисъл, или не знаят как то може да стане.

Въз основа на всичко това докладът отправя комплексни препоръки. Идентифицира се спешна нужда от създаване на физически пространства за младежка активност, избягващи процесите на концентрация в централните части, които да бъдат достъпни, некомерсиални и управлявани съвместно с младежките организации. Черноморският младежки център трябва да бъде само началото на системно развивана младежка инфраструктура. Нужно е създаване на модерна, интуитивна информационна платформа, насочена към младите, която да обединява културни събития, доброволчески дейности, младежки проекти и възможности за участие. Необходимо е да се адресира липсата на достъп до култура чрез преференциални ваучери и разширена културна програма в кварталите. По отношение на труда се изисква спешна намеса – нужен е ефективен контрол, да се въведат обучения за трудови права и да се насърчава синдикалната активност. Препоръчва се също развитие на младежката работа като

професионална и устойчива практика – чрез обучение на младежки работници, изграждане на стандарти и обмен на добри практики.

Докладът завършва с **призив за разработване на дългосрочна стратегия за младежта на местно ниво** – документ, който да дефинира цели, приоритети, ресурси и отговорности. Такава стратегия трябва да се изработи в сътрудничество с младежките организации, институции, представители на администрацията и неформални групи. Само чрез включване, споделена отговорност и устойчива визия, Варна може да задържи младите хора и да се превърне не само в символична, но и в реална столица на младежта.

I. Въведение

През последните години съществуват няколко изследователски опити, фокусиращи внимание върху младите хора и младежката тематика като цяло. Публикуваните изследвания върху широкото понятие „младеж“ в национален и местен контекст се опитват да адресират и обяснят разбираемо значими въпроси като: Кой са младите хора? Те имат ли особен профил и какъв е той? Какво искат и какво обичат да правят младите хора? От какво се вълнуват и какви ги тревожи? Как и къде си представят собственото бъдеще? Въпросите са много и този списък е далеч от изчерпателен.

След публикуването в началото на 2025 г. национално младежко изследване на Фондация Фридрих Еберт България мнозина заинтересовани страни „опресниха“ своята представа за младия човек в страната. Паралелно на това, през последните години бяха произведени няколко местни социални изследвания, чиито фокус бяха младите хора в конкретни общини и в които част от екипа на фондация „Силогия“ има съществен принос¹. Местните изследвания винаги и по неизбежност са повод за сравнение между „нашите“ младежи (имащи по-конкретен образ) и онези „по принцип, в страната като цяло“. Но с това далеч не се изчерпва смисъла от производство на знание по отношение на тази тема. На този фон настоящият доклад не прави изключение като съдържа и тази сравнителна перспектива, без с това да се изчерпва неговата стойност.

В следващите страници се опитваме да разположим младите хора и техния живот в центъра на изследователското търсене, без да се ограничаваме от методически съображения. Изследването дръзко надскочи своите изходни позиции както от гледна точка на формулирани цели, така и от гледна точка на своя планиран методологически арсенал (за това виж глава „Методология“). Изследователският екип първоначално очерта основни изходни хипотези, свързани с формалната страна на варненската младежка политика, мотивацията на заинтересованите страни, ролята на класовите различия сред младежта, тяхната активност и степен на въвличане в обществени дейности, ролята на младежките пространства и практиките, свързани със свободното време.

¹ Става въпрос за няколко местни младежки изследвания, реализирани в общините Перник, Бургас и Шумен през последните пет години.

Изследователски въпроси бяха изначално формулирани в същите посоки. Както често се случва при всеки задълбочен и комбиниращ множество методи изследователски процес, и тук хипотезите и въпросите еволюираха с напредването на теренната фаза и всяка нова среща с младите хора беше възможност за допълнително питане, проблематизиране и обсъждане на нови потенциални находки. Резултатът е настоящият изключително богат и многопластов аналитичен доклад, чиято една от много задачи беше да очертае профила на младите хора във Варна. Дори и тази първа задача обаче не е лесна.

Очертаването на профила на която и да е социална група е трудна задача по правило. Това е още по-валидно, когато става дума за младежта – разнородни, многообразни, динамични, с променящи се нагласи, очаквания, практики. Младежта днес и нейната социализация, личностна и професионална реализация са обусловени от забързания живот, от духа на самата епоха, завихрящи политически, икономически, социални, демографски и други процеси едновременно. В този вихър се променят и младите хора, те не са статични – напротив те са по-адаптивни, учат по различен начин и с различна скорост, боравят с технологиите (което често плаши възрастните), движат се в социалното пространство (често без да рефлектират за това). Технологичната експлозия от последните години, изкуственият интелект, социалните мрежи, икономическата система, политическа система без съмнение влияят при очертаване на т. нар. профил на младите.

Профилът се мултиплицира в множество профили, често вътрешнопротиворечиви, живеещи уж заедно на една територия, но често откъснати социално един от друг. В самата група на „младите хора“ съществуват разлики, неравни условия и възможности, материални трудности или предимства, където някои младежи имат повече перспектива за развитие от други свои връстници. Социалната стратификация е факт. Младият човек расте и се социализира в контекста на множеството кризи от последните няколко години – глобалната пандемия от Ковид-19, климатичната катастрофа, войната в Украйна, геноцида в Газа, нестабилността и финансиализацията на глобалната икономика, кризите на идентичност в глобален план, трансформациите на либералната демокрация. Отчитайки всичко това, мисленето и знанието за „новото поколение“ е вече остаряло спрямо самото „ново поколение“, защото в рамките на едно „поколение“ вече се обособяват две, а понякога и три различни генерации с различни характеристики.

Преди да преминем към подробно разглеждане на резултатите от изследването си струва да обърнем внимание на няколко централни за контекста на националната политика за младежта момента.

Настоящият доклад отчита (без да ги превръща във свой отделен фокус) основните документи и процеси от производството на младежка политика в България. Даваме си сметка, че през последните години тази сфера е по-скоро периферна на политическия процес у нас (както от гледна точка на законодателна инициатива, така и по отношение на финансово обезпечаване), а

ако се направи опит за вглеждане в младежката политика на общинско ниво, то там лесно могат да бъдат регистрирани пропуски или липси. Сведения за горната констатация са налични в изработения през 2022 г. „Наръчник за местна младежка политика“, според който повечето общини в страната нямат изработени стратегии за младежта, а нарочният общински бюджет за младежки дейности е по-скоро изключение (Еленкова, Георгиев, 2022)².

Адресат на държавната политика са младите хора, като законовата рамка поставя ясна възрастова граница относно това кои са „младите“ – това, според Закона за младежта (2012), са всички лица между 15 и 29 години включително. Политиката се реализира чрез поредица от механизми и инструменти, а ключов документ, задаващ посоката на развитие, е Националната стратегия за младежта (2021 – 2030). Според тази стратегия политиката за младежта се дефинира като „целенасочена и последователна дейност на държавата, общините, младежките организации и обществото, която има за цел създаване на благоприятни условия за пълноценно личностно развитие на младежите и участието им в обществения и икономическия живот, както и приобщаването им в управлението на местно, областно и национално ниво чрез дейности, насърчаващи развитието на младежите в страната“ (2023). Този цитат е важен, защото от него става ясно, че важна роля в процеса на реализация на младежка политика имат не само институциите на централната и местна власт, но и младежките организации. Според Закона за младежта младежките организации са доброволни сдружения, където не по-малко от 70 на сто от лицата са на възраст между 15 и 29 г. и които целят реализиране на младежки дейности (Закон за младежта, 2012). Стратегията описва профила на младите хора в страната, очертава визията за развитието на политиката в споменатия период и преди всичко задава седем стратегически приоритети за периода на изпълнение. На областно и местно (общинско) ниво политиката се реализира от представителите на местната власт, като според Закона за младежта задължение на общинските кметове е изготвянето и изпълнението на Общински годишен план за младежта (Закон за младежта, 2012) – последното се явява и основен инструмент за политиката на местно ниво. Споменатите по-горе „младежки организации“ в общия случай и преди всичко се ползват от предоставените средства в съответствие с националните програми и общинските планове.

Описаното дотук е нужно не само за осмисляне на част от общата логика на „младежката политика“ в България и на местния терен, но и за въвеждане на няколко централни по отношение на настоящето изследване категории в контекста на младежката политика, а именно „свободно време“, „младежко участие“ и „пространства за млади хора“. С развитие на нашите изследователски дейности тези три понятия се свързаха донякъде с основната

² Община Варна не прави изключение по отношение на първото, но опровергава горната констатация що се касае до второто твърдение – тя е със собствен бюджет за младежки дейности, но без актуална стратегия.

част от находките, поради което си струва да ги въведем малко по-подробно тук.

Свободното време е предмет на изследване в социалните науки от повече от столетие, след неговото възникване като концепция и практика в резултат на развитието на индустриалните общества. То е сложен феномен, разглеждан в контекста на социалната структура, културното потребление, икономическите условия и личностното развитие. Общо обозначава времето, встрани от задължителните дейности като труд, образование и грижи за домакинството и се приема, че се запълва от дейности по избор (от почивка и развлечение до самоусъвършенстване). Още в края на 19. век Торстен Веблен го разглежда като свързано с демонстрирането на социален статус (Veblen, 1899). Френският социолог Пиер Бурдийо в своята „Дистинкция“ пък изследва как свободното време е свързано с културния капитал и се използва за възпроизводство на социални различия и неравенства (Bourdieu, 1996). Трети подход в полето на социалните науки пък разглежда свободното време предимно като част от комуникативното действие и сферата на лична автономия (Habermas, 1981). Допълнително, свободното време има и своето специално място в педагогиката, където то се разглежда като интегрална част от информалното и неформално учене, съответно и като безценен ресурс за игра. Освен в класическите социални науки, свободното време е предмет на някои съвременни изследвания, които си струва да се отбележат в контекста на настоящия доклад. От една страна то може да се мисли като „сериозно“ и да е предпоставка за редица значими за личността и обществото практики като доброволчество, участие в организации и др., което изисква сериозно отношение и ангажираност, но редом с това води до повишаване на умения и компетентности у практикуващите го (Stebbins, 2007). От друга страна имаме концепцията за свободно време като културна практика, пряко свързана с глобализацията, неравенствата, социалния статуси и дори с производството на „абнормално свободно време“ (Rojek, 1999). В контекста на настоящото изследване ние използваме тези постановки и свързваме част от находките за свободното време именно с неравенствата, сериозното и несериозно (абнормално) свободно време, но и с концепцията за участие (виж по-долу). Като социални изследователи също си даваме сметка, че макар да се нарича „свободно“, това време често е структурирано от социални, икономически и културни фактори, а освен това начинът, по който хората прекарват свободното си време, е свързан и с изграждането на идентичност(и). Не на последно място, дебитът на свободното време и неговото съдържание варира според социалната позиция.

Свободното време в контекста на младежката политика присъства като категория в нормативните документи като такова, т.е. приема се за даденост. Могат да бъдат споменати няколко примера. В чл. 18 от Закона за младежта младежките дейности са поредица от практики, като едно от основните описания е „дейности за организиране на свободното време“ (Закон за

младежта, 2012). В стратегията свободното време е мислено като терен, на който се извършва „ангажиране на неорганизираните младежи в различни форми на гражданско участие, доброволчество и младежки дейности“ (Национална стратегия за младежта 2021 – 2030: стр. 44) или пък като определящо за насърчаване на културата и творчеството сред младите. Всичко това идва да покаже, че „свободното време“, поне според държавните документи (законови, стратегически) е разпозната част от настоящето на младите хора и интегрален компонент от интервенциите за тяхното благосъстояние и развитие.

На следващо място е нужно да поясним термина „младежко участие“. Това е широко понятие, което в същото време се явява ключов въпрос на младежката политика и е предмет на множество стратегически и политически документи. Сийка Ковачева, един от социолозите в областта на младежките изследвания у нас, разглежда участието (гражданско и политическо) на младите хора като широк набор от практики за „активното въздействие върху процеса на вземане на решения (Ковачева 2020:183), излизащи извън разбирането за включване в политиката само чрез избрани представители. Ковачева се позовава на схващането на Нико Карпентер за участието, като подчертава, че то е „социален конструкт, дискурсивна практика, произведена в социален дискурс, насочен към младите хора като непълноправни граждани“ (Ковачева 2020: 184). Тя още борови с категорията „граждани-в-процес на създаване“, подчертавайки, че участието като концепция отразява отношенията на неравенство между индивиди с различен социален статус и „голямото общество“. Участието се мисли от Ковачева така: „всички действия на индивиди/групи могат да бъдат признати за участие, ако са насочени към публичния живот – към по-широка общност или обществото като цяло. Формите на участие на младите могат да бъдат формални и неформални, извън официалните институции.“ (Ковачева, 2020:185) Но от друга страна, стъпвайки на нейната рамка – особено в контекста на изработване на младежки политики – ние боравим с по-тясната дефиниция за младежко участие, цитирана в сърцевината на този доклад и много по-тясно обвързана с процеса на вземане на решения (Георгиев, 2020). Затова няма да е грешка да се каже, че говорим за социални практики, които обаче също са свързани с възпроизводство и трансформиране на властови отношения. Едно важно уточнение в контекста на доклада ни е, че участието, според Ковачева, се случва на публични места – нужни са публични пространства (Ковачева, 2020:185).

В европейските политики младежкото участие се мисли по сходен начин – „младите хора, които имат право и предприемат действие, формират мнение и оказват влияние. Правото на младите хора да изразяват мнението си по всички въпроси, които ги засягат“ (Crowley, Мохон, 2017). Също така, „младежкото участие е от значение за младите хора като индивиди, когато се вземат решения за даден аспект от живота им – например за тяхното здраве или образование. То е от значение за младите хора като колектив (общност), когато решенията

засягат много млади хора, например когато общината разработва проект за жилище (пак там).

Последно, в контекста на изследването е нужно да поясним концепцията за пространство, вкл. „социално пространство“ за млади хора. Причината за това е, че участието е ситуирана практика, която е вписана в структурирани социални пространства и в същото време е израз на стремеж към усвояване на тези социални пространства от младите хора (Ковачева, 2020: 186). Т.е. пространството е едно от условията за реализиране на практиката на участие. Пространството се конституира чрез взаимодействията между хората, като постоянно се променя със значенията, които участващите актьори му придават (Бурдийо, 1997). Към горната дефиниция е необходимо да се добави категорията „публично пространство“. В работата на Юрген Хабермас това са пространствата, които са отворени и достъпни, позволяващи общуването между различни социални групи, и затова носят в себе си идеята за „включеност“ (Хабермас, 1995). В настоящия доклад често тематизираме пространствата за млади хора като „младежки пространства“ и го натоварваме със смислите, разгърнати в този абзац. Приемаме това за даденост, доколкото младежките пространства могат да се мислят в тяхната двойствена функция – места, където младите хора могат да изразяват своите мнения, но и места, в които властимащите имат възможност да чуят тези мнения и гледища да ги имат предвид в процеса на вземане на решение (Crowley, Moxon, 2017).

Бихме искали да изразим надежда, че настоящият доклад ще допринесе за развитието на младежката политика във Варна, но и че като аналитичен продукт той ще бъде четен със съзнание за основните принципи на Ревизираната европейска харта за участието на младите хора в живота на общините и регионите:

- Участието на младите хора в живота на общините и регионите трябва да бъде част от цялостна политика за гражданско участие в обществения живот.
- Местните и регионални власти са убедени, че всички секторни политики трябва да включват младежко измерение.
- Принципите и различните форми на участие се отнасят до всички млади хора без дискриминация.

Като автори на този доклад – в качеството ни на изследователи, но едновременно с това и на обучители в полето на неформалното образование, с много богат опит от работата с деца, подрастващи и младежи – сме отговорни за дизайна и реализацията на цялостната методология на изследването, и лично сме реализирали всички качествени изследователски дейности, описани в глава „Методология“. Същевременно сме и автори на общата методическа рамка, извадка и инструментариум на сондажа, чиито терен сме координирали с екипа на Черноморския младежки център, наши сътрудници и съмишленици. На всички въввлечени в теренните дейности около сондажа и отвъд него бихме искали да благодарим за усилията и посветената енергия.

II. Анализ на резултатите

На следващите страници предлагаме същинската част от изследователската ни работа на терена на младежта в Община Варна. Предприемаме дедуктивен подход като започваме от обобщените демографски и социални характеристики на младежкото население; преминаваме през колективните преживявания и представи на младите за страната, за Варна, за настоящето и бъдещето, както и през образа им във варненското общество; разглеждаме техните ценностни ориентации във връзка с предпочитаните практики в свободното време; фокусираме се върху изпъкващи социални, икономически и културни специфики и проблеми на младите във Варна към 2025 г.; и накрая се насочваме към очертанията на настоящата и на нужната младежка политика, която да отчете всички разгледани обстоятелства и особености и да адресира проблемите и нуждите на младите хора, попадащи в нейния обхват.

Предпочетохме по-подробен разказ от първо лице, в който да е видно как сме разсъждавали – как четем данните и как пресичаме резултатите от различни изследователски дейности, за да достигнем до един или друг извод. Каним и читателите да се потопят с нас в резултатите по този систематичен начин, за да не допускаме прибързани или повърхностни интерпретации, и още повече – за да има шанс изводите, представени тук, да бъдат проблематизирани, допълвани и развивани за по-доброто разбиране на проблемите и нуждите на младите хора в Община Варна.

1. Обобщен профил на младите хора Градски, образовани и (все още) вкъщи

Профилът на младите хора във Варна разкрива, че те съставляват близо 15% от населението на общината, което я прави една от „най-младите“ в страната. Почти всички младежи живеят в града, като в общата младежка възраст мъжете леко преобладават. Съжителството с родителите е често срещано. Близо 37% от анкетираните работят на пълен работен ден, а 65% са учащи, като честа практика е съвместяването на учене и работа. Материалното им положение е сравнително по-добро от средното за страната. Младите варненци отчитат малко по-високи стойности на удовлетвореност от живота спрямо връстниците си в България, макар и малко по-ниски от средните за ЕС.

Преди да се насочим към основния анализ на получените данни, е нужно да очертаем приблизителния профил на младите варненци. На първо ниво са проследени базови статистически показатели за младите хора, живеещи на територията на Община Варна, като данните са взети от секцията за „Демографска и социална статистика“ на Информационната система „Инфостат“ на Националния статистически институт (НСИ). За целта на сравнителния анализ и по-високата информативна стойност някои от тях са разгледани и спрямо данните от проведеното от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) през 2024 г. национално младежко изследване (Попиванов et al., 2024), а други са сравнени с последната единадесета вълна на Европейското социално изследване (ESS). По този начин получените от сондажа ни данни получават по-висока аналитична плътност.

1.1. Младежко население на общината

Според НСИ младите хора, живеещи в Община Варна, са 47 979 за 2023 г. Те съставляват близо 14,9% от общото население на общината – това прави Варна относително „по-млада“ в сравнение със страната, където средно младите хора са 13,4% от общото население. Младежите във Варна са 5,5% от всички млади хора в България (общо 863 339) към същата година, което пък прави общината значим демографски ресурс, на трето място след София и Пловдив, и предполага нуждата от целенасочена и консистентна през годините секторна политика. Таблица 1, илюстрираща данните за 2023 г. от НСИ за възрастовата група „млади хора“ съгласно Допълнителните разпоредби на Закона за младежта³, показва няколко важни момента, които следва да се имат предвид при четенето на настоящия доклад, както и при бъдещото развитие на общинската политика за младежта:

- значителното мнозинство от младите варненци живеят в град Варна и едва под 3% живеят в села на територията на общината;
- възрастовата група от 25 до 29 години е по-свита в сравнение с по-младите варненци;
- в резултат от горните две – в селата почти няма млади хора в диапазона 25–29 години;
- мъжете са общо с лек превес над жените.

³ Чл. 1, ал. 1 от Допълнителни разпоредби на Закона за младежта.

		15-19 г.	20-24 г.	25-29 г.
Общо	Общо	16122	16483	15374
	Мъже	8337	8592	7686
	Жени	7785	7891	7688
В градовете	Общо	15553	16045	14986
	Мъже	8038	8368	7493
	Жени	7515	7677	7493
В селата	Общо	569	438	388
	Мъже	299	224	193
	Жени	270	214	195

Табл. 1. Младежко население на територията на Община Варна
по пол и по тип населено място

Разпределението в Табл. 1 е използвано и за генериране на квотната извадка за проведеното анкетно проучване (сондаж), стратифицирана съответно по пол, тип населено място (местоживеене) и възрастова група (15-19, 20-24 и 25-29), като впоследствие получените данни са претеглени спрямо същите параметри.

От проведения сондаж може да се изведе приблизително социо-демографския профил на изследваната съвкупност. На първо място е редно да се отбележи, че почти 98% от отзовалите се споделят, че живеят в град Варна, а 2,2% – в селата (пропорция, съответстваща на общото разпределение на населението по местоживеене).

По-интересен е анализът на това от кои райони на Варна и от кои села са респондентите – съотношението до голяма степен повтаря и гъстотата на населението на районите във Варна⁴, където с най-голяма относителна тежест са живеещите в район Приморски, следвани от Младост и Одесос, а най-слабо населени, респективно и с най-нисък дял респонденти, са районите Владислав Варненчик и Аспарухово. Скромен дял респонденти живеят в околните на града села, а 16 посочват „друг“ отговор, който не припознават в нито един район, а и последвалата вторична обработка не успява да ги причисли към никой от районите.

⁴ Вж. „[Райони на големите градове и гъстота на населението в тях](https://ogistoyanov.com)“, Огнян Стоянов @ <https://ogistoyanov.com>

Район или село	Честота	Относителен дял
Район Аспарухово	51	8,3%
Район Владислав Варненчик	57	9,3%
Район Младост	123	20,1%
Район Одесос	121	19,7%
Район Приморски	235	38,1%
с. Звездица	4	0,6%
с. Константиново	4	0,6%
с. Казашко	1	0,1%
с. Тополи	4	0,6%
друго	16	2,6%

Табл. 2. Младежко население на територията на Община Варна по райони и села

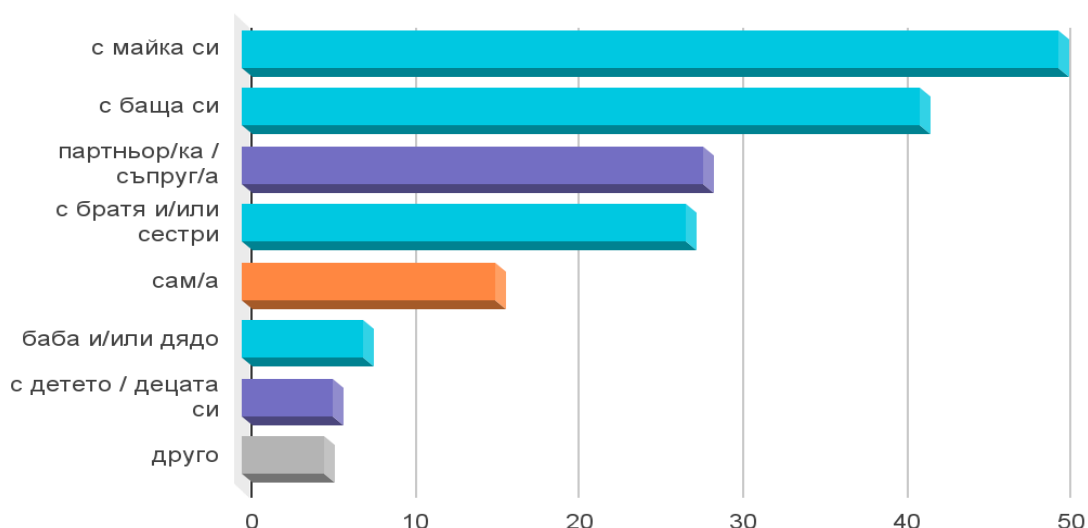
Огромното мнозинство от младите варненци, участвали в сондажа определят себе си като етнически българи (90,4%), докато към роми, турци и други етнически групи се причисляват значително по-малко респонденти, съответно – 3%, 3,2% и 3,4%, което е много близко и до данните на официалната статистика от националното преброяване на населението на областта през 2021 г. (в сравнение с данните на НСИ етническите малцинства са подценени с няколко пункта общо)(НСИ, Инфостат, 2023). Младежите от турски произход населяват по-често села на територията на общината, а пък ромите споделят, че са с по-затруднено материално положение, сравнено с мнозинството.

1.2. Структура на домакинствата

Интересен е профилът на младите варненци по отношение на състава на тяхното домакинство. Въпросът е важен, защото той е свързан с това до каква степен и кога младите хора се отделят от своите родители, кога и в кой етап от живота си започват съжителство или партньорство, и кога решават да имат деца. От друга страна, отделянето от семейството и родителите е следствие от процеса на социализация и влече със себе си обособяване и самостоятелност. Не следва да се пренебрегват също и случаите, при които поради материални условия и житейски обстоятелства (смърт, емиграция) младите хора споделят дом с прародители (баба и дядо) или други роднини. Не на последно място е от

значение какъв дял и кои млади варненци споделят дом със свои братя и сестри.

Ето какво показват резултатите: малко над 15% са младите варненци, които са се отделили от своето семейство и живеят сами. Това по-често са мъжете и младите на възраст между 20 и 24 години. Близо половината от респондентите (по-често и логично – юношите) живеят с майка си, а по-малко (41%) съжителстват с баща. Отделно, 27% от всички попаднали в сондажа съжителстват със сестра/и или брат/я. Малцина са тези, които споделят дома с прародители – едва 7,4% (по-типичен случай за живеещите в селата и по-младите варненци). От всички запитани, 28% споделят, че живеят заедно с партньор/ка или съпруг/а (цели 60% от младежите между 25 и 29 години). Едва 5,6% споделят, че живеят със свое дете или деца.

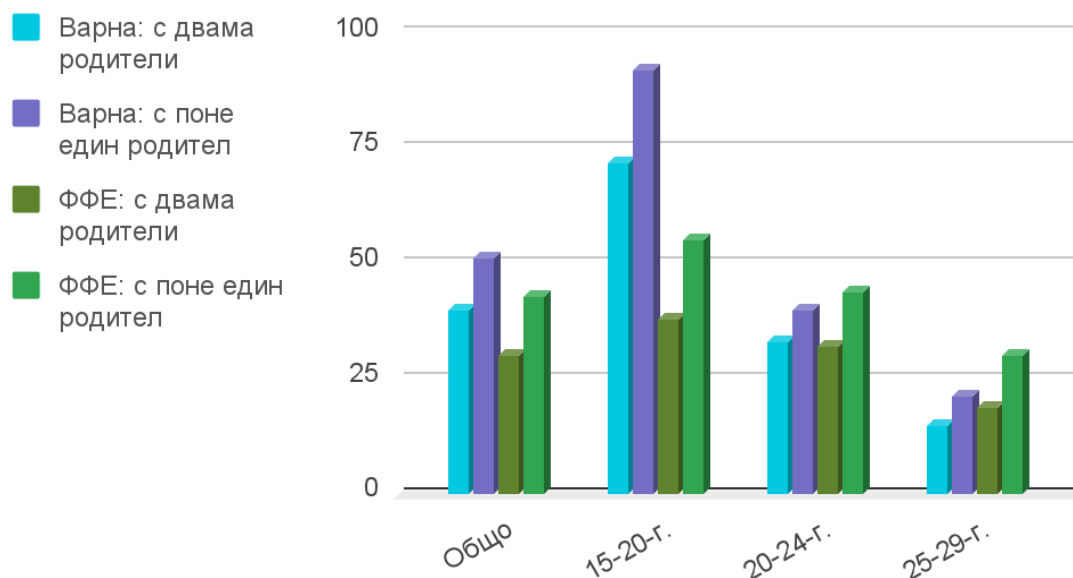

Фиг. 1. „С кои от членовете на семейството си живееш в един дом?“, %

По-сложният анализ показва, че общо **40% от младите варненци живеят с двамата си родители**, а от тях малко над половината (21% от всички млади хора) споделят дома и със свои брат/я и/или сестра/и. Съвкупно данните показват, че над 51% от младите хора живеят с поне един от своите родители.

Любопитно е да се разгледа как съжителството с родителите се променя с напредването на възрастта. Докато 72% от младежите между 15 и 19 години живеят с двамата си родители, то този дял расте при същата възрастова група, когато става въпрос за съжителство с поне един от родителите (по-често майката). При средната възрастова група (20-24 години), логично, делът намалява – всеки трети млад човек на тези години живее с двамата си родители, а 40% – с поне един от тях. Най-зрелите (между 25 и 29 години) споделят дома и с двамата си родители в 15% от случаите, докато при общо 21% от тях може да се говори за споделяне на дома с поне един родител.

Бърз поглед към младежкото изследване на ФФЕ от 2024 г. ни позволява да направим сравнение между варненската младеж и техните връстници в страната като цяло. Данните показват, че съществуват известни отлики между дела на млади хора, живеещи с майка си (40% средно за страната) и баща си (33% средно), докато живеещите сами са 12% (малко под стойностите за младите варненци). Съществена разлика обаче забелязваме, когато опре до дела на младите хора, живеещи с детето или децата си – ако във Варна този дял е едва 5,6%, то средният за страната е 21%. Последното сравнение е сигурен белег за това, че сравнено с общата картина, **варненци чувствително по-късно и в по-зряла възраст решават да имат деца, въпреки че те са значима ценност за тях** (както става ясно в следващите раздели).

Фиг. 2. Живеещи с родителите си по възрастови групи. „С кои от членовете на семейството си живееш в един дом?“ Сравнение с ФФЕ (2024)

Видно е от Фиг. 2, че младите варненци живеят по-често с двамата или поне с един от своите родители в сравнение с техните връстници в страната като цяло. Това се променя с възрастта, като най-зрелите варненци се отделят от семейството по-често от своите връстници в страната. Интерес представлява сравнителната перспектива в юношеска възраст, където разликата е почти двойна за живеещите и с двамата родители. Не по-малко забележима е съпоставката с живеещите с поне един от родителите в същата възрастова група 15-19 години.

За мнозинството варненци **откъсването от родителите и семейството се случва по-късно** и това поне донякъде може да се обясни с икономическите и социалните условия в общината, както и с възможностите за образование. Въпреки лошите условия на труд и ниските възнаграждения (предмет на анализ

по-нататък), Варна предоставя условия за работа и икономическа заетост, които поне частично задържат младия човек в града. Редом с това, наличието на висши учебни заведения е още една предпоставка за оставане на младия човек на местен терен. Оттам не е изненада, че по-голям дял млади хора остават да живеят с родителите си или с част от семейството, като водещ обяснителен модел е прагматичният – спестяване от разходи за местене, наем, битови сметки.

1.3. Образование и заетост

Малко над една трета от анкетираните варненци са с висше образование (36,6%), тези със средно са 34,5%, а онези с основно или по-ниско образование са 31,7%. Освен ролята на възрастта, където по-младите

Фиг. 3. Образователна структура на извадката, %.
"Какво е твоето най-високо завършено образование?", %

респонденти логично са с по-ниско образование, е важно да се очертаят някои социално-икономически тенденции – по-образовани (и в този смисъл по-често с висше образование) са етническите българи и онези млади хора в по-добро материално положение (можещи да си позволят по-скъпи вещи и без притеснения да си набавят храна или да плащат сметки). На обратния полюс са

по-често живеещите в селата, етническите роми и донякъде турци, и по-слабо обезпечените от материална гледна точка.

Съставът на домакинството и съжителството с членове на семейството, както и завършеното образование, са пряко свързани и с формите на заетост, които се откриват сред младите варненци. Освен намирането на работа, си струва да се погледне и към образователния статус и безработицата. Попадналите в сондажа млади хора отговарят на специфичен въпрос, свързан с всичко това – „В коя от следните категории попадаш ти?“. От методологическа гледна точка е важно да направим пояснението, че респондентите са имали право да посочват повече от един отговор поради не толкова фиксирания характер на социалния статус (вкл. образование и заетост), както и поради факта, че точно в тази възраст младите хора са принудени да съчетават повече от едно занятие – много често да учат и работят едновременно. Заедно с възможността за

посочване на повече от един отговор, влиятелен фактор за разпределението на тези отговори е и сезонната заетост, с която се характеризира Варна – традиционно интензивно лято, особено що се отнася до сектор „Туризъм“, и значително по-пасивна трудова ситуация през зимата. Отбелязваме, че теренът на сондажа беше проведен в междинния пролетен и ранен летен сезон, т.е. преди началото на активните туристически месеци юли и август, което би следвало да възпроизведе картина, по-близка до реалността за по-голямата част от годината.

Работя на пълен работен ден	36.9%
Работя на непълен работен ден	12.3%
Работя на граждански договор/работя от време на време	10.9%
Уча в университет	34.2%
Уча в гимназия	30%
Безработен/на съм	10.9%
Не уча и не работя	0.9%

Табл. 3. Дял на респондентите по занятие и форма на заетост.
"В коя от следните категории попадаш ти?"

Видимо от Табл. 3, значителна част от младите хора са въввлечени в някаква форма на заетост, била тя на пълен работен ден, частична или спорадична. Същевременно близо 65% от попадналите в проучването учат в гимназия или университет. Безработни са един от всеки десет млади варненци. Тук си струва да се отбележи, че данните за безработицата за страната, поне според един от докладите на МТСП (МТСП, 2023), не се отличават драстично от регистрираните относителни дялове тук, но си даваме и сметка, че дяловете на работещи и безработни силно флукуират в зависимост от сезона – проблематика, често засягана в проведените изследователски работилници и фокус групи.

От тази гледна точка любопитен аналитичен ракурс е съвместяването на учене и работа, и това кои млади варненци по-често се налага да практикуват такова съвместяване. Вероятно не е изненадващо, че според получените данни **всеки четвърти студент работи на пълен работен ден, съчетавайки тази заетост с учебните дейности**. Също така, всеки шести студент работи на непълен работен ден, а всеки девети – на граждански договор. По-важно е, че заетостта при не толкова малка част от младите варненци започва от средния курс на образование преди навършване на пълнолетие – **8% от попадналите в сондажа гимназисти свидетелстват, че работят на непълен работен ден или на граждански договор**.

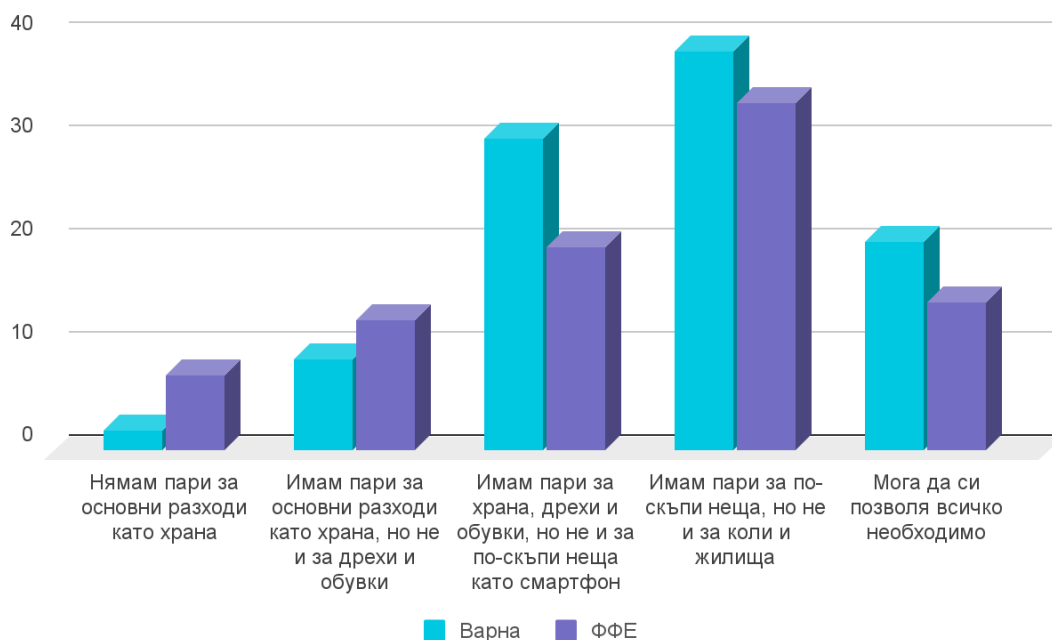
1.4. Благосъстояние и материално положение

На следващо място, описвайки профила на младия човек във Варна, си струва да се обърне внимание на два въпроса от сондажа, които се опитват да очертаят общото благосъстояние на респондентите и тяхното (и на тяхното домакинство) материално положение. И двата въпроса, разгледани по-долу, почиват на субективната преценка на респондентите за собствено им място в икономическата йерархия.

На въпроса „Как живееш в сравнение с другите млади хора около теб?“ мнозинството от респондентите отговаря, че живее по същия начин като своите връстници – това е отговор, посочен от близо 54% от всички запитани. „Много по-добре“ е отговор на 8%, а относително по-добре е оценка за всеки трети запитан. Живеещите относително по-зле или много по-зле са сумарно 4%. Данните показват на едно по-базово ниво, че сондажът е успял да достигне до преобладаващо средни слоеве от обществото.

Въпросникът пита още и за материалното положение на домакинството, което пряко кореспондира с данните от предния въпрос. 38% от респондентите споделят, че могат да си позволят скъпи вещи и блага, но не и придобивки като автомобили и жилище (в националното изследване на ФФЕ този дял е 34%), а други 30% заявяват, че имат пари за храна, дрехи и обувки, но не и за по-скъпи предмети като смартфон (еквивалентният дял при ФФЕ е 20%). Всеки пети (или 20%) заявява, че неговото домакинство може да си позволи всичко, за да живее комфортно (срещу близо 15% при ФФЕ), а други 11% разполагат себе си в бедните слоеве на обществото, които не могат да си позволят дори храна, или имат пари само за храна, но не и за дрехи и обувки (този дял при ФФЕ е 20%). Данните от настоящия сондаж и сравнението с националното проучване на ФФЕ са илюстрирани във Фиг. 4. Друга релевантна референция са данните на Европейското социално изследване, според което малко над 10% от младите хора в тази възрастова група нямат достатъчно пари за сметки и храна (ESS Data portal, 2023). На база на тези сравнения може да се заключи, че сондажът ни е успял да обхване младежката популация, стратифицирана по материално положение, близко до това на националните сондажи, но с леко изместване в полза на по-високодоходните домакинства.

Поради универсалната употреба на този въпрос в национални, но и международни социални изследвания, като изследователски екип го приемаме за мерител на материалното положение на домакинството (а оттам и на самите млади хора) и в рамките на работата ни го използваме за по-сложни многомерни статистически анализи, касаещи социална класа, материално положение, доход и стандарт на живот.

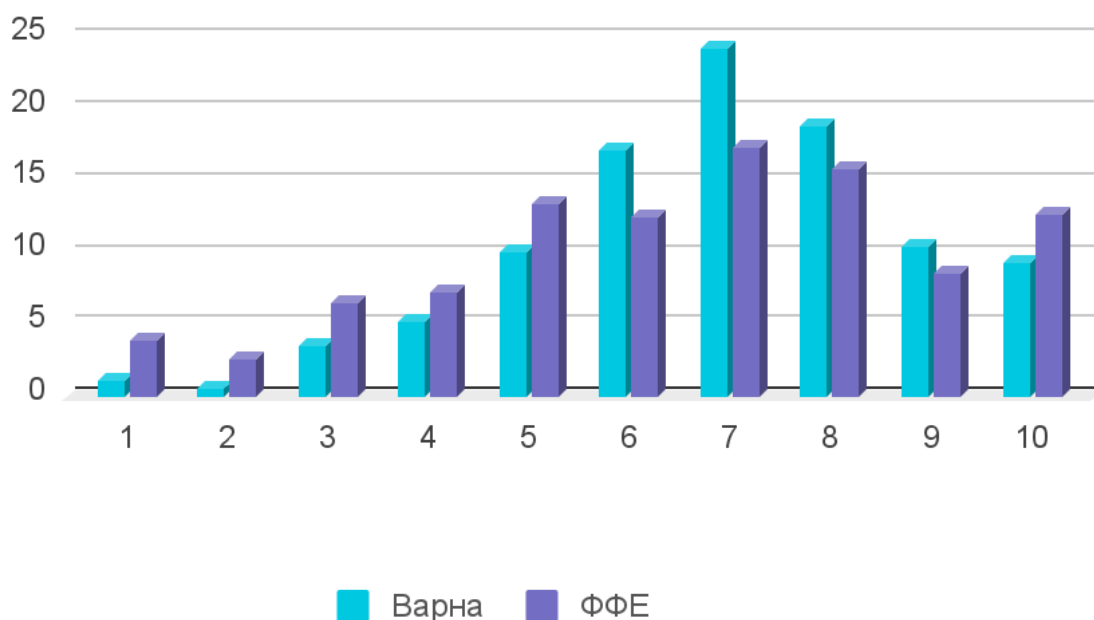
Фиг. 4. Самооценка на материалното положение, %. „Кое от следните твърдения най-добре описва твоето финансово състояние и това на домакинството ти?“
Сравнение с ФФЕ (2024)

Какво ни казват тези данни? От една страна, общият жизнен стандарт във Варна, сравнено със средното за страната, е по-висок. Това навярно е свързано с възможностите за заетост и икономическо развитие, породени от туристическия фокус, който привлича сериозен материален ресурс и изисква работна ръка ежегодно (въпреки спорните условия на труд, коментирани по-нататък). До голяма степен относително по-доброто материално положение обяснява и как мнозинството младежи припознават своя живот като близък до техните връстници – обичаен процес, следствие от разпознаването на себе си с близки референтни групи. Въпреки това по-задълбоченият анализ открехва леко стратификационната завеса – **по-слабо материално обезпечени, изглежда, са ромите, жените и младежите в студентска възраст (между 20 и 24 години)**. Тази находка не е без значение, включително през призмата на младежка политика, където предоставените възможности (от общината, младежки организации или други НПО) адресират определени класи и слоеве от обществото, а оттам и определят кой има по-благоприятни предпоставки (преди всичко материални) да се възползва от тези възможности. По-надолу в настоящия анализ се връщаме към тези разрези, за да проследим как дадени проблеми, потребности, интереси или практики на младите хора са пряко или косвено обвързани с материалните условия, които ги заобикалят.

В края на този раздел обръщаме внимание на един важен индикатор за благосъстоянието на населението – личната удовлетвореност от живота.

Въпрос, който стандартно се задава в редица социални изследвания и е маркер за това как популацията възприема себе си като част от обществото и доколко личните и житейски планове, успехи и неуспехи се трансформират в общо усещане за задоволство от позицията ѝ в това общество. С други думи, този въпрос се концептуализира от гледна точка на техните когнитивни или оценъчни отговори и измерва как хората гледат на живота си като цяло (Clark and Senik, 2011). Въпросът за удовлетвореността от живота е част от проведения от нас сондаж, но също от Европейското социално изследване и от националното младежко изследване на ФФЕ, което дава възможност за многопластово сравнение.

Като цяло младите варненци споделят висока удовлетвореност от живота си – всеки пети посочва максимална или почти максимална оценка по десетстепенна скала, където 1 означава „изцяло неудовлетворен/а“, а 10 – „изцяло удовлетворен/а“ (Фиг. 5). На другия полюс изборите са рядкост – сумарно делът на посочилите оценка между 1 и 4 е около 10 %. Най-голямо насищане се наблюдава в диапазона от 6 до 8 (там оценка са поставили цели 60% от запитаните), което съответства и на оценката по същия въпрос и скала на участвалите във фокус групите. В същото време, видимо от Фиг. 5, **младите варненци са относително по-удовлетворени от своя живот в сравнение с връстниците си от страната като цяло.**

Фиг. 5. Удовлетвореност от живота, %. „Най-общо казано, доколко си удовлетворен/а като цяло от живота си сега? 1: „Изцяло неудовлетворен/а“; 10: „Напълно удовлетворен/а“. Сравнение с ФФЕ (2024)

Кои са младите варненци, които по-често споделят високи нива на лично удовлетворение от живота? Анализът на данните не открива диференциация на респондентите по базови демографски белези, с едно изключение – материалното положение. Видимо е, че младежите с по-комфортен живот по-често посочват и оценка на удовлетворение между 7 и 10 (78% от младежите с най-високо материално положение). Обратно, ниската средна класа – онези, които могат да си позволят дрехи и храна, но не и по-скъпи придобивки – по-често се разполагат в скалата между 5 и 7 (64% от тези младежи); най-сетне, младежите, които имат пари само за основни разходи като храна, посочват оценка на удовлетвореност между 1 и 6 (66% от тази група респонденти). С други думи, **материалното положение играе съществена роля за усещането за лично удовлетворение и благоденствие** в живота на младите варненци.

Ако продължим анализа и разположим една до друга средните стойности на данните от Варна и тези от националното младежко изследване на ФФЕ, както и средните стойности за младите хора от Европейското социално изследване (ESS), ще получим резултатите от Табл. 4.

Варна, 2025	ФФЕ, 2024 (Бг)	ESS, 2022 (Бг)	ESS, 2022 (Общо)
6.9	6.5	5.9	7.2

Табл. 4. Удовлетвореност от живота. „Най-общо казано, доколко си удовлетворен/а като цяло от живота си сега?“ 1: „Изцяло неудовлетворен/а“; 10: „Напълно удовлетворен/а“. Сравнение на средни стойности с ФФЕ (2024) и ESS (2022/2023).

Поне що се отнася до средните стойности на дадените оценки, то изглежда младите варненци се разполагат някъде между по-ниските стойности за страната като цяло (ФФЕ, 2024; ESS, 2022 (Бг)) и еквивалентните данни за ЕС от 2022/2023 г. на ESS, където средната оценка е по-висока. При всички положения изглежда, че младият човек на Варна има относително повече поводи за оптимистична оценка, като навярно роля играе съчетанието на множество фактори, сред които са възможностите за работа, образование, свободно време и др (ESS, 2023).

2. Представи и нагласи на младите варненци за обществото и местната реалност

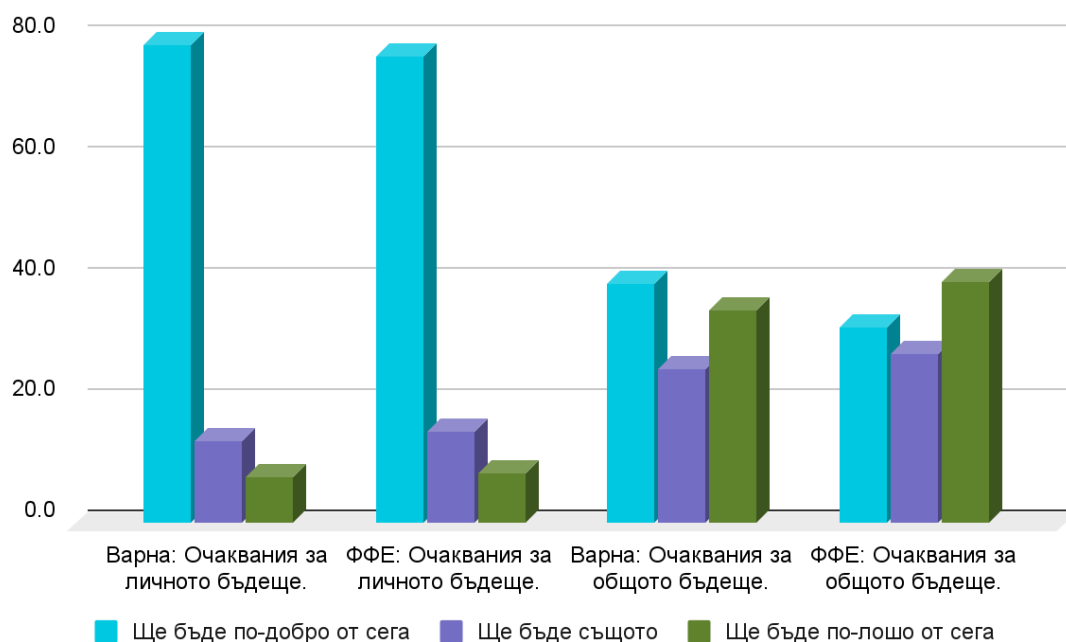
Влюбени в своята Варна, разлюбени с бъдещето

Младите варненци сякаш се намират в ситуация на дълбоко противоречие: обичат родното си място и изграждат силна идентификация с него, но се чувстват изключени от неговото управление, развитие и от изграждането на неговата визия. Последните често са обект на критика от страна на младите хора. Варна е място на символи, но не и на подкрепа; на преживявания, но не и на участие. Това напрежение се усилва с възрастта и опита, особено в сферите на образованието и най-вече на труда и икономическия живот. На този фон нагласите за личното бъдеще са предимно позитивни, но общото и обществено бъдеще е неясно и изпълнено със съмнения.

Какви са преживяванията на младите във Варна за общественото развитие в национален план през последните години и какви са очакванията им за бъдещето? Въпросите са обширни, но могат както да дадат ценни находки за афективните отношения на младите варненци със света изобщо, така и съответно ключове към разбирането на по-конкретни процеси. Отговорите насочва към **негативна оценка за настоящето и колебливи очаквания за бъдещето.**

Попитаме чрез анкетата „В каква посока според теб се развива България през последните няколко години?“ Оценката е значително негативна, като над половината отговарят „грешна“ (58%), а малко над една четвърт (27%) – „правилна“, т.е. неодобрението е над двойно по-изразено от одобрението. Положителната оценка за курса на България се повишава с покачването на възрастта и с по-високото образование (макар и не драматично – с около 10 процентни пункта за всяко), както и спрямо местоживеенето (над 20 процентни пункта по-положителни са оценките на живеещите в града спрямо тези на живеещите в селата). Редом с това младите хора, отзовали се на анкетата, са несигурни за бъдещето. Попитани „А какво е очакването ти за бъдещето по принцип (на обществото, на страната като цяло)?“, оптимистите надделяват над песимистите с едва пет процентни пункта (40 спрямо 35%), докато уверените, че нещата ще си останат същите, са една четвърт.

Не е изненада, че нагласата към бъдещето корелира с общата удовлетвореност от живота на младите варненци – откриваме, че колкото по-неудовлетворени от живота си са, толкова по-ниски са и оптимистичните очаквания за лично и общо бъдеще. Обратното, оптимистите за бъдещето са много по-често удовлетворени от живота си към момента. Но в по-строغو социо-демографски план силно впечатление прави, че и по двата въпроса – макар типа населено място, възрастта и образованието да изглеждат като фактори за по-положителни отговори (в полза на града, по-зрялата възраст и висшето образование) – негативните оценки за настоящето и песимизмът за бъдещето са практически поравно разпределени сред различните групи. Сякаш наблюдаваме обществено значими (поне сред младите) нива на съгласие в негативния и различия в позитивния спектър на възгледите за общественото развитие. Или с други думи, че като че ли **социалните и икономически фактори (напр. финансова обезпеченост, липса на системна дискриминация и др.) за позитивна нагласа за бъдещето влияят спрямо различните демографски и социални групи, докато причините за негативни оценки на настоящето и песимизъм за бъдещето са споделени сред всички групи млади хора.** Такава хипотеза обяснява съчетанието от по-чувствителен консенсус за миналото и настоящето (в негативна посока), от една страна, и съвсем крехката надежда или колебания за бъдещето (поради – или въпреки – обичайната по-скоро позитивна нагласа, характерна за младите хора), от друга страна.

Фиг. 6. Нагласи за бъдещето, %. „Какво е очакването ти за твоето лично бъдеще?“
"А какво е очакването ти за бъдещето по принцип (на обществото,
на страната като цяло)?" Сравнение с ФФЕ (2024)

Видно от Фиг. 6 е, че като цяло няма разминаване между данните за Варна и ФФЕ (2024), що се касае до очакванията за личното бъдеще. Оптимисти и в двата сондажа са четирима от всеки пет млади респонденти. Общото бъдеще обаче е под въпрос и разликите между личното и общото бъдеще са значими. В известна степен младите варненци са по-оптимистично настроени и по-рядко песимисти от своите връстници в страната като цяло.

Не можем да открием следи за по-задълбочена валидация на горната хипотеза в медийния дискурс – материалите в медиите, засягащи младите хора, не се занимават с техния светоглед, опит и очаквания. Това е печално, доколкото тъкмо в публичността, формирана в медийното пространство, възприятията за общественото развитие могат да бъдат едновременно изразени с висока значимост и оценени с голяма достоверност.

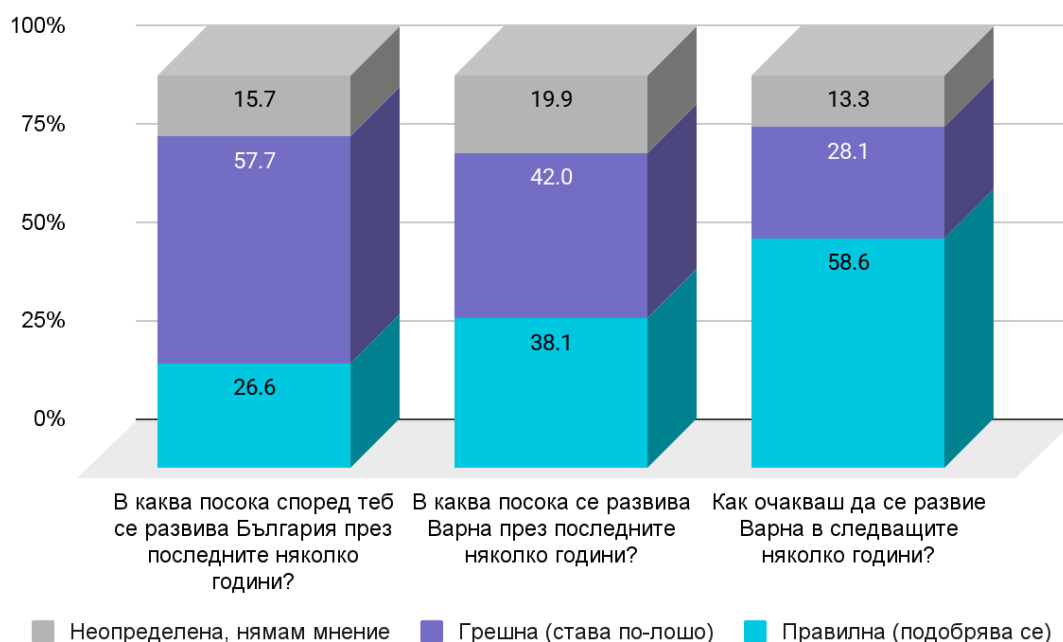
Имаме обаче следи в разговорите с младите хора, взели участие във фокус групите – навярно в тези посоки може да се търсят интерпретативните ключове за преживяванията за последните години и за бъдещите перспективи на обществото „изобщо“, споделяни от мнозинството от младите във Варна отвъд социалните деления. **Пълен консенсус може да се наблюдава по отношение на доверието в институциите и управлението – нивата са изключително ниски;** разказите по темата са в две посоки – нехайно управление и корупция.

Да се замисли какво ще направи хората наистина щастливи, а не какво ще задоволи някой, който [го] гледа.

отговор на участник във фокус групите на въпроса
„Ако сега влезе някой с реална власт и готов да ви чуе, какво ще му кажете?“

На следващо място практически пълно **съгласие има по темата за икономическия натиск върху младите хора и емиграцията** – независимо колко и кои действително емигрират, самият избор е приет за напълно естествена част от размислите на всеки млад човек. На обратния край – темите, по които има отчетливо несъгласие и разнопосочни мнения сред участниците във фокус групите – е ролята на младите хора в успешното осъществяване на позитивна социална промяна (дали имат такава) и оптимизмът за бъдещето изобщо (отчетливо намаляващ с увеличаването възрастта на участниците). Този обзор на водещите теми във фокус групите с отношение към най-мощните обществени въпроси има значение за интерпретиране на колебливите очаквания за общото бъдеще – както поради тяхната същност, така и в степента, в която около тях има или няма консенсус сред различни млади хора.

Всички тези теми и проблеми не могат да бъдат редуцирани нито само до местното, нито само до националното ниво – те взаимно се проникват, оформяйки преживяванията, а оттам и очакванията на младите. Затова се фокусираме от по-общата картина към очертанията на Варна и възприятията на младите за развитието на общината стават по-сложни. Попитахме чрез анкетата „В каква посока се развива Варна през последните няколко години?“ и резултатите са доста по-нееднозначни от оценките за развитието на страната. „Правилна“ и „грешна“ посока събират практически сходен дял отговори (около 40%), а цели една пета от респондентите не могат да изразят мнение. Много по-изразени са очакванията за бъдещето на общината – попитани „Как очакваш да се развие Варна в следващите няколко години?“, почти две трети отговарят „В правилна посока (подобрява се)“, а несигурните и без мнение се свиват до 13%. И на двата въпроса социо-демографските характеристики не изглежда да имат статистически значима роля. С две думи, **безотносително от позицията на младия човек в обществото, надеждата за бъдещето на Варна има много по-ярки очертания от оценките на настоящето.**

Фиг. 7. Нагласи към досегашното развитие на България и към досегашното и бъдещо развитие на Варна, %.

За да разберем тези резултати, се обръщаме към друга покана на анкетата към младите хора: „Как би описал/а Варна в три думи?“ Забелязваме, че думите с позитивни краски чувствително надделяват над тези с негативни (ако приравним всички отговори до 100%, то съотношението между позитивни и негативни асоциации е 51,1% спрямо 35,8%⁵). Същевременно положителните са силно емоционално заредени, по-абстрактни, символични и естетически – „красота“, „море“, „забавна“, „весела“, „дом“, „жива“, „слънчева“ и т.н., докато негативните са значително по-материални и конкретни – „боклук“, „занемарена“, „презастроена“, „пренаселена“, „трафик“, „дупки“ и т.н.

⁵ Правим това приравняване до 100%, тъй като в противен случай сборът на относителните дялове на посочените отговори надхвърля 100% – респондентите са посочвали повече от един отговор.

Асоциации по категории	Дял ⁶
Море, плаж, гларуси, чайки	32%
Красива, красив, красота, прекрасна	29%
Мръсна, мръсотия, боклук, боклуци	24%
Западнала, неподдържана, застой, замираща, занемарена, липса на развитие	14%
Интересна, разнообразна, весела, цветна, уникална, забавна, развлечение	14%
Модерна, иновативна, съвременна, развиваща се, потенциал, към бъдещето	12%
Пренаселена, претъпкана с хора, натоварена, шумна	11%
Презастроена, прекомерно строителство, неорганизирана градска среда	11%
Лоша пътна и трансп. инфраструкт., задръствания, трафик, дупки, лоши улици	9%
Дом, уютна, моят дом	9%
Спокойна, спокойствие, тиха	7%
Слънчева, слънчев, слънце, лято, лятна, топла	7%
Жива, оживена, свежа	7%
Хубава, хубав (град), приятна	5%
Сива, скучна, еднообразна, малка, безинтересна, пуста	5%
Свързана с история и култура, древна, стар град	5%
Мафиотска, мафия, ТИМ, корупция	5%
Престъпност, наркомани, опасна, опасни хора, вандали	4%
Туристически град, туризъм, туристическа, курортна, почивка	4%
Голяма, голям град	3%
други положителни асоциации	27%
други отрицателни асоциации	23%
други неутрални асоциации	13%
без отговор	20%

Табл. 5. Обща представа и образ на Варна. „Как би описал/а Варна само с три думи?“

Наблюдавахме идентична динамика и във всички фокус групи, както и в изследователските работилници – в първите минути от разговорите, поканени да опишат Варна с думите-асоциации, които веднага изпъкват в съзнанията на участниците, почти изключително преобладават споделяния, насочващи към силна и позитивна емоционална връзка с родното място. Много скоро след това

⁶ Обратно на горното, тук относителният дял е от всички респонденти, посочили някои от отговорите в таблицата. Поради факта, че респондентите са поканени да оставят до три отговора (три думи), общият сбор на относителните дялове значително надхвърля 100%, а за целите на сравнимостта сме оставили тези отношения видими.

обаче, поканени за по-подробен разказ (без задължително да питаме строго за проблемите на общината), младежите бързо превключваха към посочване на много конкретни проблеми, при това при практически пълен консенсус. Това са, с еднаква значимост:

- **Градоустройството.** И трите групи посочват инфраструктурата, транспорта и презастрояването като централен проблем – лошо състояние на пътища, затруднен достъп до периферията, прекомерно и безпланово строителство.
- **Замърсяването и немарата.** И трите групи коментират замърсяването и лошото управление на отпадъците, а почти всички – и занемаряването на сгради и публични пространства. Говори се за проблем с разделното събиране на отпадъците, културата на изхвърляне на боклук и нежеланието за инвестиции в съществуващите, включително представляващи архитектурно наследство сгради и пространства.
- **Корупцията.** С различни думи и трите групи споменават корупцията и влиянието на престъпни или поне непрозрачни фактори върху управлението на общината като дългогодишен и дълбок проблем. Във фокус групите рядко се прави разлика между лошото управление и корупцията в местен и в национален план, и двете се мислят свързано.

На мен ми се беше наложило от училище да отидем до парламента, понеже ни бяха поканили за някаква дискусия, която изобщо не се осъществи в крайна сметка, и ние от Варна пътувахме 14 часа до София в рамките на един ден, за да отидем на тази дискусия, където не ни беше обърнато никакво внимание. И в парламента просто... На живо обстановката беше наистина много неприятна. Политиците просто си играеха на телефоните. И когато виждаш, че хората, които взимат решенията за цялата държава и за бъдещето на всички нас изобщо не се интересуват и не си вършат работата както трябва, действа много демотивиращо.

споделено от участничка във фокус групите

Идентични са акцентите за водещите проблеми на Варна и според младите хора в изследователските работилници (по-малко по отношение на корупцията), но те ни тласнаха към разсъждение и в една много значима посока. От упражненията ни по картографиране на общината спрямо техния опит и преживявания стана ясно, че Варна не е едно цяло в съзнанието на младите хора, а е **фрагментирана на зони с различна степен на видимост и значение – центърът доминира, докато перифериите остават непознати или игнорирани**. Аспарухово например е район, възприеман като отделен град – „спалня“, която, макар и сравнително автономна („болница, магазини“), остава встрани от основния градски живот. Звездица, Константиново и Тополи са слабо

развити, „няма нищо там“ и са буквално празни – участниците „сядат върху картата“ в тези части, докато я рисуват. Владислав Варненчик и западната част на Младост участниците заградиха с червен пунктир, означаващ, че младите не ги „избягват“, но нито ги предпочитат, нито в тях има значима активност, а по-скоро „просто живеят“ там. Обратно, Приморски и особено Одесос са препълнени с живот и обекти.

Обратно към фокус групите, силно впечатление ни направи следното: с порастването си младите хора осъзнават от прекия си опит, че отвъд морската или дори почивна естетика, която създава емоционалната им връзка за дом и е фактор за идентичност, реалността не е толкова приветлива и те трябва да взимат трудни решения, за които никой не ги е подготвил – в образованието, работата и миграцията, както ще стане дума по-нататък. Затова може би те донякъде се отъждествяват с посетителите от други места – български и чуждестранни – за които Варна е място за забавления и отдих, преходно и гранично място. Съзряването означава задържане на младия човек за по-дълго и разкриване на реалността „отвътре“.

Просто вече сме в такава възраст, че порастваме и се сблъскваме с много повече неща от живота на възрастните... И досега ако сме виждали Варна повече като място за развлечения, където има какво да се прави, сега виждаме, като пораснеш, колко по-трудно е – точно заради такива неща, които са вътрешни.

споделяно във фокус групата на 15-19-годишните.

Така чрез споделянията си младите хора разкриват **две лица на Варна спрямо уседналостта – едно навън за гостите и едно навътре за жителите (в това число и за тях самите)**⁷. Една немалка част от отговорите на въпроса „Как би описал/а Варна в три думи?“ от анкетата говорят за „потенциал“, „възможност“, „бъдеще“ и пр. (11%). Както ни посочиха участниците в работилниците, и те намират общината за място с потенциал за общностно и лично развитие, защото е „с богата история“, „развит туризъм“, „възможности за образование“, „човешки по размер“, „удобен“, „с архитектура“, „зелени зони“ (макар и според някои ограничени) – все акценти, които мнозина споделят и в анкетата, и във фокус групите. Но практическата реализация на тези шансове в конкретно по-добро бъдеще сякаш изцяло зависи от добрата воля и амбиции на настоящите и бъдещи граждани в преживяването на младите хора, след като доверието в управлението е толкова ниско (или в последна сметка зависи от самото управление, което обаче се мисли като корумпирано от много години насам и съответно не се очаква да доведе до добро бъдеще).

⁷ Както ще стане ясно по-нататък в анализа, Варна има различни образи не само спрямо уседналост, но и спрямо сезона.

заклучителни мисли на участник във фокус група

"Как би описал/а Варна само с три думи?"

Облак от думи – колкото по-големи са думите, толкова по-често се повтарят те

На фокус Тротинетките

Разпространеното ползване на електрически тротинетки (ЕТ) във Варна е тема, която редовно се появяваше в хода на дейността ни. Даваме си сметка, че тенденцията не е варненски феномен, но смятаме, че тя е значима за разбиране на въпроси, свързани с транспортната мобилност в града, а по-широко и като следа за обогатяване на перспективата към икономическите и социокултурните особености на различни групи млади хора на територията на общината.

Въпреки че данните по въпроса са ограничени, изглежда, че употребата на ЕТ в средни по големина европейски градове към 2024 г. е скромна, но консистентна и покрива до 4% от населението⁸, а потребителите по принцип са изключително млади хора и предимно мъже (Dibaj et al. 2021).

Проведохме три наблюдения в централни градски части – две паралелни в един ден и едно единично на следващия, на едни и същи локации, с цел сравнимост на получените данни. И трите наблюдения, проведени в два поредни юлски дни, започваха в 17:00 ч. и бяха с продължителност по точно 40 минути, за да обхванат края на работния ден и пиковия час на придвижване. Резултатите са консистентни – при всяко наблюдение отчетохме между 26 и 37 превозващи се с ЕТ, като мъжете представляват 89-90% от случаите, средната възраст е 31-33 години, а между 89 и 97% от тротинетките са лични, вместо под наем⁹. Случаите на двама или повече возещи се на една ЕТ са статистически незначителни. Много груба екстраполация на наблюденията (поне 60 ЕТ за 40 минути в две паралелни локации около 17:00 часа) показва, че в пиковите часове през летния сезон във Варна се използват поне няколко хиляди ЕТ от хора в младежка или малко над младежка възраст. Правят впечатление две особености – възрастта средно е по-висока от горната младежка (29), а тротинетките са много по-рядко под наем, сравнено с тенденциите в Европа. Също така, тези данни се разминават с публичния образ и с данните от разговорите ни във фокус групи, в работилниците и с експертите от интервюта и дискусии – това не са тийнейджъри с рисково и/или предизвикателно поведение.

Всичко това ни кара да спекулираме в две направления. Първо, че ЕТ като феномен имат поне три проявления – като средство за забавление, като моден и дори статусен елемент, както и като превозно средство. Макар трите да се преплитат, вероятно те насочват към различна употреба на различни места из града, в различни часови диапазони и от различни социални групи.

⁸ Напр. Брага, Португалия (Glavić et al. 2023) и Ирландия (Mahony et al. 2024)

⁹ Тук визираме двете компании, които предоставят тази услуга във Варна.

Новите промени в Закона за движението по пътищата, приети в средата на юли, изглежда правят това разграничение и повечето изменения ще имат по-силен ефект тъкмо върху най-младите с предполагаемо по-рисково поведение, които ние не успяхме да наблюдаваме.

Така че, ако приемем, че новите регулации ще подобрят безопасната употреба на ЕТ в качеството им на превозно средство, от гледна точка на изследвания и политики стои отворен въпросът кои точно млади хора, как точно и най-вече защо използват ЕТ като забавление в свободното време, както насочва образът за тях; доколко феноменът е значим, и как? Допускаме, с голяма степен на убеденост, че ЕТ са статусен символ – мнозинството от най-младите едва ли наемат комерсиални ЕТ, щом като далеч по-зрелите ползватели почти не го правят. Вероятно предмет на следващи изследователски опити би било изследването на социокултурните (съответно и статусни) проявления на ЕТ и как те се комбинират с поведенчески, субкултурни и др. маркери.

3. Образът на младите във Варна

Изключени и изключителни

Какъв е образът на младите хора в очите на експертите и професионалистите, на възрастните, на „обществото изобщо“? Какъв е образът им, произвеждан от медиите и не на последно място – какъв е той във възприятията на самите млади хора? Въпросът е значим, тъй като следва да насочи към мястото на младите в публичното въображение, а оттам и в ежедневието, и в политиките.

Откриваме, че образът на младите хора във Варна се очертава като силно поляризиран по оста амбиция-активност-възпитание срещу пасивност-дезориентация-липса на възпитание, без да присъстват по-нюансирани и плътни разкази за техния живот, стремежи и реалност. Доминират елитистки очаквания, докато липсват реални, човешки образи, което вероятно води до нереалистични представи и вероятно отразява и/или води до социално изключване на големи групи младежи.

Първо отделяме внимание на резултатите от медийния анализ, който проведохме. 32% от материалите, които разгледахме, са свързани с проблеми на сигурността и нарушения, извършвани от млади варненци (от опасни надпревари с тротинетки, през тормоз над животни до катастрофи и убийства); 26% са свързани с дейности, инициирани от млади хора или в които млади хора участват, насочени към социално включване; 22% са свързани с позитивни действия на младите за градското развитие, културата и екологията; 18% са в сферата на образованието и личностовото и кариерно развитие; и 3% са „други“. Алтернативен преглед на тематичното съдържание на материалите би изглеждал така: 57% от материалите се занимават със събития, дейности, инициативи, проекти (като нещо позитивно, градивно и просоциално); 32% се занимават с нарушения на закона и общественя ред; 8% – с индивидуални постижения на млади варненци; и 3% са „други“. Анализ на емоционалното съдържанието на медийните материали пък разкрива следната картина: 48% носят позитивно преживяване, 33% – негативно и 19% – неутрално. Особено важно ни се стори да проверим „кой говори“ в материалите и резултатите са следните: в над половината материали (53%) „не говори никой“, т.е. „говори“ медията (която има съобщителна функция, т.е. дистанцирана); в 18% от материалите говорят възрастни, работещи с или за младите хора в експертна роля; в 12% говори местната власт; в 7% говорят граждани на Варна; и самите млади хора имат думата в 14% от материалите.

Как четем тези резултати? В медийния дискурс като активни дейци със собствена автономия младите хора изглеждат **или като извършители на неприемливи и понякога дори престъпни деяния (младите като деструктивна сила), или като агенти на позитивни социални промени по силата на тяхното доброволчество и способности (младите като градивни и съзидателни агенти)**. „По средата“ между двете крайности те губят дейността си и стават „масов млад човек“, обект съответно на масирани възпитателни интервенции в сферите на кариерното развитие и най-вече на превенцията на рискови поведения. В редките случаи, в които самите млади хора, а не властите или експертите имат думата, те са агенти на позитивни социални промени и/или са изключителни и отличени за тази си изключителност индивиди.

В тази посока ни водят и разговорите с експертите в интервютата и дискусиите, които проведохме. Тяхната перспектива е важна, доколкото са както възрастни, така и хора с опит и определена власт в младежката сфера. Мнения им насочват към разбирането, че във Варна съжителстват една по-скоро малка, но видима група от амбициозни, отворени и социално активни млади хора, и една значително по-голяма, но по-малко видима група от дезориентирани, пасивни или насочени само към личен комфорт млади хора. От разговорите тези групи могат да бъдат свързани с идеални типаж на амбициозния, целеустремен, често креативен и почти винаги просоциално ангажиран млад човек, от една страна, и на дезориентирания, социално апатичния, често с

високо самочувствие и склонен към подражание на „лоши примери“ млад човек. Но експертите са практически единомислени, че поляризацията между двата образа е силна и истинска, дори и само като поляризация между малцинство и мнозинство (дори и такива тези да се прокрадват понякога само имплицитно).

Как обаче младите хора във Варна възприемат сами себе си като социална група? Бихме очаквали, че публичният и експертен дискурс в поне някаква степен се интернализира от тях и те също възприемат описаната поляризация. И действително – поканихме ги чрез анкетата да опишат младите хора във Варна с три думи, а резултатите са значително в полза на негативните описания (приравнени до 100% отговорите са в съотношение 39,9% към 47,2% в полза на негативните асоциации¹⁰); много малко са по-скоро неутралните. Но нещо повече – основните ядра, около които се организират позитивните и негативните (себе)възприятия, са съответно „доброта“, „възпитание“, „интелигентност“, „амбиция“, „активност“ срещу „липса на възпитание“, „липса на амбиция“, „липса на интелигентност“, „липса на ориентация“. **Основните оценки са поляризирани по осите възпитание, интелигентност и амбиция, с други думи силно ценностно обогатени.**

Асоциации по категории	Дял 11
Невъзпитани, груби, некултурни, арогантни, нахални	23%
Неамбициозни, мързеливи, неактивни, апатични, незаинтересовани	15%
Добри, мили, учтиви, възпитани, позитивни, усмихнати	15%
Неориентирани, изгубени, без цел и посока, объркани, хаотични, без перспектива	12%
Неграмотни, необразовани, прости, неинтелигентни, глупави, тъпи	12%
Интелигентни, умни, будни, образовани, любознателни	11%
Амбициозни, целеустремени, упорити, борбени	11%
Красиви, готини, яки, свежи, симпатични, чаровни	10%
Различни, разнообразни, цветни, колоритни, интересни	9%
Дейни, (про)активни, живи, предприемчиви, действащи, мотивирани	9%
Свързано със зависимости – наркозависими, алкохолици	8%
Забавни, весели, купонджии	7%
Креативни, иновативни, творци, талантиливи	6%

¹⁰ Аналогично на горния раздел и тук приравняваме отговорите до 100%, за да направим видимо съотношението между положителни и отрицателни асоциации

¹¹ Тук отново относителният дял е от всички респонденти, посочили някои от отговорите в таблицата. Поради факта, че респондентите са поканени да оставят до три отговора (три думи), общият сбор на относителните дялове значително надхвърля 100%, а за целите на сравнимостта сме оставили тези съотношения видими.

Локални, локали	4%
Незрели, неразумни, немислещи, безразсъдни, несъобразителни	4%
Свободни, свободомислещи, свободолюбиви	4%
Свързано с насилие и деструктивни прояви – агресивни, вандали, ултраси, рушаци	4%
Луди, шури, бесни, шумни, диви	3%
Работещи, работливи, забързани, заети, в движение, динамични	3%
Затворени, вгълбени, асоциални, некомуникативни, необщителни	3%
други положителни асоциации	35%
други отрицателни асоциации	53%
други неутрални асоциации	9%
без отговор	30%

Табл. 6. Обща представа и собствен образ за младите хора във Варна. „Как би описал/а младите хора в Варна отново само с три думи?“

Тази линия се поддържа и от младите хора във фокус групите – и в трите се споделяше за отчетливо разграничение между „активните, ангажирани и амбициозни“ млади хора и тези, които „не се интересуват“, „не се развиват“, „не се информират“. Това допълнително се потвърди и от реакцията им на друга покана – да изберат от голям набор от думи за описване на младите хора, които излизаха от продължаваща ни работа на терен, и да аргументират защо са съгласни или несъгласни, че тези думи описват младите във Варна. Думите, избирани и в трите групи, са съответно „пасивни“ и „незаинтересовани“ в негативния спектър и „таланти“ и „можещи“ в позитивния.

От едната страна е ангелче, което представя амбициозните хора, защото както в цяла България, така и във Варна има хора, които представят държавата на световно ниво и можем само да им се възхищаваме. Но има и изключително много невъзпитани хора, които не искат да се развиват.

мнение на участничка във фокус група в упражнение за избор на нарисувани с различни символи камъчета. Поканата към участниците е да изберат камъчетата, символите върху които най-много асоциират с младите хора във Варна и да обяснят своите асоциации.

Но попитахме младите хора във фокус групите и как смятат, че възрастните ги възприемат. Преобладава преживяването, че **възрастните са склонни към по-негативни генерализации за младите, но не в какви да е посоки, а най-често отново като мързеливи, невъзпитани и неориентирани**, т.е. същото негативно ядро, около което се организират и мнозинството негативни

асоциации на самите младежи, по същата ценностна ос, както в анкетата. Редом с това участниците във фокус групите често споделят, че се гневят на възрастните за това, че не вярват, че те могат да променят нещо, т.е. че не са способни (поради мързел, дезориентация, липса на опит и т.н.), включително защото усещат съпротива от институции и авторитети, когато предлагат нови идеи или конструктивна критика.

...медиите показват само тези групи [локалите] и възрастните си мислят, че това са всички млади хора.

споделено от участник във фокус групите

Заслужава внимание наблюдението, че в медийния анализ негативното ядро не касае мързел, липса на амбиция, невъзпитаност и т.н., каквото е според самите млади хора и експертите, а касае склонността към противообществени прояви и понякога дори престъпления (което лесно можем да обясним с търсенето на ексклузивно и привличащо вниманието медийно съдържание). Това обаче не отменя ефекта, който такова съдържание може да има върху съвкупния образ на младия човек. Общо погледнато, експертите нямат такива наблюдения и не коментират подобен проблем с престъпността, нито пък младите хора във фокус групите. Изрично проверихме с участниците в изследователските работилници твърдението „Младите хора във Варна са склонни да се замесват в престъпни действия“ и мненията бяха разделени – има известна тревожност сред младите относно престъпността, но последната съвсем не е възприета като повсеместна. Съгласните я свързват с влиянието на социалните мрежи, груповия натиск и достъпа до наркотици, докато несъгласните отбелязват, че престъпността все пак не е изключително висока и е съпоставима с други градове.

И все пак, трябва да има някакви черти на младите хора във Варна, нещо в техния образ, което да не е поляризирано, разцепено и около което да има известно съгласие и сред експертите, и сред младите хора, като отива отвъд секторните политики и социалните деления. Консенсус наблюдаваме сред експертите за това, че, първо, на младите хора им липсва социална компетентност да са адекватни в социални ситуации и да изграждат трайни и дълбоки връзки и второ, че сред мнозинството от тях те откриват значителна психична и психосоциална уязвимост поради липса на подкрепа и насоки (и двете особености коментираме по-нататък).

В допълнение към изпъкналата поляризация впечатление ни направи още, че сякаш материалите в медиите, занимаващи се с младите хора, са доста ограничени на брой и че може би проблемите, нуждите, желанията, животът на младежта са като цяло твърде слабо представени в публичното пространство. Тъй като нямаме други данни или методи, с които да го проверим, поканихме участниците в работилниците да потвърдят или отхвърят (и да аргументират мнението си) твърдението „В медиите и въобще в общественото пространство

рядко се говори за младите хора.“ Освен че в групата имаше пълен консенсус в съгласие с твърдението, аргументите удивително подкрепиха и собствените ни находки от медийния анализ. Споделяше се мнението, че, да, младите са слабо представени в медиите, както и че се акцентира главно върху негативни новини (престъпления, ПТП и др.). Според младежите, дори когато има позитивни примери или инициативи, те не получават медийно внимание или са на изключителни индивидуални постижения. Във всички случаи въпросът за степента, а и начина на присъствие на младите от Варна в медиите заслужава допълнително проучване.

В обобщение, като най-значими особености на образа на младите хора във Варна идентифицираме, първо, че той е не просто поляризиран, а поляризиран именно по оста амбиция-активност-способност/ориентация срещу инерция-пасивност-неспособност/дезориентация; и второ, че сякаш не се откриват по-задълбочени, нюансирани, плътни, живи и релефни разкази за това кои са и какви са младите. Като че ли **доминират елитистки нагласи** и очаквания към младите, изпъкващи тъкмо на фона на една конструирана като безлична или поне инертна маса. Възможно е – на база изводите, изложени в следващата секция – тези нагласи и очаквания да са пряко свързани със силния превес на индивидуалистични ценности, отнасящи се до кариерен успех и личен комфорт, и с разрыва между тези ценности и ограниченията на неприветливата за младия човек социално-икономическата реалност. Тези нагласи навярно едновременно отразяват и поддържат големи неравенства в достъпа до възможности за социализация и личностно развитие, обусловено от социално-икономическия и културен контекст на различните групи младежи, както се оказва от анализа на данните по-нататък – неравенства, видими най-вече през фрагментация и изолация – в последна сметка, водещи до една или друга форма на социално изключване.

свърхдинамична социална, икономическа и дигитална среда, и дейци на своя собствен и на обществения живот, а като към фантазми със свръхестествени потенциали. Именно затова в следващите раздели на този документ си поставяме нелеката задача да изградим един по-плътен и заземен образ на младите хора във Варна – да предоставим на читателите по-социологическо обяснение на горните вече оформени страхове и надежди (които сякаш идват повече от света на възрастните). В израза „по-социологическо“ влагаме и представяне на по-богат емпиричен материал, който носи обяснителен потенциал не само на нивото на надеждите и очакванията, но и на терена на вярванията и действието (ценностите и практиките), готовността за включване в обществото, както и още по-плътна представа за Варна като място за живеене и развитие.

На фокус Локал(н)ите

Феноменът на т.нар. „локал(н)и“ занимава силно публичното внимание на национално ниво (започвайки от София) през последната поне една година. Идентифицират ги като еднакво обличащи се, в черно и с маркови дрехи млади хора в предимно тийнейджърска възраст, които се движат на групички и тормозят, а често и физически нападат (включително със сериозни последици) по-скромни или „различни“ други хора, най-вече млади.

Според някои феноменът нито е нов, нито е толкова масов, сравнявайки „локал(н)ите“ с футболните агитки и скинарите¹², докато други смятат, че мащабът и/или конкретните поведения са нови и различни. В разговорите ни с експертите в интервюта и дискусии мненията също са разделени. Младите хора от фокус групите и работилниците обаче, без да могат да сравняват в по-дългосрочен план назад в миналото, намират, че феноменът е значим. И нищо чудно – оплакванията от тормоз, а в някои случаи и от брутални пребивания, примери за каквито чухме, трябва да се взимат насериозно. Намираме за значимо, че без никога да сме питали специално за тях, „локал(н)ите“ се появяваха в разговора в две от три фокус групи, в работилниците и в почти всички разговори с експертите, а биват назовавани и в анкетата като описание на младите във Варна от поне 4% от респондентите.

Изследванията върху младежките банди обясняват тяхната поява чрез теории за социалната дезорганизация и субкултурите, като свързват формирането на банди с бедността, липсата на възможности и алтернативни

¹² Напр. вж. „[Шефът на СДВР: Локалите не са нова тенденция, преди бяха с други имена](https://www.168chasa.bg)“, 24 часа @ <https://www.168chasa.bg>

ценностни системи. Антропологичните подходи разглеждат бандите като неформални колективи, които изграждат и осигуряват идентичност и подкрепа, докато етнографските акцентират върху местния контекст и гледната точка на младежите, разглеждайки бандите като реакция на структурно неравенство, а не само като престъпни групи.

На този фон за нас не е известно дали съществуват задълбочени изследвания в българския контекст, които да могат да обяснят феномена на „локал(н)ите“. Не откриваме в публичното пространство и задълбочени интерпретации отвъд моралната паника. Поради това, образът им обрасва с всевъзможни други атрибути и поведения – тротинетки, наркотици и какво ли не – без обаче да е ясно дали това са наистина едни и същи групи.

Независимо от това ни се струва, че две особености на „локал(н)ите“ заслужават специално внимание. Първата е, че естическото деление на „еднаквост“ и „различие“ – изглеждат напълно еднакви и бият „различните“, както гласи най-популярният разказ – навежда към вероятно дълбоко сред тези групи проникване на насилнически идеологии, основаващи се на хомогенност, „нормалност“ и „чистота“. За това свидетелстват всички случаи на тормоз и насилие, които са ни известни и които пробиват и в медиите. Втората особеност касае неяснотата за социално-икономическия контекст на формирането на „локал(н)ите“ – дали те са „от“ бедни квартали и семейства или напротив, идват от добре обезпечена среда, или пък съществуват и двете възможности, но дрехите като статусен символ играят роля за уеднаквяване в рамките на групата?

Във всички случаи феноменът трябва да бъде разбран по-задълбочено, а междуременно институционалните реакции следва да бъдат по-категорични – не само и просто наказателни, но също и подкрепящи. Ако достатъчно много млади мъже и момчета предпочитат да обикалят улиците и търговските центрове и да тормозят други хора, вместо да се занимават с каквото и да е друго (в семейството, с приятели, в сферата на ученето или свободното време), то може би това „друго“ не съществува за тях – със сигурност не и като нещо значимо.

4. Ценности и свободно време

Между индивидуалните амбиции и общите ограничения

Младите хора във Варна ценят най-вече независимостта, отговорността и кариерния успех, като образование и семейство също заемат високо място сред техните ценности, макар да не се превръщат лесно в практика (например в родителство). Доминират предимно индивидуалистични ценности. Политическата и гражданската ангажираност се възприемат като важни, но не се реализират активно. Свободното време е концентрирано около достъпни дейности – социални мрежи, разходки и спорт, докато културните активности остават в периферията.

Пространственото неравенство между центъра и периферията ограничава възможностите за социализация и развитие, докато липсата на достъпна и стимулираща младежка инфраструктура е сравнително повсеместна. Отчетливо се откроява стремеж към децентрализация на социалните активности и необходимост от повече на брой и разнообразни по форма и вид дейности и достъпни младежки пространства. Младежите ясно разграничават настоящите си избори за свободното време от потенциално желаните места – предпочитат публични открити пространства пред комерсиални обекти и проявяват интерес към културни и образователни центрове, въпреки че са най-често труднодостъпни или изцяло липсващи.

Анализът разкрива общност, ориентирана развитие, но ограничена от структурни бариери като икономическа несигурност, неравен достъп до ресурси, недостатъчно културно предлагане и такова, свързано с неформално образование. В резултат се оформя разрыв между ценностите и стремежите на младите и реалната градска среда, която не им предлага нужната подкрепа за пълноценно участие в обществения живот.

4.1. Ценностни ориентации

Отправяме по-задълбочен поглед към някои ценностни акценти в начина, по-който младите хора във Варна приоритизират едни избори в своя живот за сметка на други. В сондажа зададохме затворен въпрос с петстепенна скала, тестваш поредица от практики, предпочитания или нагласите спрямо тях, като попитахме доколко всеки един от тези елементи е важен за респондентите. Скалата на отговорите градира спрямо важността от „много важно“ до „изцяло маловажно“. Тук обръщаме внимание само на обединените „много важно“ и „донякъде важно“ и как те се разполагат спрямо отговорите на респондентите.

Изглежда, че за младите варненци на първо място изпъква значимостта на това „да бъдат независими“ (96%), „да поемат отговорност“ (95%) и „да имат успешна кариера“ (92%). Образованието във фигурата на „завършил/а университет“ е „много важно“ или „донякъде важно“ за 80% от запитаните.

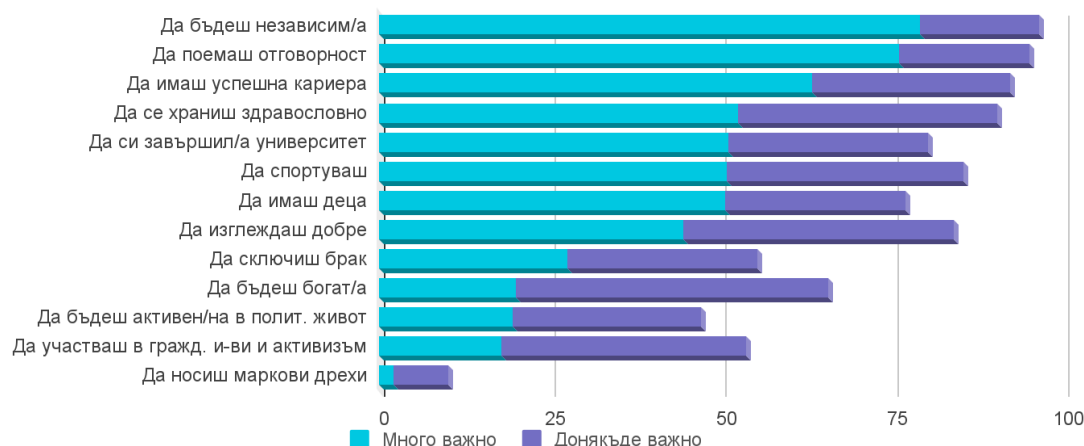
Семейно ориентираните ценности се разполагат след образованието, съответно „да имаш деца“ е ценност за 77% от респондентите, а „склучването на брак“ – за 55%. Тук е добро място да припомним вече разгледания профил на младите хора, според който 28% споделят, че живеят заедно с партньор/ка или съпруг/а, а едва 5,6% – че живеят със свое дете или деца. С други думи, **около семейството се фокусират ценностни нагласи, но по-скоро на декларативно ниво** (доколкото възрастта играе съществена роля в този процес, все пак и сред по-зрелите варненци не преобладава реализирано партньорство или деца, въпреки заявената тук значимост). Някои от тестваните елементи имат собствено лайфстайл и консумеристко измерение. Значимостта на това „да се храниш здравословно“ безспорно е голяма за респондентите, тъй като то се разпознава като „много“ или „донякъде важно“ от 90% от отзовалите се. „Да спортуваш“ е „много“ или „донякъде важно“ за 85%, като веднага след това се подрежда ценността „да изглеждаш добре“ (общо 84% са го посочили като „много важно“ или „донякъде важно“); „да бъдеш богат/а“ е ценност за близо двама от всеки трима, а „да носиш маркови дрехи“ – за 10%. Трябва да се каже, че **всички очертани дотук ценностни ориентации са изразено индивидуалистични**

Кои тогава са тестваните елементи с подчертано обществено и политическо значени? „Да бъдеш активен/на в политическия живот на страната е важно“ („много“ или „донякъде“) за 47% от младите варненци, а участието в граждански инициативи и активизъм е важно в същите степени за 54%. В контекста на настоящето изследване и на местната младежка политика си струва да се обърне повече внимание на това кои са младите хора, придаващи повече значение на политическата ангажираност и участието в граждански инициативи и форми на активизъм. Докато първото се припознава като ценност по-често от младите мъже, ромите, турците и донякъде младежите в добро материално положение, то второто е по-значимо за висшистите, хората с турска идентичност, по-зрелите варненци (25-29 години), донякъде жените и

отказалите да посочат своя пол. Разглеждайки данните е видно, че общественно-политически ориентираните ценности са с високи дялове на важност (47% и 56%) за младите хора, но положени в сравнителна перспектива те поне донякъде губят своята тежест на фона на останалите (кариера, богатство, семейство, спорт, външен вид и др.). Редом до това, както и при другите тествани елементи, и тук в анкетната ситуация присъства известна социална желателност в отговорите (“редно е да бъдем ангажирани и активни, както е редно да се храним здравословно и да поемаме отговорност”). Ето защо тези данни следва да се мислят именно в сравнение с другите ценностни елементи или други изследователски приноси.

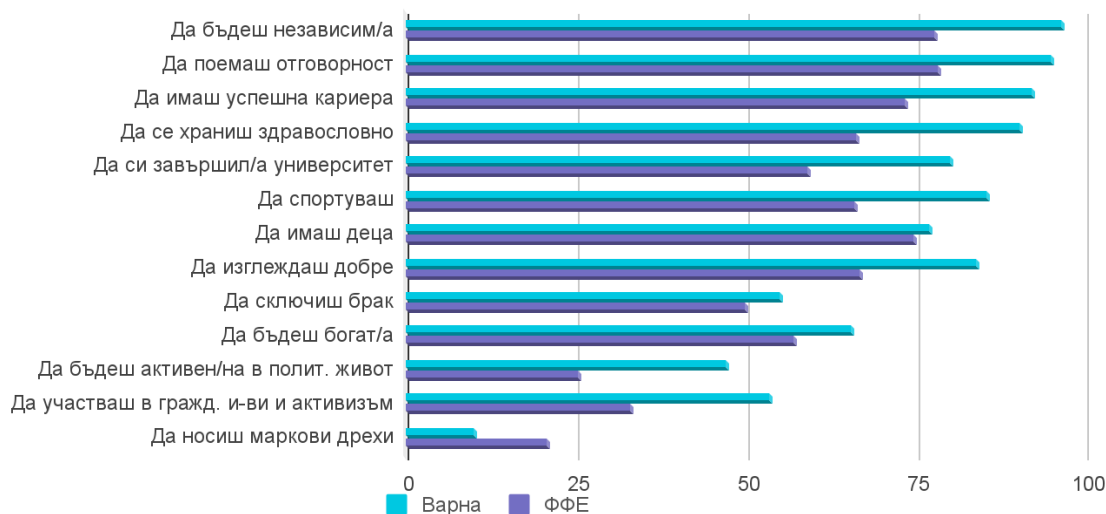
В рамките на фокус групите и работилниците темата за ценностите на младите не е централна – тя присъства по-скоро имплицитно и се обговаря през едни или други практики и дейности. Често се говори за значението на образованието и културата в опозиция на необразованите и некултурни младежи (вкл. „локалите“, които по правило се възприемат за некултурни и необразовани). Ценност в дискусиите е стремежът към личностно развитие, като често се споменават трудните финансови условия за младите хора като пречка пред това развитие. В този смисъл финансовата сигурност и достойните условия на труд често изпъкват като линия на споделяне и кореспондират с демографския профил на отговорите за политическа и гражданска активност

Без да е търсено като тема на дискусия, и в работилниците, и във фокус групите младежкото участие и възможността младите хора да споделят своето мнение и да влияят върху собственото си и общественото развитие се повтаря като значим момент за участниците. Без да му приписваме излишен „ценностен“ заряд, това наблюдение ни кара да мислим, че **възможността в рамките на изследователските дейности младите хора да бъдат чути и да участват в общностните или обществени процеси беше значима за участниците, и те изказваха неведнъж благодарност за нея.**

Фиг. 10. Класиране на ценностно-свързани практики, %. „Доколко изброените по-долу са важни или маловажни за теб лично?“ („Много важно“ и „Донякъде важно“).

Същият набор от ценности и ценностно обусловени практики присъства и в националното младежко изследване на ФФЕ от 2024 г. Сравнителният анализ показва, че значителна част от тестваните елементи във Варна изпъкват като важни в по-голяма степен в сравнение със същите за страната като цяло – обединените относителни дялове на „много важно“ и „донякъде важно“ във Варна превъзхождат еквивалентните за страната. Може да се каже, че ценностните ориентации на младите във Варна са идентично ранкирани с тези на връстниците им в страната като цяло, но с по-висока тежест – особено що се касае до ценностите, свързани със собственото развитие и благосъстояние (където разликите със страната достигат до 20 процентни пункта). Интересно изключение е наблюдението, че „да имаш деца“ и „да сключиш брак“ са еднакво застъпени както във Варна, така и в страната.

Фиг. 11. Класиране на ценностно-свързани практики, %. „Доколко изброените по-долу са важни или маловажни за теб лично?“ (обединени отговори „Много важно“ и „Донякъде важно“). Сравнение с ФФЕ (2024)

4.2. Практики в свободното време

От ценностните ориентири обръщаме поглед към заниманията във времето, различно от учебни или работни ангажименти – свободното време на младите хора. „Свободното време“ тук разбираме като феномен на модерността и като време, с което разполагаме всички в различна степен, в това число и младите хора, но по различни начини и имайки различни обективни възможности, вкл. материални условия за една или друга практика. Свободното време обуславя ключови за конструирането на идентичността практики, свързани с културно потребление и самостоятелни или групови занимания, което на свой ред внася личностна, гражданска и професионална опитност в живота на младия човек. Именно затова, а и поради факта, че тъкмо свободното време е „теренът“, на което се развиват немалко от елементите на младежката политика¹³ и където „се произвежда младежката земя“ (Георгиев, 2020)¹⁴, този анализ е прелюбопитен.

„Свободното време“ в сондажа е изследвано чрез затворен въпрос с изброени поредица практики, за всяка от които младите респонденти могат да

¹³ Вкл. съгласно Националната стратегия за младежта, според която свободното време е предмет на интервенция в не малка част от мерки, дейности, цели и оперативни цели на HCM.

¹⁴ Терминът „младежка земя“ се ползва в обяснителните теоретични модели за ролята на младежката работа и младежката политика в живота на младите хора. Въведен е от Марк Янс и Курт де Бейкър през 2002 година по отношението на процесите свързани с младежкото участие в живота на общността и има пряко отношение към възможностите и структурните процеси, влияещи върху практиките, присъщи на „свободното време“. По този начин темата се превръща в една от централните за настоящия доклад.

посочват честотата на практикуване в петстепенна скала – „постоянно“, „често“, „понякога“, „рядко“ и „никога“. Тествани са 16 практики с разнообразен характер – от излизане с приятели и посещения на заведения до разпускане и слушане на музика. В зависимост от търсения ракурс, тези практики можем да групираме и анализираме по различни начини. Например, ако ползваме оста „индивидуално-колективно“, то можем да обособим по-самостоятелни (слушам музика, чета книга) и по-колективни (излизам с приятели или прекарвам време със семейството си, участвам в младежка организация). Друго възможно деление е аналоговото срещу дигиталното. Така или иначе във Фиг. 12 илюстрираме всички тествани практики, подредени спрямо тяхната честота.

Фиг. 12. Практики в свободното време, %.

"Колко често се случва да правиш следното в свободното си време?"

Слушането на музика (повече от половината респонденти свидетелстват, че слушат музика „постоянно“, а всеки трети – „често“) и скролването в социалните мрежи (36% „постоянно“ и 42% „често“) се очертават като доминираща практика за младите варненци. Данните показват, че меломаните по-често са тийнейджърите (15-19-годишни), а скролването в социалните мрежи, въпреки масовия си характер, се практикува по-често от младите жени, тийнейджърите и младежите в по-ниските средни класи. Значимостта на времето в социалните мрежи е тема на разговор в експертните интервюта, където то се разказва не просто като „празно“, а като време за комуникация с връстници и приятели, черпене на релевантна информация, но също така и като „място“ за получаване на подкрепа (отново от връстниците или от самата среда, била тя на близки референтни групи, ролеви модели или др.). Редом с това, както коментираме по-нататък, прекомерната

употреба на социалните медии може да бъде и лош заместител на същинската социализация и има вероятно голяма значимост като именно такъв фактор за развитието на младите.

Социални занимания като **„излизане с приятели“** и **„прекарване на време със семейството“** са еднакво предпочитани и популярни – за двама от всеки трима варненци това е нещо, което те правят **„постоянно“** или **„често“**, и двете по-скоро застъпени сред юношите, младите жени, донякъде ромите и респондентите, отказали да посочат пола си. Практиката на „излизане и виждане с приятели“, описана тук, е свързана с определени локации и места. От експертните интервюта и от работилниците се очертават няколко „терена“ за прекарване на време с приятелите. Те отново минават през делителната сезонна линия за Варна (виж специалния фокус на тази тема).

Спортуването, в унисон с разказа за спорта като ценност по-горе в този раздел, се нарежда сред предпочитаните занимания в свободното време – „постоянно“ или „често“ за близо половината млади хора на Варна. Това сякаш не е изненада, поне що се отнася до други сондажи и общите условия за достъпно спортуване, за които свидетелстват качествените данни (безплатни площадки, игрища и културата на масов спорт, свързана повече с екипни игри като футбол, баскетбол и др.). По-често спортуващите са юношите и младите мъже.

Практики на културно потребление като четене на книги, гледане на филми и посещение на културни събития се разполагат по различен начин и имат различна популярност. Докато книгите („постоянно“ или „често“ за 36%) и филмите („постоянно“ или „често“ за 52%) са значително по-достъпни като практика, посещението на театри и галерии е по-трудно достъпно, а оттам и по-рядко практикувано (22% казват „постоянно“ или „често“). Що се отнася до този тип практики е известно, че част от тях се ползват в по-голяма степен със социален престиж (четене на книги и посещение на галерии и театри), а оттам е логично да допуснем, че данните от сондажа са донякъде надценени. Потвърждение на това е фактът, че нито в проведените от нас работилници, нито във фокус групите темата за културата е широко застъпена, и на практика не се засяга от участниците, когато опира до свободното време. В друг въпрос от сондажа („Кои места са популярни сред местните младежи?“) галериите, театрите, кината и библиотеките са редки отговори. В тази връзка творческата дейност, свързана с изкуства и производството на културни блага, е относително популярна сред младите – всеки трети споделя, че постоянно или често е въввлечен в креативна дейност.

Интервютата с експертите тематизират културното потребление сред младежта през няколко основни пункта. От една страна това е тезата, че **липсват разнообразни възможности, особено що се отнася до алтернативни вкусове и субкултури**. От друга страна се говори диференцирано за различните класово, което в сондажа проличава само частично. На последно място, според експертите в момента културното

потребление е „бързо“ – музиката и филмите се консумират без рефлексия и „на момента“, по аналогия на бързото хранене. Едва ли не, каквато музика или сериал се появи в наличните дигитални платформи, се потребява, а после бързо се забравя и се минава на следващото.

Музика – съвременна, но без някакво... не толкова „Харесвам си тая група“, а някакви тренди неща, и когато нещо е било популярно преди пет години, по-скоро не са запомнени. Излиза им, минават на следващото. По-така... краткотрайно.

интервю с експерт

Индивидуални практики като игрите на смартфон или компютър, или пък „не правя нищо, просто разпускам“ се разполагат, съответно, с 48% и 38% за „постоянно“ или „често“. Кои варненци са по-запалени по компютърните игри? Данните сочат, че това са по-често младите мъже, отказалите да посочат пола си, живеещите в селата и ромите.

Обръщаме внимание, че поне що се отнася до сондажа и този зададен въпрос, изглежда **конsumerистки практики като пазаруване и посещение на комерсиални заведения не са толкова масово застъпени, колкото би се очаквало** от град с профила на Варна като място за забавления, отдих и туризъм – постоянно или често пазаруващи са всеки един от трима варненци, посещаващите заведения (кафенета, барове, дискотеки, ресторанти) постоянно или често са 28%. В същото време в други въпроси на сондажа заведенията изпъкват като „местата на другите млади варненци“. Това привидно противоречие също може до голяма степен да се обясни с факта, че баровете и кафенетата не носят социален престиж като книгите и театрите и вероятно реалните стойности за тези практики са по-високи за общата популация. Друго обяснение е, че теренът на сондажа се реализира в сезон между „лятната Варна“ и „зимната Варна“, за които вече знаем, че при първата заведенията по крайбрежната алея предлагат разнообразни възможности за нощен живот, а зимната Варна приютава повече младежи в търговските центрове, където обаче времето не е прекарвано в пазаруване, а в социализация и време с приятели. Моловете по правило са „терен за шопинг“, но в случая те са припознати като пространства за млади хора, поради липса на други, по-достъпни.

За горното свидетелства и едно от наблюденията ни, което беше проведено в началото на месец май (значително преди началото на активния летен сезон) в един от двата големи мола на Варна. В рамките на 90 минути наблюдавахме няколко групи младежи, които бяха разположени статично в едно от по-широките пространства в свободните зони на търговския център. Ето какво ни направи впечатление – за наблюдавания времеви интервал преминаха и се застояха 3 групи младежи (между трима и седем човека), предимно между 15 и 20 години, преобладаващо момчета (за времето ни там почти не видяхме изцяло момичешки компании). Основното място, което ги привличаше, бяха

високи бар маси и столове, които не бяха част от нито едно от околните комерсиални заведения за храни и напитки, а се характеризираха единствено с това, че имаха много контакти към електрическата мрежа. През голяма част от времето младежите стояха по групички, част от тях общуваха помежду си, докато зареждат телефоните си. Скролованто на устройствата беше основното занимание, което явно поради безплатното зареждане на устройствата ги караше да се задържат на локацията. На два пъти различни групи ходеха да пазаруват – бързо хранене, енергийни напитки, опаковани храни от близкия супермаркет на партера. Описаното тук ни навежда на мисълта, че молът е събирателно място, защото предоставя безплатен подслон и електричество. Консумацията не е водещ мотив за присъствие там, но дори и като периферно занимание в последна сметка е неизбежно. Общуването е опосредено през устройствата (младежите постоянно показват помежду си съдържание, вероятно снимки и видео). Престоят е дълъг и явно превърнат в устойчива практика. Сякаш молът е едно от малкото (полу)безплатни пространства, каквито липсват на младежите и за които получаваме толкова системни сведения и от другите изследователски методи – **търговският център е изместил младежкия център или Младежкия дом.**

Любопитна находка е, че **младите варненци относително често се вълнуват от актуалните новини.** Всеки трети запитан споделя, че постоянно или често следи информационни сайтове, вестници и списания, което поставя тази дейност в средната част на тестваните 16 практики. Следенето на новини е по-типично за младежите в по-зряла възраст и висшистите.

На последно място тук обръщаме внимание на практики, пряко свързани с младежката политика и дейностите, които, бидейки на терена на „свободното време“, често по неизбежност влизат „в конкуренция“ с голяма част от описаните в горните редове. „В конкуренция“, защото често свободното време е оскъдно, поради което младият човек попада във вихъра на предложения и възможности, където често по-агресивно предлаганите и видими печелят надпреварата за неговото внимание, а оттам и за „свободното му време“. Тук става въпрос за практики като членуване в младежки организации, възможността за посещение на Младежкия дом и младежки клубове, както и доброволческата дейност и изобщо доброволното въвличане в обществени занимания. **Доброволството е относително непопулярно**, особено ако се сравни с другите практики по-горе – 16% свидетелстват, че постоянно или често са ангажирани с доброволческа дейност. Същевременно всеки трети заявява, че „никога“ не е участвал в доброволческа акция или обществена дейност. Тези данни кореспондират с данните за ценностните ориентации – участието в граждански инициативи и активизъм е важно или много важно за 54%, а тук споделяне за системен опит (постоянно или често) има от едва 16%. Това говори за значителен дял от младите хора във Варна, които поне на декларативно ниво имат желание и готовност за обществено насочени дейности в свободното време, но които поради най-вероятно структурни бариери не се въвличат в

такива. От друга страна, делът на постоянно и често ангажираните с доброволческа дейност, трансформиран в номинални стойности, вече говори за немалък брой млади варненци. Данните показват, че доброволците по-често са хората, отказали да посочат пола си и младите варненци от етнически малцинства. Нужно е да се отбележи, че тази практика не варира съществено с възрастта, какъвто е типичният случай в страната и Европа – предимно млади хора в юношеска възраст, все още в гимназиалния курс на образование и преди да започнат своята трудова биография. Резултатите за доброволчеството от анкетата кореспондират и с дискусията ни с младите хора от работилниците. Те смятат, че то не е популярно сред младежите – социалният му престиж е нисък, а липсата на видими ползи и подкрепа намалява мотивацията. Съществуват активни групи, но те са малцинство.

Посещаващите Младежки дом и/или младежки организации и въвлечени в техните дейности са най-малко, което прави тази практика най-непопулярната от всички 16, посочени във въпроса. Едва 12% от младите хора споделят, че това е типична тяхна дейност, а близо половината от запитаните никога не са попадали в младежка организация, клубове или Младежки дом. Тази дейност е и единствената, събираща толкова голям относителен дял на отговори „никога“. Нужно е да се подчертае също, че няма съществена разлика в демографския профил на младежите, по-често въвлечени в младежки организации и посещаващи Младежки дом, което също е любопитно – изглежда този тип практики са еднакво непопулярни сред всички възрасти и социални групи.

Освен в сондажа, свободното време е предмет на анализ в проведените дискусии, интервюта, както и в работилниците. В експертните дискусии с професионалисти в младежката сфера могат да се изведат по-масови и по-нишови интереси, приоритети и предпочитани практики на младите хора в тяхното свободно време. Към първата категория спадат обитаването (стоенето, блуждаенето) в социални пространства и на места за срещи: градски открити зони (като плажа, Морска градина, и др.), моловете, които се ползват за разходки, срещи, кафе и fast-food, а не толкова за пазаруване/шопинг) и неформални сцени и площадки (като сцена „Раковина“ и площад Мусала), училищни дворове, фитнес на открито, скейт паркове (Wake Park, Възраждане, зад Морско Казино), онлайн активността на младите (основно през социалните мрежи и онлайн субкултури – гейминг и пранк) и донякъде посещението на кина в моловете. По-нишовите дейности и интереси за свободното време, разказани в експертните дискусии, до голяма степен валидират и данните от сондажа от гледна точка на популярност и масовост. Те касаят както алтернативните (суб)култури, така и „по-амбициозните“ младежи и/или тези, разполагащи с повече икономически и символен капитал – изложения и изкуство, срещи на мотористки клубове, малки музикални събития, посещение на co-working пространства, платформи за стажове и доброволчество. Важно е да се подчертае, че и по-масовите, и по-нишовите се разказват преобладаващо през

конкретни предпочитани локации (предполагащи определен тип дейности), които пък са предмет на друг раздел в този доклад. **Свободното време се разказва често през 1) „къде“ и след това през 2) „какво правят“ младите, т.е. и във този случай мястото (пространството) играе определяща роля** за дейността (практиката), а това вече е предмет на по-политическа рефлексия и потенциална „храна за размисъл“ и приоритизиране по отношение на местната младежка политика. Във всички случаи посоченото от експертите като практики на младите хора в свободното време в голяма степен се припокрива със споделенето от респондентите в анкетата.

В такава посока сочат и данните, събрани чрез проведените фокус групи и работилниците. Свободното време се прекарва в Морската градина, на плажа (и крайбрежната алея), а дейността често е разхождане. Всички възрастови групи споменават разходките като основен начин за прекарване на свободно време. Разходката в Морската градина е свързана едновременно със социализация, спорт, отдих. Тя се случва в по-голяма степен в топлата част на годината. От друга страна зимата „затваря“ младите хора и ги ограничава от гледна точка на възможности за свободно време. И в трите фокус групи се повтаря как лятото е по-активно и живо, а зимата предлага значително по-малко опции, често сведени до кафенета, домашни събирания („домашните“, ледената пързалка, или дигитално време в дома. Фокус групите дават възможност за диференцирано наблюдение и разказ за свободното време в различните възрасти. В потвърждение на данните от сондажа най-младите варненци (15–19-годишните) са преобладаващо фокусирани върху социалния и спортния елемент на свободното им време – танци, плуване, разходки, домашни събирания. Присъства остро усещане за липса на алтернатива извън „консумацията“ и комерсиалните заведения..

Всичко струва пари. Повечето неща струват много пари и във Варна стандартът е наистина много нисък, и просто на хората не им се дават пари за... [свободно време] Липсват места, където хората да се събират, без да консумират нещо.

споделено във фокус група

В фокус-груповите дискусии очертаваме няколко повтарящи се линии, без значение от възрастта на участниците. На едно ниво чуваме критика към доминиращите модели на забавление, рисковете от зависимости и алкохолната култура, наргиле баровете, кола-партитата, балоните, домашните събирания. Паралелно засичаме разочарованието от липсата на евтини, достъпни, забавни и социални активности и пространства за тях, което често е съчетано с разделение между „продуктивни“ и „пасивни“ млади хора във връзка със свободното време – пример за „продуктивните“ са участващите в семинари, спортни инициативи, доброволчество. За продуктивните дейности обаче трудно се намери информация. Младите хора споделят, че е трудно да се намери смисъл

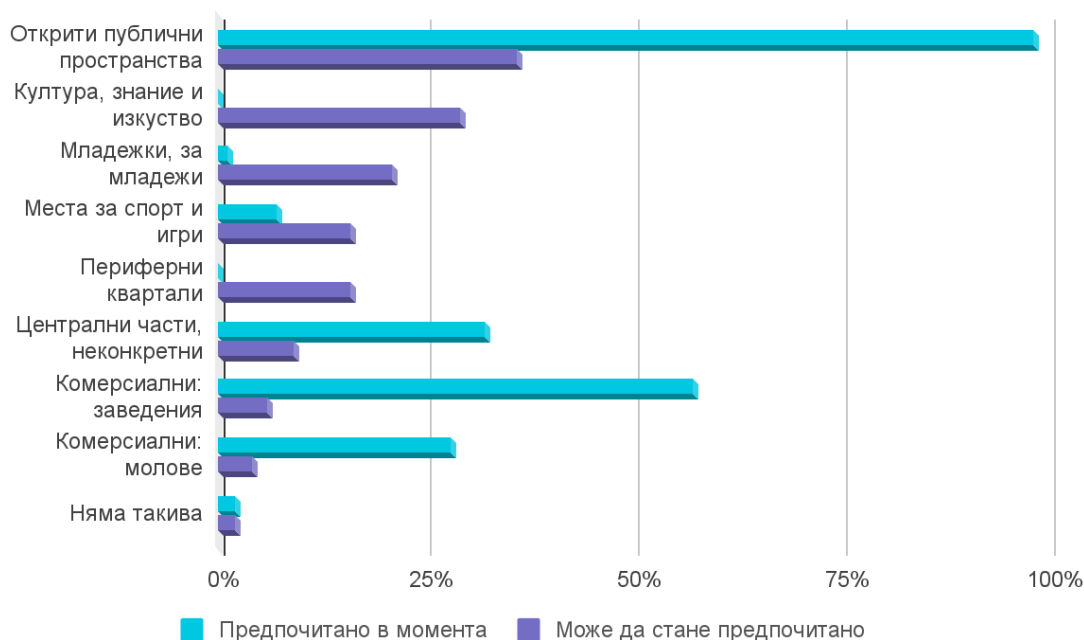
и структура (встрани от „разпускането“), като това донякъде е лакмус за криза на мотивацията или общо разочарование от наличните условия. Всичко това е разказвано по значително осъзнат начин през социалните и икономически ограничения – свободното време има цена (на много места трябва да се заплаща за да прекарваш времето си там).

В обобщение, много често **младите хора свързват свободното време с редица практики, свързани с материални ограничения, които младежта търси начини да преодолее**. Доминират практики, които са достъпни и не изискват ресурси – това са слушането на музика, скролването в социалните мрежи и интернет, излизане с приятели (разходка в Морската или в мола), домашни партита, достъпния спорт, филми и сериали и др. При всички възрастови групи свободното време се преживява като възпрепятствано от такси или цени на комерсиални заведения, а причината е, че липсват достъпни и смислени пространства, които да не изискват такса и да са свободни за достъп (затова и алтернатива на такива пространства, особено през зимата, се явява молът).

4.3. Пространства за свободното време

От особено собствено значение е да се разбере кои и какви са местата, локациите, пространствата на територията на общината, които младите хора предпочитат в свободното си време. Данните дават дълбочина в по-цялостното разбиране на спецификите, структурата, нагласите и очакванията на младежкото население що се касае до социализацията и личностното и общностно развитие на младите хора.

Попитахме чрез анкетата „Кои според теб са местата във Варна, които младите хора харесват и обичат да посещават?“, като помолихме за посочване на конкретни места, локации и пространства. Попитахме също така, заедно със същата покана за конкретика, „А кои места във Варна все още не са, но могат да станат привлекателни за младите хора, където те да развиват своите интереси?“ Добавката „където те да развиват своите интереси“ е умишлена – за да се насочи мисленето не само към това къде се събирам със себеподобни, но и там самостоятелно или заедно с тях да извършвам приятни и позитивни дейности.

Фиг. 13. Предпочитани към момента и с потенциал да станат предпочитани от младите хора конкретни локации и пространства, групирани по категории, %. „Кои според теб са местата във Варна, които младите хора харесват и обичат да посещават?“ и „А кои места във Варна все още не са, но могат да станат привлекателни за младите хора, където те да развият своите интереси (игри, изкуство, неща, свързани със свободното време)?“

Резултатите са забележителни. На първо място прави впечатление, че **откритите публични пространства държат първенството по дял на изборите и към момента, и в едно желано бъдеще** – такива са Морската градина, плажа, буните, крайбрежната алея, Морска гара, пристанището, фара, Галата, други паркове и градинки, паркинги, площад Съединение/Червения площад. Очевидно младите хора разпознават тези пространства като ценни и ще продължават да държат на тях и занапред – вероятно поради нископраговия достъп, който те осигуряват, без изисквания за конкретни занимания; в такива пространства младите хора могат да „просто да бъдат“. Това се доказва от драстичната разлика с дела на изборите за комерсиалните места – молове и най-вече заведенията – които са предпочитани към момента съответно от 28 и 57% от младите хора, но в едно желано бъдеще изпадат до избора на общо 10% от респондентите. Отчитаме, че в тази разлика вероятно ясно се проявява направеното във въпроса уточнение отговарящите да мислят за развитие на своите интереси, но резултатът показва съответно, че младите хора са рефлексивни за функцията на тези комерсиални пространства – просто да се събират там и може би да се забавляват, но нищо повече. Важна уговорка в този смисъл трябва да направим и за функцията на молове – те навярно също не се

разпознават като пространства за „развитие на интереси“, а само за събиране, особено в студените месеци. Но отново, такъв резултат насочва към вероятно добра съзнатост сред младежите, че ако имаха избор и търсеха възможности за позитивно и градивно използване на свободното време, то младежите няма как да бъдат такъв.

Голямо впечатление прави кои са местата, локациите и пространствата, които не са предпочитани към момента, но могат да станат предпочитани от младите хора. На първо място в този план изпъкват средищата за култура, знание и изкуство – галериите, музеите, театрите, библиотеки (общо), кина, лятно кино, читалища, училища и университети, а като конкретни места са посочени специфично само непостроената Градска библиотека и Фестивалния и конгресен център. **Ръст от 0 на почти 30% в предпочитанията ясно показва, че съществува значим брой млади хора, които поне на декларативно ниво са готови да припознаят културните и знаниеви средища като предпочитани места, но и че към настоящият момент тези средища не са разпознати като желани, а предимно като недостъпни** (вж. по-горе в този раздел). В същата категория впечатление правят и пространствата, създадени специално за млади хора. Техният ръст е също значим, от 1 на 21%, като е важно да се отбележи, че сред предпочитаните към момента са специфично посочени само Социалната чайна и Хале 3, докато сред онези **с потенциал да станат предпочитани към тях двете се добавят Младежкия дом, бъдещият Черноморски младежки център и по-общо – други младежки пространства и клубове по интереси**. И тук трябва да се отчете, че добавката „където те да развиват своите интереси“ вероятно силно влияе ръста в изборите. Същевременно, дори като средища за „просто събиране“ и социализация в настоящата реалност тези пространства са почти неразпознати.

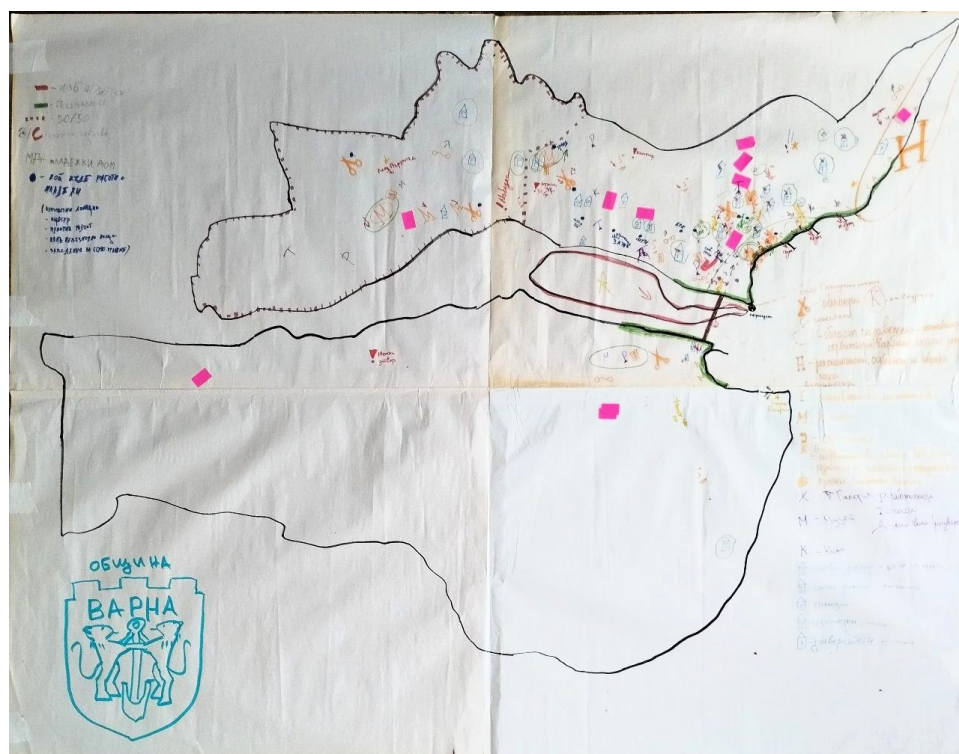
Понеже защитавам магистратура в момента и всеки ден се налага да си пиша проучването – всеки ден съм в библиотеката в Общината, която – колкото и да са готини служителките там, колкото и да се опитват да го направят като една адекватна библиотека, е под всякаква критика. Варна трябваше да има библиотека преди много години, но пак заради едни мафиотски интереси това нещо не се случи. Просто аз не мога да повярвам, че това е един огромен град, който има толкова много университети и няма една адекватна библиотека. Единствената адекватна е на ВИНС-а, където струва 40 лв. на месец, за да ходиш... Нали, извинявай, ама кой студент може да си го позволи това?

споделено във фокус група

Добавката за развитието на интересите на младите хора като характеристика на бъдещите желани пространства обаче не може да влияе на

друга група избори, която рязко изпъква като несъществуваща към момента, но с потенциал занаяпред. Това са, общо дефинирано, **градски и публични пространства извън централните части – паркове, площадки, градинки и междублокови пространства, като част от респондентите специфично насочват към районите Аспарухово и Владислав Варненчик**. За такива локации и пространства не може да се каже, че функцията им е да развиват младите хора по интереси или по друг начин, но ясно насочват към нуждата от социализация и срещи извън централните части – въпрос на ежедневен достъп и обживяване на града като едно цяло. Това наблюдение се доказва и от избора на централните части (общо дефинирано или по-конкретно, например Севастопол) от 32% към настоящия момент и едва 9%, що се отнася до места с потенциал. Видимо **широкият център на Варна към момента привлича младите хора – или поне част от тях – защото собствените им квартали не са желан избор**.

Всички тези резултати плътно кореспондират с данните от картографирането, проведено с младите хора от изследователските работилници, като чрез този процес имаме възможност да обогатим картината с още особености на предпочитаните и неpreferираните локации и пространства.

Фиг. 14. Снимка на карта на Община Варна, изработена в хода на първата и втората от трите изследователски работилници с млади хора.
Вж. Приложение III за повече информация.

Разглеждаме изработената от младите хора карта на Община Варна и правим следните изводи:

- **Неравномерно покритие и концентрация на ежедневни и житейски избори в централните части за сметка на периферията.** Районите Аспарухово и Владислав Варненчик са „слабо населени“ с обекти, докато Одесос и Приморски са „пренаситени“. Навсякъде по крайбрежието (Аспарухово, Приморски, Одесос) плажове и алеи са предпочитани за събиране, но често са отбелязани и като „опасни“ или „с труден достъп“ (например първа-трета буна в Приморски). Районите от вътрешната част (Владислав Варненчик, западните части на Младост) остават „пунктирани“ – младите не ги „избягват“, но нито ги предпочитат, нито в тях има значима активност.
- **Културните средища – отсъстващи или с висок праг за достъп, но желани.** Музеите, галериите и университетите често са маркирани и като „труднодостъпни“, и като „предпочитани“ – те се възприемат едновременно като важни, но социално и икономически изключващи за мнозина. Университетите, гимназиите и музеите по правило са маркирани с червена стрелка (труден достъп), въпреки че част от тях са и зелено очертани (предпочитани), особено в Одесос и Приморски. Конкретно липсват театри и театрални средища, включително школи и трупни, въпреки че един участник има пряк такъв опит и въпреки славата на Варна като театрален град. Липсват музикални средища, въпреки славата на Варна като музикалнофестивален град.
- **Значими липси.** Отсъстват няколко ключови типа локации и пространства, които бихме очаквали да са притегателни средища за младите хора. Такива са университетски и студентски кампуси (филиали или студентски клубове не са маркирани като място за срещи и дейности) и модерни коуъркинг пространства и стартър хъбове. Много слабо представени са открити и свободни социални пространства като паркове и градини (с изключение на големите Приморски парк и Аспарухов парк), открити кина и сцени (като Раковина), площади (Независимост или пък Севастопол), а публични услуги с отношение към младите практически отсъстват (с изключение на Младежкия дом, бъдещият Младежки център и две-три НПО, с които конкретните участници имат пряк опит).
- В сферата на спорта отбелязани са само пет обекта, отново концентрирани в Приморски и Одесос. Не са маркирани междублокови пространства из кварталите – например за уличен баскетбол, скейт паркове, минифутболни игрища липсват напълно – както и общински спортни зали, плувни басейни, закрити фитнес зали.

На фокус

Лятна Варна / зимна Варна

Както вече коментирахме на няколко места, младите хора асоциират Варна изключително с нейната лятна и морска символика. Дори израсналите на територията на общината се свързват на първично ниво първо и преди всичко с този образ много преди всякаква друга конкретика, и говорят за плажа и дейности на открито, възможни най-вече през лятото. Топлият (и туристическият) сезон обаче обхваща по-малко от половината календарна година (най-много от юни до септември). Какво правят младите хора, когато е студено, влажно и ветровито, и каква е изобщо Варна за младите през другата половина от годината?

Участниците в изследователските работилници споделят, че в хладните месеци младите хора търсят фитнеса, дома, мола, киното и социалните мрежи като алтернатива на плажа, но често изпитват скука и страдат от недостатъчно безплатни пространства и занимания. Това кореспондира с най-честия отговор на няколко въпроса от анкетата, включително в един отворен: „Ако ти имаше всичката необходима власт, какво конкретно едно нещо би променил/а в Варна, за да може младите хора да се чувстват по-добре тук?“ – младежки центрове, пространства и клубове за срещи, дейности и отдиш.

Това се потвърждава и от дискусии в трите фокус групи. В студената част от годината заведенията остават център на социалния живот, но те идват със сериозни разходи (особено в питейните заведения и дискотеките) и са съответно привилегия на немного младежи. Затова, изглежда, голяма роля играят домашните събирания и партита – в случаите, в които някой от компанията може да осигури „терен“. Ако „терен“ няма, на помощ идват автомобилите, където чрез регулиране на парното/климатика могат да бъдат прекарани няколко часа. Но какво правят младите хора, които в студеното време нито могат да си позволят посещение на заведения, нито могат да се доберат до домашно парти, нито до автомобил? Освен на материални условия, отговорът на този въпрос може и често да е въпрос на късмет.

Както коментираха участниците в третата фокус група, през зимата Варна става „призрачен град“. Ако през лятото младите хора могат „да се слеят“ с всички останали по плажове и паркове и в някакъв смисъл сами да осигуряват оползотворяването на свободното си време, то дали затрудненията в това самосправяне в студените месеци не следва да са предмет на целенасочени институционални усилия? Младите хора не са млади само когато е топло – дори и във Варна.

5. Проблеми и нужди на младите

Варна не ни вижда – затова си тръгваме

Младите хора във Варна поставят на преден план икономическата несигурност, трудната реализация и дефицита на възможности за социализация като основни предизвикателства пред своето развитие. Липсата на добре платени и стабилни работни места, ранното навлизане в несигурна трудова среда и слабата връзка между образование и заетост водят до разочарование и емиграционни нагласи. Усеща се изолация и липса на подкрепяща социална среда – достъпните и отворени младежки пространства са оскъдни, а реалната социализация е все по-често заменяна от дигитална. Тези условия формират усещане за институционално безразличие и затрудняват изграждането на общности и принадлежност.

Очертава се процес на социално-икономическа фрагментация, при която липсата на равен достъп до възможности за социализация, труд и развитие води до демотивация, отчуждение и повишен емиграционен потенциал. Младите хора не са апатични или безинициативни – те ясно артикулират какво липсва и какво биха променили, но срещат слаб отклик на тези потребности в градската и институционална реалност. „Каскадният модел на миграционни намерения“ (от Варна към София или директно към чужбина) е не просто резултат от икономически фактори, а и индикатор за липса на дългосрочна визия за младите в местен контекст. Затова настоящата картина изисква не само инвестиции, но и системна промяна в разбирането за ролята на младите хора като граждани и като равноправни участници в местното развитие – включително в разработването на политики за тях.

Разглежданите тук теми, освен като сведения в отговорите на младите хора, е нужно да бъдат предмет и на по-системен анализ спрямо социални, икономически, политически и дори демографски условия и процеси, за да се избегне партикуларизацията и индивидуализацията на една или друга проблемна сфера.

5.1. Общ преглед

Най-значимият проблем на младите варненци, посочван често и по различни начини в рамките на изследването, се концентрира около заетостта и доброто заплащане на младите варненци. Той се допълва от високия стандарт и трудността младите хора да са финансово независими и спокойни за своя доход и икономическо благосъстояние. Личните финанси и намирането на работа са посочвани като основен проблем от близо половината (над 48%) от респондентите в анкетата. Темата изпъква като основна и в дискусиите, изследователските работилници и се появява по-рядко при експертните интервюта и дискусии. Поради централния ѝ характер ѝ заделяме отделен раздел по-нататък.

Образованието е основен проблем за всеки трети млад варненец, участвал в анкетата, но темата се появява и във фокус групите като залог за бъдещо развитие. Участниците в дискусиите от една страна признават значимостта на факта, че във Варна са разположени шест висши учебни заведения, даващи възможност за развитие на хиляди млади хора, но много по-често образованието е разглеждано в перспективата на напускане на Варна и емиграция (тема, която засягаме отделно по-долу). Образованието извън Варна (основно в София и в чужбина) е определяно като по-добро. По-зрелите млади хора (25-29-годишни) мислят образованието по-системно – като част от сложни социални системи (заедно със здравеопазването, сигурността, екологията), за които смятат, че не са в добро състояние, което от своя страна поражда разочарование. Задълбоченият анализ показва нещо много важно – образованието е посочвано като основен проблем и трудност много по-често от най-младите (15-19-годишните). В тази възрастова група то е отговор за близо половината (47%) от запитаните (срещу 31% за всички респонденти), което е логично, доколкото в тази възраст младежите са част от образователната система. От фокус групите обаче става ясно, че юношите разглеждат образованието като дилема за бъдеще в или извън Варна – т.е. отново се появява емиграционният мотив. Образованието е по-значим проблем и за ромите и за хората с много ниски доходи и лошо материално положение, вероятно тъкмо във функцията му на социален трамплин.

На следващо място според данните от анкетата се класират три проблема с много близки стойности – **възможностите за култура и изкуство** (посочено от всеки четвърти варненец), **придвижването и транспорта** (23%), **възможностите за свободно време** (22%). Накратко обръщаме внимание на тези отговори тук, доколкото те излизат като теми, които разглеждаме в други раздели. Резултатите тук обаче не са без значение, доколкото зададения в анкетата въпрос има своя обзорен характер и данните дават възможност за съпоставка и осмисляне на това кое стои по-високо и кое – по-ниско в приоритетите на младите хора. В този смисъл значително по-малки са

количествените натрупвания около отговорите за здравеопазване (16%) и за спорт (11%).

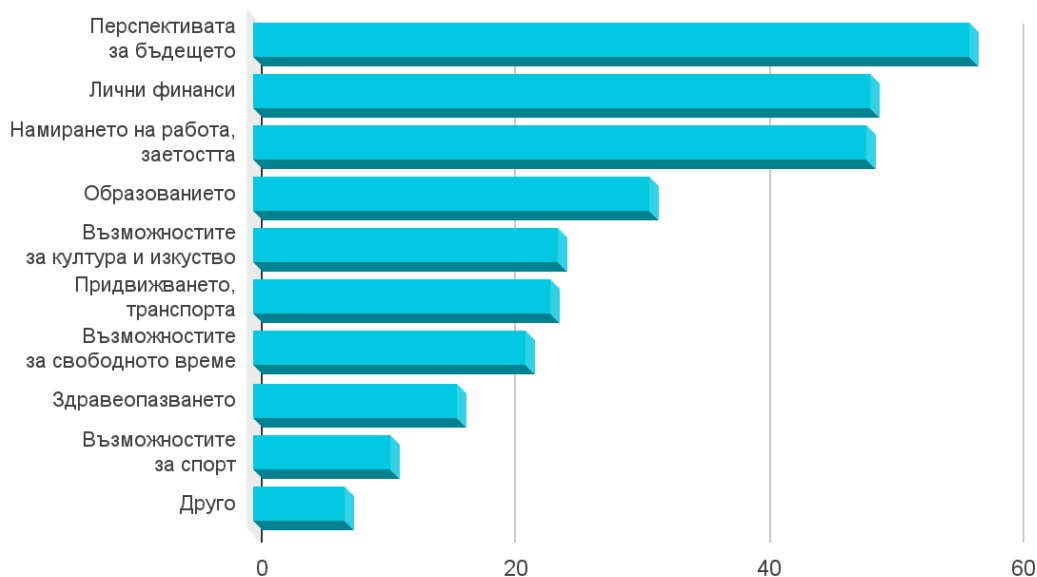
Начело на отговорите обаче в този въпрос застава друг отговор и той е свързан с бъдещето. **Перспективата за бъдещето е посочено като основен проблем от 56% от участниците в анкетното проучване.** Бъдещето е развитие, напредък и очакване за по-добър живот (както вече споменахме, голяма част от младите варненци са оптимисти за личното си бъдеще), но едновременно с позитивното очакване, то е свързано с неяснота и липса на перспектива. Бъдещето е възпрепятствано от икономическите условия – то е „блокирано“. В експертните интервюта разказът за бъдещето на младите хора, освен през неясните и трудни условия за професионална реализация, частично преминава и през темата за миграцията (разгледана по-долу в този раздел).

Сред студентите бих казал, че перспективите за кариерна реализация са много важна тема и те са много мрачни. Много от студентите се налага да работят, докато са студенти, за да се издържат, което пък ограничава възможностите им да посещават университета и да се включват активно в предвидените учебни дейности – още от първи курс при това.

[...]

Това с реализацията – някои от специалностите, всъщност много от студентите постъпват в университета с идеята, че не са сигурни дали това искат, и даже по-скоро, че не го искат, и съответно жизненият им хоризонт е доста мрачен от гледна точка на това, че не са мотивирани да учат, тъй като не виждат смисъл. Смятат, че заплащането, което получават, е много ниско. Много от тях виждат себе си в чужбина директно след това.

интервю с експерт

Фиг. 15. Основни проблеми на младите хора в Община Варна, %. „С какво според теб са свързани основните трудности за младите хора от Варна?“ (до три избора)

Продължаваме да развиваме темата като обръщаме специален фокус на дефинирани от младите варненци техни нужди, съчетано с въпроса кое едно важно нещо за тях самите биха променили във Варна, ако имаха тази власт. В затворен въпрос в анкетата попитахме респондентите: „Ако трябва да избереш измежду следните отговори, от какво преди всичко имат нужда младите хора на Варна?“, като дадохме възможност за посочване на до три отговора, тъй като те не са взаимноизключващи се. По този начин респондентите можеха да приоритизират през собствения опит и представа за себе си и връстниците си. Същевременно скалата от отговори съдържаеше девет елемента – комбинация от градски елементи, общи проблеми и типично младежки нужди, като си даваме сметка, че когато питахме за потребностите на една популация, те никога не са само „младежки“, „икономически“, „културни“ или други.

И при този въпрос резултатите не са изненада – най-често посочваните **отговори са свързани с икономически въпроси**. Това са „повече възможности за личностно и кариерно развитие“ (64% от всички запитани) и „повече възможности за развиване на професионални умения“ (55%). И двете теми са разгледани в раздела по-долу, затова тук само маркираме тяхната значимост, както и обръщаме внимание кои групи варненци ги посочват по-често. Докато възможностите за развиване на професионални умения са относително равномерно разпознати като потребност, то личностното и кариерното развитие са по-често посочвани от по-бедните младежи, имащи пари само за основни разходи (но не и за дрехи и обувки), но и от най-заможните, както и от

варненците с основно или по-ниско образование и онези, отказали да посочат пола си.

Важно е да се подчертае, че на трето място в честотата на отговорите (посочен от близо половината респонденти) е **„Повече достъпни и безплатни пространства за прекарване на свободно време“**. Темата за пространствата, фокус на друг раздел по-горе, присъства и тук, като е припозната от приблизително равни относителни дялове от варненци с различни демографски белези. В същия въпрос следват отговори като „Повече възможности за култура (концерти, изложби и др.; младежко творчество)“ (посочен от всеки трети млад варненец), „Повече велоалеи“ (отговор на всеки четвърти), „Повече организирани начини за прекарване на свободното време“ (според 23%), „Повече възможности за спорт“ (според всеки пети), „Повече места за игри (като боулинг, бiliarд, тенис на маса)“ (отговор на 18%). **На дъното на предпочитанията от гледна точка на нуждите са „Повече заведения за развлечения (дискотеки, клубове, кафенета)“** – отговор едва на един от всеки девет младежи. Насищането с комерсиални заведения – оттам и неприоритизирането им от младите хора – се вижда и през въпросите за пространства, предмет на анализ по-горе. Редом до това, поради фокуса на младежката политика и неизбежната връзка със свободното време, обръщаме внимание, че структурираните възможности са свободно време са популярен отговор – по-чест за заможните варненци, по-зрялата възраст и онези, непосочили пола си.

Освен затворения въпрос, съдържащ горните девет постановки, зададохме в анкетата и отворен въпрос – „Ако ти имаше всичката необходима власт, какво конкретно едно нещо би променил/а в Варна, за да може младите хора да се чувстват по-добре тук?“ Постъпилите стотици отговори, често съдържащи повече от едно предложение“, кодирахме и подредихме по честота. В Табл. 7 показваме резултатите, отчитайки, че количествените натрупвания при този тип въпроси са по-малки, но отговорите изобилстват от повтарящи се и сходни теми.

Какво биха променили младите във Варна?	Дял
Младежки центрове, пространства и клубове	11,2%
Пътна инфраструктура, улици и тротоари, лошо осветление, нужда от ремонти	8,5%
Работа, достойно заплащане и доходи	7,9%
По-достъпно и качествено образование, практически умения	7,7%
Презастрояване, жилищна среда и паркоместа, нарушен градски облик	7,1%
Градският транспорт – нередовни линии, претъпкани автобуси, липса	6,1%
Зелени площи и паркове – недостатъчни, нужда от поддръжка	5,2%
Професионално обучение и ориентиране, личностни умения	4,8%
Чистота – замърсено е, липса на кошчета, нерегулярно почистване	4,6%
Социални и общностни дейности – събития, доброволчество и др.	4,3%
По-достъпен спорт и физ. активност – нужда от игрища, площадки,	3,8%
Пешеходна и вело инфраструктура – велоалеи, тротоари и пешеходни зони	3,5%
Културни събития и изкуство за млади хора	3,2%
Сигурност и безопасност – липса на полиция, тъмни и опасни зони	3,2%
Достъп до култура – недостатъчно или занемарени средища, по-достъпни	2,2%
Младите да бъдат питани и включвани във вземането на решения	2,2%
Спиране на мафията, корупцията, ТИМ	2,1%
Високи цени и стандарт на живот – високи цени за храна, наеми, услуги	2,0%
Информация и достъп до младежки възможности	1,6%
Икономическо развитие и бизнес възможности	1,5%
друг отговор	11%
без отговор	16%

Табл. 7. „Ако ти имаше всичката необходима власт, какво конкретно едно нещо би променил/а в Варна, за да може младите хора да се чувстват по-добре тук?“

Горният въпрос, въпреки че не пита директно за нужди и потребности на младите хора, всъщност се занимава с това, което е важно за тях именно във Варна, а не по принцип. Възможността да споделят свой отговор редуцира и елемента на сугестия, поради което сме склонни да му придадем значимост, особено що се отнася до по-често споменаваните отговори. Обръщаме внимание на някои отговори, които или са били вече фокус на нашия анализ,

или са нови и заслужават да бъдат споменати. Редом то това споменаване ги групираме и в близки категории в рамките на посочените отговори.

Донякъде изненада за нас е фактът, че **най-често посочваният отговор в свободна форма от младите хора е свързан с нуждата от младежко пространство** (посочвано от всеки девети варненски младеж), било то младежки център, клубове или сродна структура, която да е безплатна, достъпна, без рестрикции от гледна точка на часове на посещение или задължително въвличане в дадена дейност. Близко по смисъл, често младите хора посочват значимостта на наличието на **социални и общностни дейности и занимания за млади хора** (отговор на 4%), което може да включва, без да е задължително, доброволчески дейности, обществено ориентирани занимания, събития за изграждане на варненски общности. Близко 8% от младите варненци биха работили за **подобряване на качеството и достъпа до образование** (вкл. свързани с това проблеми като намаляване на входящите такси, по-добри условия за живеене за студенти, достъпни квартири, възможност за стажове по специалността и др.) Строго младежки отговори се появяват в по-ниските дялове. Условието за спорт биха подобрили 3,8%. Младежкото участие и информация за младежки събития и възможности се появяват не толкова рядко, респективно 2,2% и 1,6%.

Друга обща категория, вече споменавана в различни раздели дотук, е свързана с **градската среда на Варна**. Оправяне на пътищата и тротоарите е отговор на 8,5%, а спирането или ограничаването на презастрояването е посочено от 7%, докато градския транспорт има нужда от подобряване за 6%. Зелените площи биха подобрили 5%, а чистотата – други 4,6%. Развитие на пешеходните зони, тротоари и велоалеи е отговор за други 3,5%. Не е изненада, че проблеми на градската среда излизат тук, доколкото явно тези теми са централни за варненското общество като цяло.

Съвкупно може да споменем **икономически обусловени отговори**, които няма как да не привлекат вниманието ни. Достойно заплащане и добра работа (8,5%), кариерно и личностно развитие (близо 5%), а високите цени за храна и наем следва да се регулират или минимум да има подкрепа за млади хора в тази посока, респективно 2% и 1% от отговорилите. Подобряване на възможностите за културни събития и изкуство от гледна точка на разнообразие и достъп също изпъкват сред кодираните отговори – респективно 3,2% и 2,2%. Подобряването на сигурността не е без значение – 3,2% посочват нуждата от намаляване на престъпността, наркотците, а 1% биха премахнали дискриминацията, агресията и насилието, базирани на различност. По-рядко, но все пак отчетливо, се появява и предложение за забрана на електрическите тротинетки.

Не е изненада, че до голяма степен проблемните области се повтарят и през разказа на експертите, с които проведохме интервюта. Заетостта и кариерата на младите и по-скоро невъзможността за пълноценни такива се разказват от тях през общонационални проблеми като несъответствието между преподаваното

в училище и пазара на труда; трудностите в кариерната ориентация; непознаването на трудовите права; финансовите трудности за студентите, принудени да учат и да работят. Образованието обаче в тези разкази често върви заедно с възпитанието. Когато става въпрос за второто, то се акцентира през темата за авторитетите, идващ от две интервюирани – че и родителите, и учителите трябва да развият компетентностите си, за да са адекватни на младите хора и тяхната реалност, но и на съвременността изобщо. Що се отнася до културата на младите като нужда или поле на развитие, в интервютата се констатира, че сякаш доминира едно масово фаст-фууд културно потребление, а социалната среда не е пропусклива на алтернативни културни прояви и потребление. Наситена и често срещана находка е фактът, че социалните взаимодействия на младите се медиират от комерсиални заведения (от кафенетата за писане на домашни до популярните дискотеки и ролята на „плажа“) – очевидна връзка с отсъстващите младежки пространства и младежки центрове. Моловете не правят изключение, но поради неизбежната и наложена от самата култура консумация (в крайна сметка, рано или късно, ще си купя нещо за хапване или ще седна да пия кафе там), те са терен за поне минимално разполагащите със средства, докато за бедните няма такива пространства. Последните в добрия случай са по пейките и площадките, защото потреблението и натиска на тази култура са декласиращи.

Вчера бях възмутена от целия съвет, защото нарекоха хората на 29 години „незрели“, „не знаят какво искат“ и затова не можем да им възлагаме големи неща, защото те още не знаят какво се случва в живота. Т.е. до един момент са много малки и после почваме да ги питаме ти защо нищо не правиш с живота си. Това е отговорността на големите, които как вкарват младите хора – все още мисля, че има липса на възможности спрямо очакванията към тях. Под формата на стажове, на неща, които опитват още преди да се е наложило да ги правят. Под формата... дали ще е кариерни борси, които не са само IT компании и хотели – каквото и да е било, които да пробват неща, да пътуват, да им се обясни малко по-добре. Има толкова много възможности! Едно такова разпокъсано, наникъде, никой на никого не вярва, не се знае какво се случва. И мисля, че младежите губят от цялата тая ситуация, остават в нищото и са в едно такова вегетативно състояние.

интервю с експерт

От гледна точка на родителските общности смятам, че голяма част от родителите разполагат с информация, която е остаряла от гледна точка на това как да отглеждат децата си. Това пак е обвързано и с фейк нюз, доста често и неадекватни източници на информация. И

някакво остаряло мислене също за това, че ще слушаме само лекарите – лекарите вече са на 80 години, доста от тях не разполагат с или не вярват в съвременната медицина.

интервю с експерт

Нямат ден, в който да посещават... Аз мразя социализма, но Младежкият дом по време на социализма беше свободно, имаше рок групи и ние се чувствахме готини. Те нямат това. Те трябва да купят една бутилка минимум за 100 лв. водка, за да влязат някъде да слушат музика. И това се знае от всички – от общинари, от превенции. Варна е опасно място за младите хора.

интервю с експерт

Описаните дотук моменти виждаме и в сондажа, и в дискусиите, но пречупено през специфичния опит, властова позиция, естествено и през избрания изследователски метод. Изобщо, в хода на изследователските ни дейности започнахме да усещаме (да виждаме и да чуваме) все по-чести и повтарящи се теми що се отнася до младите хора и техните нужди, проблеми. Постепенно се достигна ефектът на насищане – сходни или идентични теми излизаха и в интервютата, и в сондажа, и в експертните дискусии, и във фокус групите. Нещо повече, те намираха и своите системни, политически и икономически обяснения, много над типичното индивидуалистично четене за „младия човек“. Това ни накара да мислим, че като цяло сме успели да „заградим“ и разгледаме централните проблемни полета, описани в раздела дотук. В следващите няколко подраздела продължаваме прегледа на проблемите и нуждите на варненската младеж, но вече в дълбочината на три много повтарящи се и често посочвани от различните типове респонденти и участници теми, а именно: проблеми на социализацията; икономическа ситуация, труд и заетост; и емиграция.

5.2. Социализация

Обратно на темата за поляризирания образ на младите хора във Варна, погледната през перспективата на социализацията, можем да кажем, че е силно вероятно поне част от причините за нея да са свързани с неравномерна подкрепа в образователната, семейната и социална среда. Защото, когато към образите на „активните“, „амбициозните“ и „способните“ срещу тези на „пасивните“, „апатичните“ и „неспособните“ добавим честите настоявания за липса на ориентация, насока, перспектива и подкрепа, идващи от фокус групите и интервютата (както в образователен и кариерен план, така и от гледна точка на социална компетентност и психо-емоционална устойчивост) и насложим тази картина върху фрагментираната и силно концентрирана в центъра карта на

Варна, създадена от участниците в изследователските работилници, си мислим тъкмо за това – за **големи неравенства в достъпа до малко възможности за пълноценно използване на свободното време, за личностно и общностно развитие, и съответно големи неравенства в социалния капитал**. Всичко това безспорно се допълва и от данните, получени от сондажа, по-конкретно през въпросите, касаещи предпочитаните пространства, образа на младите хора (в три думи) и въпросите за свободното време.

Тази теза може да бъде подкрепена със серия от по-конкретни находки. Например във фокус групите има консенсус, че се усеща липса на достатъчно институционална и обществена подкрепа за млади хора с интереси – например в изкуствата. Варна освен това се възприема като място, където се събират хора от различни култури и с различни интереси, но атомизацията (разказана като липсата на обединени общности, е излизаша от всички фокус групи – всеки върви по своя път, трудно е да се изградят устойчиви връзки, социалната тъкан е крехка или липсва) не позволява на младите да черпят от богатството на многообразието от хора и интереси. В същия дух, и във фокус групите, и в работилниците участниците споделят, че социализацията извън тесните приятелски кръгове е рядка, трудна и ограничена – т.е. може да се говори дори за младежка атомизация.

Във Варна, за да излезеш, трябва да имаш някаква компания – за огромно съжаление. Аз съм от [град X] – преместихме се, като съм била супер малка. В X като съм била и съм излизала на центъра, и никой никого не познава и просто се събирате някак... Дойдох [тук] и приятелите ми ми казаха „Абе, знаеш ли какво – какво те интересува, отиди на центъра, все ще си намериш някаква компания.“ И в началото беше така. Отиваш на полянка – хората там са едни; отиваш на шаха – хората са други... Абе, намираш си някакви хора и са горе-долу общителни. В момента нещото, което се случва е – нищо от това не съществува. Ти можеш да отидеш на същите тия места, хората там са или по-затворени, или изобщо ги няма, съответно някъде, където да намериш приятелства извън социалните мрежи, във Варна няма.

споделено във фокус група

Не на последно място, участниците и в трите фокус групи изразиха благодарност и демонстрираха автентичен интерес и ангажираност за дискусиите, защото ценят възможността да могат да дискутират открито по важни за тях теми, при това в обстановка и с хора, на които иначе не биха попаднали (т.е. шанс за споделено време, прекарано в размисъл и разговор).

С други думи, големите неравенства в достъпа до малко възможности водят до ограничаване на възможностите за трупане на социален опит за

мнозинството от младите хора. Опит, който да им позволява да се развиват пълноценно социално и психоемоционално. Тук бихме търсили корена на упреците, свързани с „лошо възпитание“ или наблюденията за трудно изграждане на (трайни) връзки извън тесните кръгове, а може би дори и по-тежки феномени като нетърпимостта и насилието (които заслужават отделен фокус).

Специално внимание трябва да се обърне на ролята на дигиталния свят. В интервютата например тя излизаше неотклонно във всички разговори – че употребата най-вече на социалните медии често достига до ниво на зависимост, но също и че социалните медии са ерзац социализация, компенсаторна среда, слаб заместител за създаване на връзки и научаване как се създават връзки.

От гледна точка на учениците не съм сигурна какъв е точно проблемът, но виждам по-скоро резултатите от него. Мисля, че тук има екранната зависимост и дигитализацията, и AI и социалните мрежи, и Ковид, който откъсна някак младите хора от това да могат да комуникират адекватно.

интервю с експерт

Много време прекарват с устройства, телефони, включително на лекции. Обичат да им бъдат под ръка. Много често при дискусии отварят да четат какво би казал изкуственият интелект по някакъв въпрос, което ми създава проблеми.

интервю с експерт

Но от фокус групите и изследователските работилници виждаме, че младите хора имат своята рефлексия за всичко това – съзнателни са, че те и връстниците им понякога злоупотребяват и че тази среда наистина е слаб и илюзорен заместител ("Според мен социалните медии – те губят продуктивността за деня", казва участник във фокус групите). Тази рефлексия е още едно сведение за безизходицата, в която битуват немалка част от младите хора – „Давам си сметка за капаните на тик-ток и Инста, но къде другаде да бъда и какво друга бих могъл/ла да правя?"; може би също и „Разбирам, че молът не е оптималното място за смислено прекарване на свободното време, но какъв избор имам извън дома?"

На фона на всичко това експертите от интервютата и дискусии често говореха за неориентираност, липса на ясни цели и дефицит на мотивация и вътрешна енергия за развитие, но също и за самота и нужда от общност или кауза сред младите.

Аз лично съм с усещането, че децата ни се чувстват сами. Независимо дали са заобиколени от хора или не. Това е моето вътрешно усещане и е едно от водещите неща, които се опитвам да обера тогава, когато децата работят с нас.

интервю с експерт

Важно е да се разбере контекстът и системните причини за тези феномени, за да се избегнат индивидуализиращи или генерализиращи оценки, които не могат да доведат до действителна и трайна промяна. Изглежда ни, че системните причини се коренят именно в това: големи неравенства в достъпа до малко възможности за пълноценна социализация.

На фокус

Дискриминация и насилие

В хода на теренната ни работа у нас остана ярко усещане, че кой, как, от кого и защо бива тормозен и насилван сред младите във Варна е сякаш петно за мнозинството от хората, с които се срещнахме пряко или задочно, въпреки че разкази за насилие чухме в някои фокус групи и интервюта. Стигаме до този извод по дедуктивен път и разказвайки опита и размишленията ни тук, отправяме призив за допълнително проучване на проблема и целенасочени институционални усилия за реакция и превенция.

Силно впечатление ни направи, че групи, които са принципно обект на системна дискриминация – най-вече хора с увреждания, етнически малцинства и ЛГБТИ+ – и техните проблеми на практика изцяло отсъстваха от въображението. Те не се споменават по никакъв начин в данните от сондажа, не присъстват в разказите на експертите (нито в дискусиите, нито в интервютата), не се тематизират от младите хора в работилниците (въпреки че имаха свои представители в групата!) и излязоха единствено в една от фокус групите и в едно интервю, конкретно що се касае до нарастващо насилие над млади хора с нехетеросексуална ориентация. Сякаш тези групи не съществуват. Същевременно присъства натрапливата фигура на локал(н)ите, известни с това, че приоритетно тормозят „различните“. Логичният извод е, че форми на дискриминация и насилие срещу определени групи остават скрити.

Общо 8% от респондентите в анкетата, поканени да опишат младите хора във Варна с три думи, насочват към „локали, локални“ от една страна и към насилие и деструктивни прояви (агресивни, вандали, ултраси, рушащи) от друга. На сходната покана за описване на Варна в три думи, 4.3% насочват

към престъпност и опасности – Варна като опасно за младите място. 1% от респондентите, попитани какво биха променили във Варна за младите хора, ако имаха нужната власт, насочват към борба с дискриминацията, а други 3,2% биха повишили сигурността и безопасността за тях и своите връстници. Явно имаме достатъчно индикации, за да констатираме проблем, макар и контурите му да остават размити на изследователско равнище. Една вероятна причина е, че преживявани като по-големи или належащи проблеми засенчват други, а друга – нормализацията на форми на дискриминация и насилие.

[насилието] Зачестява жестоко през последните две години... Откакто започна да набира популярност тази култура на локалните, да речем. Поне аз за пръв път чух за Телеграм преди две години и половина; откакто има Телеграм групи, в които много от тия неща се дискутират и комуникират, от тогава. Щото мисля, че това им е платоформата, която им даде глас.

споделено във фокус група

5.3. Икономическа ситуация, труд, заетост

На по-предни страници отбелязахме, че социално-икономическият профил на респондентите в общи линии се помещава преди всичко в една доста широко дефинирана средна класа, както и че тази особеност на извадката кореспондира с икономическото положение на младите във Варна като такова над средното за страната, видимо от официалната статистика и от другите данни, с които правим сравнение. На този фон изпъкват особеностите и проблемите в трудовата, професионална и като цяло икономическа ситуация на младите във Варна според данните, които получихме – и при изрично запитване за тази сфера на живота им, и като акцент, който самите участници поставят.

Запитани в анкетата чрез отворен въпрос „Ако ти имаше всичката необходима власт, какво конкретно едно нещо би променил/а в Варна, за да може младите хора да се чувстват по-добре тук?“, младите респонденти поставят на трето място – след нуждата от младежки центрове и пространства и след проблемите на пътната инфраструктура – осигуряването на работни места при достойни заплати. А на затворения въпрос „С какво според теб са свързани основните трудности за младите хора от Варна?“, където респондентите можеха да избират до три отговора, на първо място с голяма преднина изпъкват „Намирането на работа, заетостта“ (48,4%) и „Лични финанси“ (48,7%). От фокус групите научихме, че това действително е сред водещите проблеми на младите хора в общината – и в трите той присъства отчетливо, но много по-категорично с

увеличаването на възрастта. Често участниците коментираха, че „цените са като в столицата, но заплатите не са“, и че като цяло с порастването усещат увеличаване на икономическия натиск в стремежа им към финансова независимост и създаване на семейство.

Заплатите са много ниски и повечето, които завършват това, което следват, те не могат да го започнат да го работят. И ще дам един пример – започваш например като касиерка, заплатата ти е 1200 лв. Но на теб квартирата ти е 800 лв. Един хляб в магазина ти е три лева. Какво остава за дрехи, за ток ли...

споделено във фокус група

Два проблема излизат особено отчетливо в сферата на заетостта. Първият е свързан с **повсеместни експлоатативни работодателски практики и несигурна заетост** в пряко отношение с местния трудов пазар, ориентиран към сезонните услуги, особено в сферата на туризма. От картографирането на участниците в изследователските работилници това става съвсем ясно – работните места на младите хора са или сезонни и по крайбрежието, или в сферата на красотата и забавленията, но почти изключително сезонни и/или нискоквалифицирани и по правило на минималния осигурителен праг, ако изобщо имат договор. Във фокус групите младите хора споделяха за примери на сериозна експлоатация както от собствения им опит, така и от този на връстници – дълги и неплатени часове над договореното, заплащане под договореното или несъществуващо, неспазване на почивки, лоши битови условия при резидентен труд и др.

Аз имам приятел, който работеше на Златни пясъци по 16 часа, а договорът му беше за осем. И аз също работих веднъж в магазин по девет часа без почивки, а нямам 18 години.

споделено във фокус група

Нормализирано е, че младите хора – с или без непосредствена финансова принуда – ще работят поне през лятото още от ученическите си години (нещо, което се вижда и от данните в сондажа, при все че те са събирани извън активния летен сезон). За същите процеси свидетелстват и експертите, но те допълват и че тази нормализация на прекаризираната заетост и особено на експлоатацията от сравнително ранна възраст има пагубни ефекти върху трудовата култура като цяло – както в посока на това да се нормализира непознаването на собствените трудови права, така и да се поддържат нереалистични очаквания за това какви биха били условията, веднъж щом се откъснеш от сезонната зависимост. Паралелно с това, в работилниците беше

темитизиран и процесът на привикване към тези условия – сякаш това е положението и няма друга алтернатива за достойно заплащане.

Работната култура се заражда под формата на сезонна заетост. Ти почваш на 15-16 да работиш в един ресторант, който знае, че след два месеца няма да работиш там, не си ценен кадър, то е една мелачка такава. И ти изграждаш идеята „Ми аз какво ще му работя на тоя“.

интервю с експерт

Другият централен проблем, свързан със заетостта, касае **прехода между образованието и пазара на труда, и възможностите за кариерна ориентация и професионално развитие**. Младите хора от фокус групите – особено тези, които вече са завършили училище – често насочваха към това, че работните места не стигат за всички и най-често не съответстват на ученото. Споделят лични и на връстници истории за нуждата от емиграция (в страната или извън), за да се реализират по професията си, както и за чести сблъсъци с неадекватно високи изисквания за заемане на не твърде престижни позиции. Това положение се усложнява от малкото възможности за консултиране, ориентация, стажове и практики, за което свидетелстват както самите млади хора, така и експертите. Свидетелство за това намираме и в сондажа, където на отворен въпрос немалко младежи посочват отговор „Информация и достъп до младежки възможности – липсва видимост за събития, стажове, доброволчество“ в отговор на това какво биха направили, ако имаха властта във Варна.

Много често се казва, че младите нямат връзка с реалността – ако искат да са психолози, питат къде е диванчето. Гледат много съдържание онлайн, което някой път е от абсолютно различна култура и реалност, и изграждат такъв менталитет на „Искам много пари, но няма да правя кой знае какво“. Много често, като ги питаме за какво мечтаят, особено младежи от уязвимите групи, казват, че ще са инфлуенсъри, шефове (това няма значение какво значи) и как ако всичко друго се провали, ще си имат OnlyFans и нещата ще се оправят в живота. Около това трябва да се работи, защото все едно не е на никого работата.... В училище никой не работи за работа [в смисъл на трудова реализация], щото е училище. Вкъщи те вече са тийнейджъри, няма сега майка ми и баща ми да ми говорят. И разчитаме на някакъв онлайн контент.

интервю с експерт

Масово, навсякъде искат готов кадър да имат. Те не искат да се ангажират с това да наемат хора, които тепърва са завършили и искат да го работят. Или дори да не са го завършили, винаги има начини и

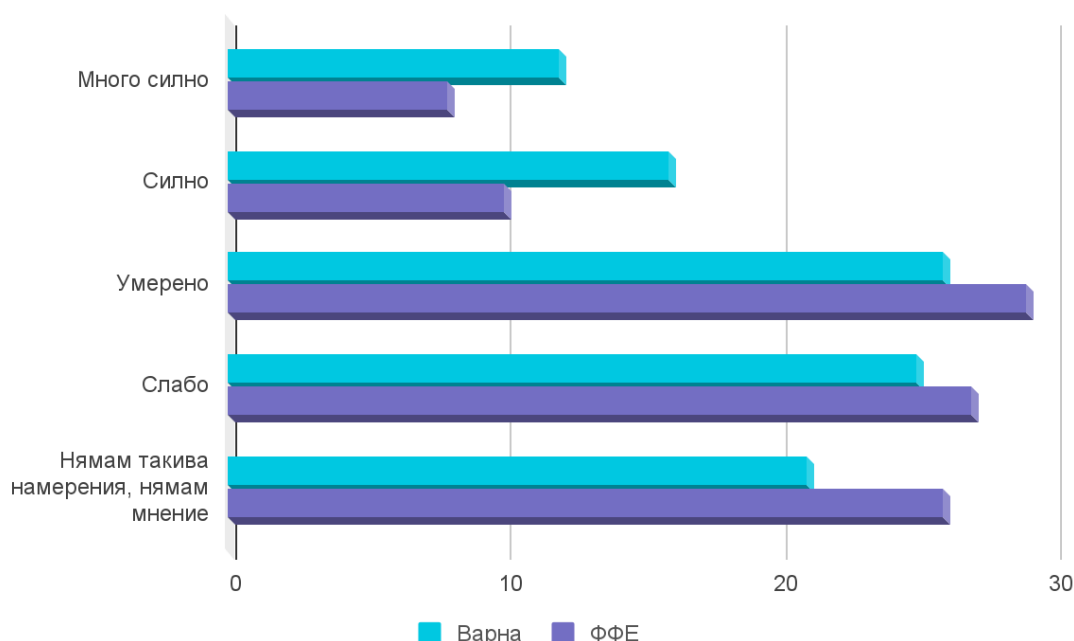
методики как да го вземеш, да го обучиш този човек и той да работи. Искат много повече да знаеш, отколкото си учил.

споделено във фокус група

5.4. Емиграция

Темата за миграцията е изследвана през различни методи и както вече споменахме, излиза дори през въпроси, които не питат за нея, затова си струва да ѝ се отдели специално внимание. В сондажа попитахме младите хора доколко имат намерение да напуснат Варна и да живеят на друго място в страната или чужбина за продължителен период от време. Много сходен въпрос, но с идентична скала на отговори присъства и в националното младежко изследване на ФФЕ, което позволява сравнение между двете бази данни.

Близко всеки девети (12%) варненец декларира, че „много силно“ би желал да напусне Варна. Други 16% имат „силно“ намерение да заживеят на друго място. На другият полюс е всеки пети (21%), нямашт никакво намерение да емигрира, а всеки четвърти има „слабо“ желание за това. **Данните от сондажа са съпоставими с националното проучване от 2024 г., въпреки че, изглежда, младите варненци са в по-голяма степен склонни да напуснат родния си град, отколкото техните връстници в страната като цяло (28% от младежите във Варна имат „много силно“ или „силно“ желание да емигрират, срещу 18% за страната).** По-съществени отлики могат да бъдат търсени в демографския профил на младите. Докато в страната като цяло по-силно желаещите да емигрират са младежите в най-затруднено материално положение и по-често живеещите в големи градове, то във Варна откриваме друг профил – по-често това са най-младите (15-19-годишни), хората от етнически малцинства (роми, турци и други), както и онези респонденти, отказали да посочат пола си. По-слабо удовлетворените от своя живот към момента също по-често обмислят напускане на страната.

Фиг. 16. Желание за емиграция, %. „Колко силно би желал/а да напуснеш Варна и да живееш на друго място – в България или чужбина – за повече от година (да емигрираш)?“ Сравнение с ФФЕ (2024)

Фокус-груповите дискусии и експертните интервюта ни дават много важни находки по тази тема. Във фокус групата с младежи между 15 и 19 години (онези, които по-силно биха искали да емигрират) разбираме, че основната причина е бъдеща образователна и професионална реализация. Емиграцията в тази дискусия беше част от реда на нещата, нормален момент от израстването на младия варненец. Самите ние останахме изненадани, когато от шест участници в дискусията и шестимата потвърдиха, че обмислят емиграция, като двама вече бяха подали документи или бяха приети в чужд университет. За тях напускането на страната е резултат от липсата на перспектива за бъдещето тук, по-скоро спокойно премислено решение, без да се разказва като нещо драматично. То идва и като осмислена и интернализирана нагласа, че във Варна бъдещата професионална реализация е под въпрос (ниски доходи, липса на добри възможности). Друг мотив за напускане на Варна беше възможността за самостоятелност и откъсване от семейството. Участниците в тази дискусия бяха от по-обезпечени материално семейства, и това не е без значение.

София не ми харесва толкова, колкото Варна. Но бих предпочела да живея някъде, където не ми харесва толкова, за да мога да получа по-добро образование, и мисля, че идеята на повечето хора е точно такава.

споделено във фокус група

В езиковите гимназии повечето обмислят миграция, защото иначе за какво го учат тоя език.

споделено във фокус група

В едно от експертните интервюта с респондент, работещ в системата на образованието, разбираме, че за някои специалности в един от университетите записването на студентите и тяхното следване е мотивирано основно от възможността да напуснат страната, след като завършат, защото в чужбина се търсят такива специалисти, които са и по-добре платени, докато възнагражденията за същите у нас са близко до минималното.

Много от тях виждат себе си в чужбина директно след това [...]. Да, има този момент доста силен – записвам да уча тук и директно заминавам. Там [една от специалностите] перспективата е толкова мрачна, че всъщност няма смисъл изобщо да мислят... Влизат с идеята, че отиват в Турция или в Германия след това.

интервю с експерт

От събраните сведения смеем да твърдим, че се оформя нещо, което бихме нарекли **„каскадно намерение за емиграция“** – част от юношите (най-младите) планират напускане на страната още докато са в гимназиалния курс на образование и част от същите очевидно реализират това намерение (вероятно с немалка подкрепа на семейството, вкл. финансова). От останалите в страната, част търсят своето бъдеще в София, а от останалите във Варна, част записват и завършват висше образование само за да получат диплома, която да „реинвестират“ в чуждестранно бъдеще, където заплащането е по-добро. С други думи **прекаризираните условия в местната реалност, съчетани с общо критично отношение към икономическата ситуация, произвеждат нагласа за напускане на Варна сред не толкова малка част от младите хора.**

Друг мотив за напускане на Варна и страната е разочарованието от „системата“ – местна и национална. Корупцията, липсата на системна подкрепа за млади хора и семейства, политическото безразличие и занемарената околна и градска среда са повтарящи се мотиви.

Аз ще се преместя да живея другаде следващия месец, защото не ми харесва тази държава и този град. Нали, градът си го харесвам – ако трябва да избира къде да живея някъде в България, ще избира или Варна, или Пловдив може би. Но цялостно не съм окей с тези неща, които казах, че ме дразнят, напрягат... Ще отида в [държава X] – не съм се зарекла, че ще остана да живея там, но съм пътувала много често там. Нещата, които там са различни – първо като куиър човек там се чувствам много по-комфортно, въпреки че там също има

голямо ниво на дискриминация и престъпления [...]. Има много повече случващи се неща за младите хора от гледна точка на култура, на различни фестивали, музика, непеота, които се занимават с всякакъв вид неща и има хора, които се включват в тези инициативи активно.

интервю с професионалист, работещ с млади хора, който сам планира емиграция

Особена фигура в темата за миграцията се явява град София. Столицата е предпочитана дестинация за образование и трудова заетост, но от дискусиите се появява като „втори избор“ (ако не се получи в чужбина), което е консистентно с мотивацията, отиваща отвъд строго икономическите причини. Доходите в столицата (във връзка и с предния раздел) са сравнявани с варненските като по-високи, едновременно със съждението за „еднакви цени“. Редом до това критичното отношение към по-широкия социален и институционален ред обхваща и столицата.

Логичен въпрос в рамките на дискусиите беше и този за връщането във Варна или в България. Той обаче остава по-скоро неразрешен. На декларативно ниво се чува често желанието да се върнат – „би ми се искало“, „имам намерение“. Това желание регистрираме във всички фокус групи и се обговаря заедно с едно наум – при условие за гарантирана или изработена сигурност на друго място, както и заварване на по-добри условия на живеене тук.

На други места има много повече млади хора и много повече възможности за млади хора... Защото, например, тук в България съм забелязала, че когато ставаме пълнолетни, по-големите ни виждат като вече готови да сме работна ръка, но не готови да сме част от обществото като идеи. Защото те ни имат за отговорни като вече... работа, лекари, да ходим сами да подписваме някакви декларации, договори, такива глупости – да се оправяме сами с тази част на държавата, обаче дойде ли време за нашите мнения и нашите предложения за развитие, тогава вече не ни приемат за толкова големи, колкото ни имат за други неща, за които ние сме от полза за тях.

споделено във фокус група

6. Проблеми и перспективи в младежката политика и младежкото участие

Политика за младежта, участие за възрастните

Младежката политика във Варна през последните години се развива в посока по-голямо съответствие с Националната стратегия за младежта (НСМ), като акцентите се изместват към теми като заетост на NEETs, овластяване, неформално образование и култура. Въпреки това в годишните планове липсват ключови елементи като реален анализ на младежките предизвикателства и ефективни механизми за наблюдение и оценка. На терен се наблюдава разминаване с формалните цели – младежките организации често отсъстват или остават невидими за младите хора, които на свой трудно намират информация и подкрепа за участие. Емпиричните данни очертават силна нужда от младежки пространства, достъп до неформално образование и възможности за социална и културна ангажираност.

Въпреки потенциала на сектора, младежките организации остават до голяма ограничени и без реална възможност и капацитет за разгръщане на споменатия потенциал – те или изобщо не присъстват реално в живота на младежите, или им липсва достатъчно информация, видимост. Пречките включват дефицит на човешки ресурс, липса на устойчиво финансиране и слаб капацитет, което ограничава ефекта от наличните формални политики.

На този фон младежкото участие във Варна остава слабо и непопулярно, докато устойчивото ангажиране – особено в младежки организации и политически процеси – е рядкост. Данните показват ниско доверие в местната власт и недостиг на информация и подкрепа, които биха могли да направят участието по-достъпно и ефективно. Макар че младежите изразяват желание за бъдещо включване, то остава на декларативно ниво – резултат от непознаване на формите на участие, институционални бариери и липса на комуникация на разбираем език.

Младежката политика, мислена междусекторно, има централно място в настоящия доклад. Комплесната ѝ природа обаче изисква съчетаване на методи и засичане на основните находки по възможно най-прецизен начин. Ето защо разглеждаме следните няколко източника, които да ни дадат представа за актуалното състояние и съпътстващи проблеми, но и да подпомогнат формулирането на насоки за бъдещо развитие:

- Общински годишни планове за младежта на Община Варна от 2021 г. насам – нереактивни данни, които ще оформят представа как общинската администрация оперира в сектора и с какви приоритети и цели;
- експертните интервюта, вкл с представители на администрацията, но и експерти от НПО сектора на местно ниво;
- експертните дискусии с професионалисти на местно ниво;
- количественият сондаж, който фокусира няколко въпроса именно около местната младежка политика, където акцент е и младежкото участие;
- Фокус групите и изследователските работилници с млади хора.

Засичането на тези източници и основните изводи представяме в края на раздела.

Общинските годишни планове за младежта (ОГПМ) са обект на анализ, доколкото те формулират местната младежка политика във Варна. Освен това те са разработени в съответствие със Закона за младежта (ЗМ, по-конкретно чл. 14 – 16). Важно е да се подчертае, че ОГПМ следва да са в съответствие с Националната стратегия за младежта (чл. 16 от ЗМ) (НСМ). НСМ е с обхват 2021–2030 г. и съдържа седем стратегически цели, както следва:

- Цел 1: Насърчаване на неформалното обучение;
- Цел 2: Насърчаване на заетостта и подкрепата за млади хора, които не учат, не работят и не се обучават (NEETs);
- Цел 3: Насърчаване на ангажираността, участието и овластяването на младите хора;
- Цел 4: Развитие и утвърждаване на младежката работа в национален мащаб;
- Цел 5: Свързаност, толерантност и европейска принадлежност;
- Цел 6: Насърчаване на здравословен и природоопадащ начин на живот;
- Цел 7: Насърчаване на културата и творчеството сред младите.

Според чл. 16 от ЗМ, всеки ОГПМ следва да съдържа:

- анализ на предизвикателствата пред младежта в съответната община;
- приоритетите и специфичните цели за провеждане на общинската политика за младежта, и мерки за постигането им;
- описание на дейности, които допринасят за постигане на целите на Националната стратегия за младежта;
- организация и координация на дейностите за постигане на целите;
- действия по наблюдение, оценка и актуализация на общинския план за младежта;

- реда и начина за осигуряване на информация и публичност на плана.

Обект на анализ тук са пет ОГПМ в периода 2021–2025 г. По замисъл те следва да съответстват с НСМ, въпреки че националният документ беше приет с голямо закъснение в началото на 2023 г. Дори и така, приемайки, че плановете за 2021 и 2022 г. трудно биха могли да се съгласуват с НСМ и едновременно с това да отразяват нуждите и потребностите на местните младежи, то поне частично е логично да има припокриване в следващите три години. Предмет на анализ са приоритетите и стратегическите цели, а встрани оставяме подробно описаните дейности, отговорни агенти и др. поради обективно големия обем и невъзможността за системно сравнение на толкова много данни за цели пет години.

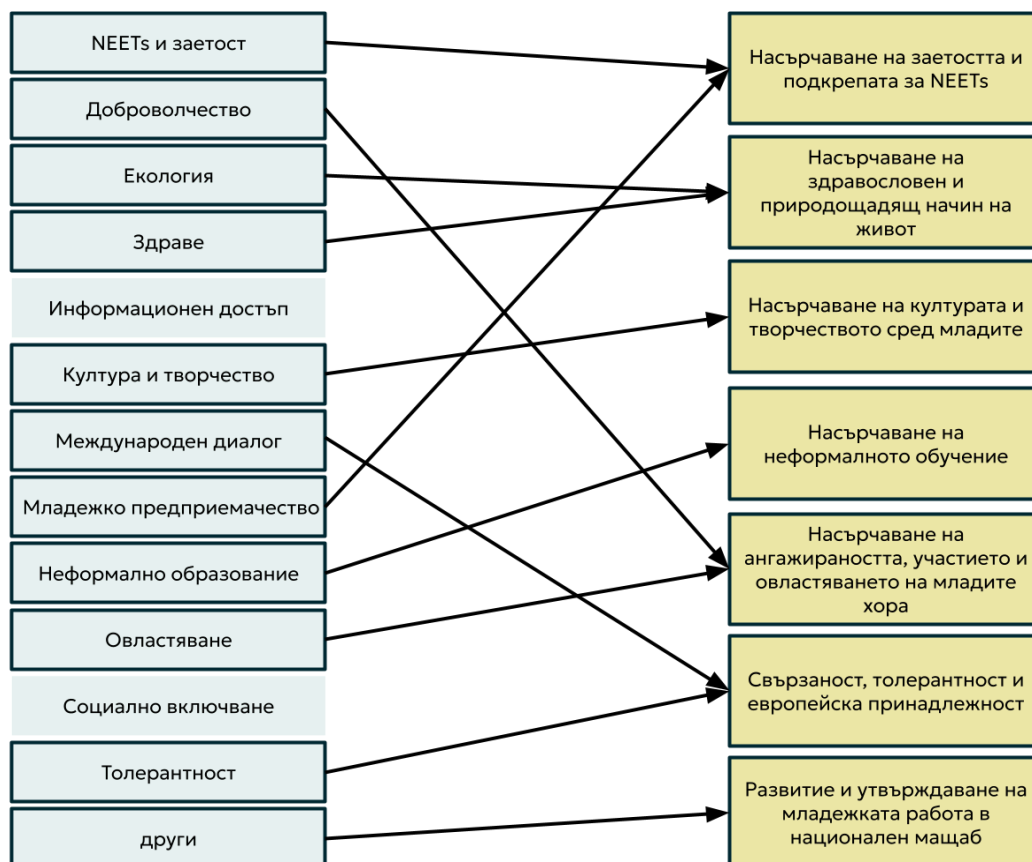
Ето какво показва тематичният анализ на петте плана. В периода 2021–2023 г. форматът на плановете е еднотипен – съдържа списъци с приоритети, сходни между годините и с някои разлики, проследими по-долу. Броят на приоритетите в тези три години е както следва – 10 за 2021 г., 9 за 2022 г. и съответно 11 за 2023 г., напр. „Превенция на престъпността, дискриминация и агресията“ или „Гарантирано право до информация и равнопоставен достъп до услуги“. През 2024 г. приоритетите се трансформират и групират в направления, напр. „Създаване на стимулираща среда“, „Овластяване“, „Толерантност“, но се наблюдава частично припокриване между старите приоритети и новооформените направления. През 2025 г. вече няма и направления, а само стратегически цели, които кондензират и обобщават предишните теми (например: „Насърчаване на заетостта за NEETs“, „Неформално обучение“, „Култура и творчество“), но също така вече включват социални и образователни аспекти. При всички планове присъстват дейности, заедно с организация и координация, ангажирани агенти (институции, звена, НПО), посочен източник на финансиране. Най-подробен е планът за 2025 г., включващ много повече детайли, като изглежда той е и в най-голямо съответствие с целите на НСМ. В нито един от плановете не откриваме „анализ на предизвикателствата пред младежта в общината“, а до 2024 г. не се забелязват и „действия по наблюдение, оценка и актуализация на общинския план за младежта“, както предписва ЗМ.

Тематични приоритети	2021	2022	2023	2024	2025
NEETs и заетост					✓
Доброволчество	✓	✓	✓	✓	
Екология	✓	✓	✓	✓	
Здраве				✓	✓
Информационен достъп	✓	✓	✓		
Култура и творчество					✓
Международен диалог	✓	✓	✓	✓	
Младежко предприемачество	✓	✓	✓	✓	
Неформално образование				✓	✓
Овластяване	✓	✓	✓	✓	✓
Социално включване	✓	✓	✓	✓	
Толерантност				✓	✓
други	✓	✓	✓	✓	✓

Табл. 8. Присъствие на тематични приоритети в общинските годишни планове за младежта на Варна, 2021-2025 г.

Няколко наблюдения по отношение на приоритетите и целите, и как те се развиват през изследвания период, правят впечатление и следва да се отличат.

- Екологията присъства всяка година до 2024 г., но през 2025 г. се изменя в цел „Насърчаване на здравословен и природосъобразен начин на живот“, съгласно HCM.
- Младежко предприемачество присъства стабилно от 2021 до 2024 г. През 2025 г. е част от „Насърчаване на заетостта и подкрепата за NEETs“, отново в унисон с HCM.
- Овластяването се появява през 2023 г., а през 2025 г. е ключова цел: „Насърчаване на ангажираността, участието и овластяването на младите хора“.
- Насърчаване на неформалното обучение е нов фокус от 2024, като се задълбочава през 2025 г.
- Култура и творчество – напълно нова посока от 2025 г. – се очертава като стратегическа цел (в съответствие с HCM), показваща промяна на фокуса към интегралното развитие на младите.

Фиг. 17. Трансформация на плановите приоритети (2021-2024) в стратегически цели (2025) в сферата на младежта

В обобщение, за изследвания период годишните планове преминават немалка трансформация към съответствие с НСМ, като се вижда, че този процес започва през 2024 г. Последният план съдържа детайли за изпълнението, индикатори и стойности, присъщи за предходните.

В следващите редове преминаваме към анализ на реактивните данни от различните методи от изследователските дейности. Ако в предходния раздел разглеждаме в дълбочина основните проблеми и нужди на варненската младеж, в настоящия обръщаме внимание специално на въпроси, присъщи на младежката политика. Правим това аналитично разграничение, тъй като, както вече отбелязахме, за редица системни проблеми и процеси не можем да твърдим (а оттам и да изследваме), че се развиват на собствения терен на младежката политика – т.е. откъсваме се от вече разгледани по-общи проблеми като здравеопазване, градска среда и качество на образованието. Те имат своето изключително голямо значение за разбиране на контекста и нуждите на младите хора; строго погледнато, не са елемент на младежката политика като

такава, а по-скоро са ключови фактори за определяне ситуацията на младежта, която в последствие да се адресира междусекторно (каквато е и конкретно младежката политика). Това, което можем да направим обаче е да диференцираме типични за младежката политика процеси и да проверим как те присъстват или отсъстват във Варна. В сондажа зададохме затворен въпрос: „Ако трябва да избереш само между следните, какво преди всичко липсва на младите хора около теб?“ и резултатите са следните.

Фиг. 18. „Ако трябва да избереш само между следните, какво преди всичко липсва на младите хора около теб?“ %, до три отговора

Отново на **челно място излиза нуждата от обособяване на повече младежки пространства**, места за младите хора, физическа инфраструктура, посветена и припозната от младежта (53% от отговорите). Младежките зони и пространства са фаворит за младите хора, без значение от техните демографски белези, но са още по-често посочвани от младите турци, представителите на други етноси и хората, непосочили пола си. На второ място изпъква нещо, което до този момент присъства само в ОГПМ, а не сме коментирали в детайли. Посочено от 44% от младите варненци, **неформалното учене и образование изглежда се преживява като липсващо** – нещо, до което се добираш трудно или до което изобщо нямаш достъп. Може би не е изненада, че липсата на възможности за неформално образование е по-осезаема сред по-затруднените материално младежи. По правило неформалното образование е привилегия и не толкова масово, като достъпът често е ограничен. От тази гледна точка горните данни са логични. В проведените изследователски работилници темата за неформалното образование се появява, но в бъдеща перспектива. Тя е нещо, което участниците си представят, че биха искали да видят във Варна след пет

години. Неформалното образование пък в техния разказ е съчетано с „интересни места за младите хора“, които са достъпни за всякакви младежи и които са налични на различни локации. Неформалното образование в тази представа е безплатно за младежите.

На следващите места по честота на отговорите са подредени вече познати фигури – „възможностите за свободното време“ (всеки трети респондент) и „възможностите за култура и изкуство“ (32%). Малко по-назад в отговорите се разполагат „подкрепата за младежки организации“ (31%) и „подкрепата за неформални групи от млади хора“ (27%), както и възможностите за доброволчески инициативи“ (24%). Възможностите за спорт (19%), по подобие на вече други разгледани въпроси, се нарежда на последно място сред тестваните практики. Що се отнася до подкрепата за неформални младежки групи – органична и неформализирана съвкупност от младежи (често приятели), искащи да предприемат общо действие – е редно да се каже, че често това е първата стъпка към формиране и учредяване на младежка организация и затова в контекста на целите на изследването ни се струва важно да го отличим. Тази липса е относително по-често идентифицирана от най-малките (15-19-годишните) и това е разбираемо, защото в този период на живота често се оформят и първите опити за някакво колективно действие (минаващо през идентичност, култура, социална зрялост, желание за някаква социална промяна), но също и от младежите от ромски и турски произход, както и определящите се от друг етнос.

Като изключим горното споделяне за неформалното образование, то не се тематизира толкова в експертните дискусии и интервюта, нито във фокус групите. В тях се признава липсата на достатъчно обучения (предимно неформални) за доброволци и хора на терен, които да работят директно с младите хора. Изглежда, че капацитетът е нисък, а човешкият ресурс е оскъден. Ако по-горе всеки трети заявява, че липсва подкрепа за младежки организации, а всеки четвърти – за неформални групи, то в експертните разговори самите младежки организации са описани като пасивни или липсващи на терен. Изказва се оценка, че има несъответствие между регистрираните организации и тези, които реално работят.

Младежките организации не се виждат. Т.е. имаме и тука един балон, който се опитва да прави някакви неща – сега дали разбират какво е младежка работа, какво е неформално образование, учене – но просто тези организации липсват може би на терен. Защото ако ги имаме много на документ, може би по разни само политически срещи, да кажем, на терен много често виждаме, че ги няма. Или броят им е много по-малък от това, което имаме официално.

интервю с експерт

И наистина, кабинетното ни проучване посочва, че на сайта на „Варна на младите“¹⁵, освен дълъг списък с неправителствени организации, които оперират на територията на общината, има база данни с младежки организации. В нея присъстват 49 организации в направление „Култура, неформално образование и духовно развитие“, 32 организации в направление „Социални дейности“, 33 организации и клубове в направление „Спорт, туризъм, здравословен начин на живот и еко организации“, 8 „Студентски организации“ и 7 младежки фракции на политически партии. Сумарно това прави 129 организации, като от имената и категориите е ясно, че голяма част от тях не са младежки. Въпреки това е странно, че от всички проведени фокус групи, изследователски работилници и експертни интервюта, имена на младежки организации не се споменават системно нито от експертите, нито от младите хора, с изключение на може би три-четири, както и напр. студентски съвети, назовавани мимоходом.

Може и да ги има, но не знам дали целият сектор или просто те [младежките организации] не успяват да се покажат по начина, по който трябва, и да получат публичността, която всички искаме да имаме като такива организации, които да привлечем повече и повече младежи. Защото нямаме ресурса, доброволци, които да работят с тях... Дали защото просто средата не ни позволява да направим повече кампании, да се разраснем... Цялото това нещо струва пари, не е просто да излезем с транспаранти по средата на улицата и да почнем да викаме. Може и да подейства това, някой може и да го е пробвал.

интервю с експерт

В подкрепа на горните изводи за кратко се връщаме към вече разгледани данни, които в светлината на младежката политика биха имали по-голяма тежест. Ако в току-що разгледания въпрос над половината млади хора адресират липсата на младежки зони и пространства, напомниме, че това беше и топ отговорът на отворен въпрос, свързан с това какво биха направили младежите във Варна, ако имаха властта за това. По сходен начин (и с относително близка тежест) в същия отворен въпрос се появяваха по-социалните форми, прилежащи към свободното време и доброволчеството, културата, спорта, и не на последно място – нуждата от адекватна информация за младите хора. Всичко това идва да покаже, че описаните по-горе идентифицирани липси изпъкват по различен начин и в различен момент от изследователската ни дейност и всъщност увеличават валидността на вече посочените находки.

¹⁵ Вж. секция „[Неправителствени организации](http://www.varnanamladite.com)“ @ www.varnanamladite.com

От проведените фокус групи и работилници, както и от интервютата виждаме няколко повтарящи се линии. Изглежда младежките организации битуват едновременно между опита за поддържане на вътрешна мотивация и развиването на дейности, от една страна, и сериозните системни пречки като липса на подкрепа, сложни административни моменти и ограничен достъп до ресурси. Финансирането е проблем, който често води до изтощение, особено сред доброволческите и граждански инициативи. Общината и институциите се възприемат като пасивни, а комуникацията с младите е слаба. Междувременно през интервютата научаваме за значимостта на организациите като средища на социална подкрепа, личностно развитие и изграждане на общност, особено за младежи, които не намират признание в училищната среда. Това обаче е съпътствано от усещане за фрагментираност и липса на последователност – дейностите често са „на парче“, без дългосрочна визия или интегрирана стратегия. В интервютата чуваме често и критични бележки по отношение на формите и модела на финансиране на младежките организации – основна критика е към проектния принцип на финансиране, който води до краткосрочни, формални инициативи без реална грижа за младежите. Според запитаните е нужна програмна рамка с дългосрочна визия, ясна методика и ангажирани експерти, които поставят фокуса върху младия човек и неговото развитие. Сегашният модел без устойчиво финансиране ограничава капацитета на организациите – няма достатъчно ресурси, доброволци, публичност и инфраструктура. Отново се адресира липсата на пространства, като се отправя препоръка да се използват изоставени или неизползвани общински помещения за създаването им, както и възнаграждение (макар и символично) за доброволци, което би повишило мотивацията и ангажираността.

... Подкрепям всичко, което се прави за доброто на децата, но някак си ми се струва, че ако е на програмен принцип, а не на проектен, т.е. да има устойчивост, да има финансиране, да има ангажирани експерти, които действително да горят в доброто на децата, защото... за мен и като експерт и като майка на много места за съжаление фокусът не е детето. Фокусът се размива, остава някак си по-встрани, да мине часът, да напишат документите и детето го знае.

интервю с експерт

Веднага заедно с това на някакъв етап трябва да ги има местата, където да се срещат. Тези хора нямат... Във Възраждане и част от Младост децата нямат... Имат няколко беседки, където се събират, а колко по-хубаво щеше да е това да е едно малко помещение. Има много малки помещения в града, които не се използват. Ако общината това направи, мисля, че ще спечелят страшно много – дори политически: места за млади хора.

интервю с експерт

Ако в по-горната част на анкетата въпросът за полето на младежка политика беше разгледан през призмата на липсата – това, което е нужно на младите, но към момента отсъства – то в по-долната ѝ част поставихме отново същите осем елемента, но този път с преформулиран въпрос, фокусиращ се върху действията на местната власт: „Кои са най-важните неща, с които трябва да се занимае Община Варна, когато става въпрос за развитието на младите хора като теб?“ Младежите отново имаха възможност да посочват до три отговора, т.е. да приоритизират своята „заявка“ към местната власт, като по този начин аналитично имаме възможност да отсеем наистина важното за тях. Резултатите заслужават по-задълбочен анализ.

Фиг. 19. „Ако трябва да избереш само между следните, какво преди всичко липсва на младите хора около теб?“ Спрямо „Кои са най-важните неща, с които трябва да се занимае Община Варна, когато става въпрос за развитието на младите хора като теб?“, %, до три отговора.

Наблюдаваме забележително припокриване между идентифицираните дефицити от по-горе и заявките за реформа към местната власт тук. Резултатите от Фиг. 19 са още едно доказателство за вече очертаната **нужда от повече места за младите хора във Варна, съчетана с възможности за неформално образование и такива за свободното време** – отговори, посочвани респективно от 58, 48 и 41% от младежите. Младежките зони са отговор по-често от жените и по-зрелите младежи, а свободното време от най-заможните и най-бедните едновременно, както и непосочилите пола си.

В тази връзка условията, които създава и поддържа местната власт, в съчетание с нивата на доверие и усещането за авторитет, са предпоставка за форми и интензитет на младежко участие, което, освен че е една от целите на НСМ и на последния ОГПМ, е в обществен план основен приоритет на всяка младежка политика, била тя на местно, национално или европейско ниво. Обръщаме специално внимание на тази тема, доколкото тя е определяща не

само за живителните сили на местните организации, адекватните действия на местната власт или осъзнатостта за такова участие у младежите, но преди всичко защото младежкото участие като процес (теоретична концепция, съчетана с поредица утвърдени практики) е предпоставка за виталността на всяко общество. Под младежко участие тук имаме предвид **„процеса, при който младите хора в ролята си на активни граждани изказват мнение, участват пълноценно в дискутирането и изработването на решения, както и в последващия контрол при изпълнението на тези решения по множество въпроси, които ги касаят пряко или косвено. Това се случва при условие на предоставена или извоювана автономия и власт от местните институции и когато доверието е нарушено или горните условия не са изпълнени, а правата на младите не са зачетени или са нарушени, да се противопоставят на тези процеси** (Георгиев, 2020: 9). Тук обръщаме внимание на участието през няколко важни изследователски момента.

В анкетата поставихме поредица от твърдения и помолихме младите хора да се съгласят или да не се съгласят с тях. Всички твърдения са пряко или косвено свързани с условията, които гарантира местната власт като предпоставки за младежко участие, или поне с възприятията на младите хора за местната власт и готовността ѝ да ги подкрепя.

Фиг. 20. „До каква степен си съгласен/на със следните твърдения?“ %

Анализирайки данните от Фиг. 20 виждаме, че нито едно от поставените твърдения не среща значително съгласие сред респондентите. Преобладават или несъгласията, или липсата на мнение, което може да свидетелства най-малкото за липса на разбиране относно поставеното твърдение. Правят впечатление ниските нива на съгласие за практически всички твърдения. **За много голяма част от младите варненци реализацията на младежка инициатива е възпрепятствана поради незнанието на техните връстници**

към кого да се обърнат за подкрепа. Близко по смисъл и стойности е твърдението, че общо младите хора се чувстват подкрепени да реализират свои дейности на местен терен. Докато първото адресира нивото на информираност (и донякъде компетентност на младежите), то второто се занимава повече с тяхното усещане за подкрепа. **Половината респонденти не са съгласни, че техните връстници са наясно с възможността за включване в младежки организации,** което пък е в подкрепа на наблюдението по-горе за виталността на младежкия сектор на местно ниво. За много малка част от младите варненци сайта на общината е място за намиране на релевантна за тях информация. Всеки трети е съгласен, че младежите могат да кажат важни за живота им неща на Община Варна, както и че има достъпни младежки пространства. По отношение на последното е интересно, че други 37% не са съгласни, а всеки трети не е запознат или няма мнение по такъв близък до ежедневието на младия човек въпроси. Получаваме една картина на значителни разногласия, което само по себе си по подобни въпроси насочва към структурни проблеми на сектора.

Съвкупно, поне що се отнася до тези седем твърдения, пряко свързани с местната политика и възможността за участие, картината не е особено позитивна. В този смисъл не е без значение степента, до която местната власт успява „да достигне“ до младия човек и да осъществи диалог с него. В това влагаме по-скоро метафоричен смисъл – **необходими са стъпки за разпознаване на местната власт като партньор и подкрепяща фигура за младия човек,** доколкото в момента тя, видимо от фокус групите и от отворените въпроси на сондажа, е много повече свързана с неефективно и непрозрачно управление, а от интервютата все още изпъква Варна ЕМС 2017 като вид травматичен за системата момент.

Затова не е и толкова изненадващо, че мнозинството младежи не се свързват с практики на младежко участие или младежка ангажираност. Правим разлика между двете понятия, доколкото не всяка форма на ангажиране на младите хора е свързана с участието им в процеса на вземане на решение.

Зададохме на младите варненци два въпроса, които условно можем да положим съответно в „сегашно време“ и в „бъдеще време“ – идентични практики, свързани с младежкото участие, на които те отговаряха доколко често се случва да са въввлечени в тях до този момент, както и доколко потенциално биха участвали в такива в бъдеще време. Каним читателя да ги мисли интегрално и да отчете следните въпросителни: 1) доколкото данните насочват към масовост на една или друга практика; 2) доколко някои практики са изцяло непопулярни и дори стигматизирани (биват отхвърляни както „днес“, така и „утре“; 3) доколко има отваряне на ножицата между „днес“ (правил/а съм го), и „утре“ (бих го правил/а).

Фиг. 21. „В кои от следните дейности се е случвало да се включиш?“ %

Основният извод от графиката горе е, че **няма нито една практика, която да привлича вниманието и ангажираността на младите варненци по системен начин**. Най-популярното, логично и дори банално, е включването в петиция или подписка по обществен въпрос, както и по-скоро спорадичното включване в доброволчески дейности или граждански инициативи. Видно е, че младежките организации и участието в тяхната дейност е по-скоро непопулярно, а сходна популярност имат демонстрациите и дискусиите (онлайн или на живо) по обществени или политически теми. Младите хора странят всячески от въвличане в дейността на политическите партии, а и като цяло общата картина по тази тема е сведение за тежка деполитизация и отстъпване от мислене и ангажиране с общи въпроси. Общо ниските дялове на ангажираност и участие можем да обясним поне отчасти с ниското доверие към институциите по принцип и към местната власт в частност, разглеждани по-детайлно в предни секции. В изследователските работилници участниците споделят, че на личностно ниво се смесват едновременно надежда и системно недоверие – т.е. **наблюдаваме разрыв между личната мотивация и възможността тя да се превърне в някакво (колективно) действие, целящо социална промяна, което пък подхранва атомизацията и дистанцирането от общите дела**. Всичко това е видимо и в данните по-горе. Сякаш докато съществува вяра за личен добър живот (вече обсъдена в предните раздели), по-скоро отсъства вярата, че младият човек може да променя бъдещето на страната или общината. Същевременно, както видяхме и по-горе, липсват реални канали за изразяване на мнение, съчетано с усещане, че дори да говорят, „няма кой да ги чуе“ – нещо, което присъства като устойчив разказ в изследователските работилници и в трите фокус групи. В последните намираме и сведения за непопулярността на младежките организации на местно ниво, като се повтарят следните обяснителни модели: липсва информация, която да насочва младите хора към организации и доброволчески дейности;

организациите не са популярни; самите млади хора явно не са ангажирани (дават се примери със събития, за които младите хора се записват, но реално не се появяват). В същото време участниците в дискусиите дават примери за организации, но проблемът с видимостта остава.

Паралелно с непопулярността и липсата на видимост на организациите се появява друга пречка – езикът. В една от фокус групите младежите между 20 и 24 години говорят за неразбираемия език на местната власт. Описват го като сложен и институционален и обръщат внимание, че е нужно да има комуникация в стила на Gen Z. Това корепосндирва и с вече отбелязаната нужда от обща „информационна платформа“, но тук акцентът е не толкова „какво да се комуникира“ с младите, а „по-точно с какви думи“ да се комуникира. Разбираемият език според участниците е предпоставка за скъсяване на дистанцията и по-успешно привличане на младите хора.

Как обаче изглеждат горните практики, положени в бъдеще време? Попитани „А в кои от следните дейности си представяш, че би искал/а да се включваш в бъдеще:“, резултатите практически повтарят предходните, но наблюдаваме „разтеглена“ положителна нагласа за включване.

Фиг. 22. „А в кои от следните дейности си представяш, че би искал/а да се включваш в бъдеще?“ %

Виждаме равномерно разтегляне в посока на декларативна готовност за включване в някои от предложението практики, което може да се тълкува по два начина – или всички практики са еднакво неатрактивни, поради което виждаме, че относително равен дял млади хора отговарят с „да, бих се включил/а със сигурност или може би“, или всичко е еднакво непознато и затова отговорите остават на едно по-абстрактно ниво. Отправяме поглед към националното проучване на ФФЕ, за да открием, че там, където можем да сравним данните, националните са с по-голямо натрупване около настоящото участие и декларацията за бъдещо въвличане. Това важи за „участието в петиции и подписки“, „участието в демонстрации“, включително „работата за политически партии“. Относно последното си струва да се отбележи, че както в

национален план, така и най-вече във Варна изглежда, че въвличането в партийни структури практически е стигматизирано и отхвърлено от голямото мнозинство младежи. То не само е немислим настоящ опит, но и до голяма степен отречен потенциален такъв.

На фокус

Варна – Европейска младежка столица 2017

Случаят с Варна – Европейска младежка столица 2017 (Варна – ЕМС 2017) изпъкваше на няколко пъти в интервютата с експерти. За разлика от младите хора от работилниците и фокус групите, които нямат толкова ясен спомен и вероятно не са били въвличени в процесите отпреди 8-10 години, експертите реферират към този знаков етап от развитието на младежкия сектор и младежката политика във Варна с отчетливо негативен тон.

Предисторията накратко: Варна успява да стигне до титлата „ЕМС“ за 2017 г. благодарение на дългогодишна ангажираност с младежките политики и активното участие на местната общност – процес започнал още в първите години на 21 век. Към онзи момент местната власт припознава младежката политика и развитието на младите хора като приоритет, увеличава бюджетите за младежки дейности, обособява отделни звена в този ресор и на няколко пъти реструктурира отговорната администрация. Варна развива силни младежки структури, включително първия общински консултативен младежки съвет в България, излъчен от Младежкия форум за партньорство с местната власт. През тези години Варна инвестира в устойчиви партньорства между институции и младежки организации, Общинският съвет приема Ревизираната европейска харта за участието на младите хора в живота на общините и регионите. Ключова роля играе създаването на стратегически документи и програми, както и включването на младежите в процесите на вземане на решения. През 2008 г. Община Варна се кандидатира за ЕМС за 2010 г. като успехът идва през 2014 г., когато печели титлата за 2017 година. През 2013 г. е създадено сдружение в обществена полза – Сдружение „Варна – ЕМС 2017“, което се председателства от кмета. Дотук титулуването Варна като ЕМС за 2017 изглежда като логичен резултат от дългите години целенасочена работа на местната власт и местната младежка общност, твърди д-р Лилия Еленкова, дългогодишен експерт в полето на младежката политика.

Какво се обърква? През 2017 г., въпреки присъдената титла, реализацията на инициативата предизвиква сериозни критики сред големи части от младежкия сектор и представителите на организациите и заинтересованите страни, допринесли за подготовката на кандидатурата. Много варненци не

разбират какво точно се случва през годината, тъй като събитията са предимно семинари и работилници с ограничена публика и съмнителна полезност. Програмата включва традиционни събития, които съществуват от десетилетия, но ребрандирани с логото на EMC и без реална връзка с младежките политики¹⁶. Редом до това, голям концерт на музикална телевизия MTV се промотира като част от Варна EMC 2017, въпреки че липсва директна връзка между самото музикално събитие и духа на EMC¹⁷. За сметка на това, уж предварително планирани и заявени акции и събития (в това число такива, подкрепящи непревилигировани групи и ЛГБТИ+ младежи) не получават подкрепа (финансова и политическа) и биват negliжирани (Petkov, 2021). Всичко това, въпреки сериозната финансова рамка към онзи момент от близо 1 млн. лв.¹⁸

Сред представителите на младежкия сектор и част от интервюираните експерти остава огорчение относно това как местната власт се „окичва“ със значката „Варна EMC 2017“ и по какъв начин експлоатира ресурсите – финансови, човешки, имиджови. Случаят бележи изключително съществен разрыв между въвлечените в младежките организации и онези, работещи с и за млади хора, от една страна, и местната власт – от друга. От онзи момент нататък може да се говори за огромна загуба на доверие (щетите от която са видими и днес) и безвъзвратно изчезнала мотивация и готовност за сътрудничество сред представителите на сектора. Варна – EMC 2017 се споменава (без респондентите да навлизат в детайли) със строго негативен заряд, а развилите се тогава процеси са по-скоро катализатор за отстъпването на младежките организации към фаза на летаргия и апатия, които отекват и през 2025 г.

¹⁶ Вж. „[Беше ли Варна - Европейска младежка столица](#)“ @ moreto.net

¹⁷ Вж. „[Лъжа за 1 милион евро пълзи покрай концерта на MTV у нас](#)“ @ baricada.org

¹⁸ Вж. „[Обзор Варна 2017: Младежката столица на Европа](#)“ @ moreto.net

III. Изводи

Младите хора във Варна изграждат силна връзка с нея, като опитът ни на терен показва, че често това не се отнася само за родените на територията на общината. Идентификацията с морето и лятото е изключително значима, но редом с нея за мнозина присъстват сантименти за красота, уют и спокойствие. Работата ни в други контексти показва, че такава връзка с образа на населеното място, където живеят младежите, не е даденост – не и в такава степен. В други ситуации връзката с града преминава и през критично отношение за неговото развитие от последните години.

Важно е също така **отчетливото присъствие на разбирането сред младите хора, че Варна има голям потенциал** – културен, икономически и не на последно място като община, която може да предоставя желаните от тях благоприятни условия за живот и развитие. Най-често посочваните източници на този потенциал се свързват с историята, туризма, образованието, зеленината и морето. Но не бива да се изпуска от поглед, че този потенциал ясно се разбира като оптимистичен възглед – възможност за бъдещето, зависеща от това как ще се разгърнат ред ключови фактори, сред които като най-значими изпъкват прозрачното и демократично управление, условията на труд и възможностите за заетост и развитието на градската среда (в това число що се касае до архитектурно наследство, пътно-транспортна инфраструктура, зелените площи и замърсяването).

На следващо ниво си позволяваме една по-смела интерпретация, свързана с това, че Варна е гранично място – не само заради разположението ѝ на държавната граница и съответната ѝ значимост за търговията и транспорта. Тя е още на границата между морето и сушата, а към това се добавят и границите между отдиха и работата, между топлите и студените месеци. Не на последно място е и границата между своето и чуждото – туристи и студенти, посетители и местни се смесват без прекъсване на територията на Варна. Животът на граница е ако не труден, то поне динамичен и сложен по дефиниция. Младите хора израстват, интернализирайки напрежението между утвърждаването и нарушаването на тези граници. „Във Варна работата е почивка и обратно“ (споделено в изследователските ни работилници), защото за младите да работят в лятната ваканция например е норма, а разпускането на плажа може да стане във всеки ден; „Варна е разнообразна“, споделят мнозина, визирайки многообразието от хора с всякакви истории и интереси (туристи, студенти, работници), и същевременно научаваме, че културното проникване помежду им е слабо и не се насърчава (дали поради липса на социален опит, често споменаваната „затвореност“ или поради латентни ксенофобски нагласи); да се напусне Варна в полза на работа и/или учене другаде е напълно нормализирано, както и желанието някога да се върнеш – вероятно както е нормализирано, че други хора идват и си отиват непрестанно. Примерите за

интернализираното напрежение между спазването и нарушаването на границите (символни и нормативни) изобилстват, но това напрежение би могло да се разиграе в различни посоки, с различно влияние върху живота, развитието и разбиранията на младите хора. Като че ли за момента то се разиграва по една **индивидуалистско-елитистка ос на ценности и образи, по която от младите хора се очаква да бъдат успешни и самостоятелни се граждани и работници** – образовани, възпитани, амбициозни, „ориентирани“ и с влияние върху развитието на обществото, при това от възможно по-ранна възраст (поразени сме от зрелостта, аналитичните и рефлексивни способности на един млад човек, с който се срещнахме). Като че те трябва да намерят силите в себе си не само да удържат на предизвикателствата на времето и на своето населено място, но и да издигнат и удържат специалната позиция на Варна като Морска столица. Нататък ни насочват както собствените ценностни ориентации, споделяни от респондентите и участниците в изследването, така и образът „на една част“ от младите хора, поддържан както от самите тях, така и от „възрастните“.

„Другата част“ от младите са натоварени с проекцията на неуспеха – невъзпитани, апатични, „неориентирани“, без амбиция, инертни, подражаващи на лоши модели; те нямат проблеми, а са по-скоро лице на проблема. Така се опитваме да си обясним **силно разцепения и поляризиран по описания начин образ на младите хора** – и публично, и в голяма степен сред специалистите, заинтересованите страни и сред самите младежи. Интерпретацията ни за границите е по-скоро контекст – терен, на който се разиграват опитите на обществото да се справи с вътрешните си противоречия – в случая, през и що се касае до младите хора. Проекцията на успеха, преди всичко индивидуален, се сблъсква с груба реалност на икономически и териториални неравенства, видими в младежкия живот като неравен и ограничен достъп до всякакви възможности – за свободното време, за образование, заетост, култура, т.е. все полета, на които се разиграват разнообразни форми на икономическо и символно насилие. Това са общностни, колективни и политически проблеми, по отношение на които като че ли присъства преживяване, че няма кой да поеме отговорност (разглеждаме ги подробно, що се касае до импликациите им за младите хора, в доклада) – не се вижда обществената и политическа воля и организация, която да ги адресира, и справянето с тази липса се транслира във враждебност и отчуждение между тези с поне потенциал да поемат отговорност и тези, които не го демонстрират; между справящите се и несправящите се; между класиращите се и отпадащите („изключителните“ и „изключените“, както ги наричаме в един от разделите) – социално-класово и като граждани. **Усещането за нарастващо отчуждение се прокрадва в не един от разговорите ни, но към него добавяме споделяния и аргументи за самота и за неувереност в социални ситуации.** Всичко това трябва да се има предвид при анализа и интервенциите по въпроси, свързани преди всичко със социализацията на младите, трайното им ангажиране с градивни възможности за свободното време (включително обществено

насочени) и участието им в общностните и общественно-политически процеси. Но не се касае единствено за личностни компетентности, предмет на образователни интервенции. В крайна сметка, как би могло да се изграждат значими и трайни връзки между младите хора и как биха могли да се ангажират с общи дела, ако дълбоко в себе си усещат, че социалната тъкан е изтъняла почти до разкъсване – ако приемеш, че половината ти връстници са безнадеждни; и обратно – ако знаеш или поне усещаш, че те третират като безнадежден, защо да се ангажираш с каквото и да е, с когото и да е?

Граничен проблем е и този за емиграцията на младите хора. Въпреки че имаме предварително знание по въпроса, бяхме поразени от **степената, в която младите хора възприемат напускането на родното място като естествена част от живота**. Значимо е, че макар желанието за емиграция да нараства с влошаване на материалните условия, мотивите са споделени сред всички демографски групи (макар и разбира се, с различна тежест). Научаваме, че от една страна се касае за бъдещите лични перспективи – възможностите за заетост, професионална реализация, достойно заплащане и финансова стабилност, но също така и кариерни успехи и по-добри условия за социо-културно развитие. Оценката, че всичко това е невъзможно или прекомерно трудно във Варна се споделя от мнозина. От друга страна обаче се тематизира ролята на „системата“ – високите нива на разочарование от и недоверие в управлението се интерпретират от немалко млади хора като ключов фактор за това очакванията им за перспективите на местно ниво да не могат да станат по-оптимистични. С други думи, измеренията на труда и заетостта са изключително значим, но не единствен фактор за емиграция – особеност на проблема, която често убягва от вниманието. Трябва да се има предвид, че решението за емиграция е нещо, което **младите хора във Варна гледат в неговата комплексност и към което се отнасят спокойно и осъзнато, без да му придават особено ярки оценъчни или ценностни краски**. Емиграцията и миграцията като цяло е естествена част от живота и историята, включително на самата Варна – младежите го разбират и преживяват с телата и умовете си.

Още една особеност на терена на младежта във Варна е структурата на трудовата сила. **Вероятно повече от навсякъде другаде в страната тук младите хора се въвличат във форми на заетост както в отчетливо по-ранна, гимназиална възраст, така и често при нетърпими и неприемливи условия**. Чухме много истории за липса на обучение и подготовка на младите кадри, нарушения на договорни клаузи и на трудовото законодателство по-широко – неизплащане на дължими суми, лоша хигиена на режима „работа-почивка“, работа над договорените часове и пр., и пр. Работата много често се извършва за броени месеци или дори седмици, а кога, къде и каква нова работа ще бъде намерена е въпрос на непредвидим шанс. Значимо е, че, от една страна, тази нормализация на младежкия труд и то при такива условия е само косвено свързана с нуждата на младите от финансова

независимост и/или подкрепа за домакинството. Като че ли и работодателите имат нужда от сезонни кадри, и в местната култура е вече вградено да се приоритизират ползите от ранното изграждане на трудови навици. Проблемът е, че поне последното едва ли се постига – не и в положителен план. Обратно, **младите интернализират разбирането, че са лесно заменими, трудът им има минимална стойност, оттам и достойнството им като работещи става минимално**. Във Варна самата младост става условие за прекаризация, а със съзряването навярно идва и дълбока нормализация на прекаризацията изобщо, с пагубни ефекти за обществото като цяло (които е добре да бъдат изследвани фокусирано).

От друга страна стои икономическият натиск върху младите хора като цяло. Многократно и по различни начини в хода на теренната ни работа изпъкваше настояването, че работните места не стигат (особено по специалността), заплатите са ниски, а цените – високи. **Естественият стремеж към икономическа независимост и достоен живот са системно възпрепятствани за мнозина**. Неизбежно такава среда се отразява както на готовността за емиграция, така и за приемането на несигурни условия на труд. Първото – неизненадващо – се възприема като единствен изход от омагьосан кръг.

Обратно на особеностите на градоустройството в общината, често и ребром засяган от младите хора проблем е **високата концентрация на социален живот в централните части – свободно време, култура, развлечения, младежки дейности, дори образование – за сметка на периферните**. Феноменът не е специфично варненски, но е специфично, че младите хора тук го усещат и назовават толкова категорично. Контрастът конкретно се изразява в сравнението между Одесос и Приморски, от една страна, и Владислав Варненчик, Аспарухово и части от Младост – от друга. Крайбрежните части са изключителен притегателен център за всякакви дейности и съсредоточие на всякакви желани места – повече, отколкото в други населени места, които нямат тази морска даденост – и че това съсредоточие се преживява съвсем осезаемо и осъзнато както през транспортните проблеми на свързаността (често назовавани), така и през липсата на сравними алтернативи в периферията. Феноменът е значим, защото произлиза от и допринася за **неравните възможности за достъп до пространства и практики, определящи за социализацията и личностното развитие на младежите. Особено за млади хора с ограничения в придвижването** (финансови и телесни) тази концентрация е автоматично изключване и ключов фактор за дългосрочна декласация.

Но териториалните неравенства и концентрация в центъра е само едно измерение на проблема с ползването или дори само „обитаването“ от младите хора на пространства, различни от дома, работното място и образованието. Данните ни са категорични, че **пространствата за свободното време на младите хора, които да не са свързани с комерсиални забавления, са като**

цяло изключително малко. Консистентно от всичките ни изследователски дейности изпъква, че предложенията на НПО и общината за пространства с нископрагов достъп, където младежите да прекарват времето си в конструктивни дейности, са напълно недостатъчни, а наличните – например Младежкия дом или определени организации – често са или обективно възпрепятствани да изпълняват такива функции, или с твърде ограничен капацитет. Затова **за младите хора остават два избора:** 1) пълно фаворизиране на пространства, които нямат изисквания какво да правят те в тях (или открити публични пространства като Морската градина, части от крайбрежието, квартални градинки и други в топлото време, или моловете и частни домове и автомобили в студеното), но и нямат финансови условия за достъп; 2) комерсиални заведения – кафенета, барове и дискотеки. Тези данни твърдо се открояват и в директни въпроси за предпочитаните места, и в косвени въпроси, касаещи предпочитани дейности и практики. Те се допълват и от честата заявка, че не са достатъчно структурираните и масови форми – клубове например – за развитие на интереси и социализация. Младите хора имат подчертано висока осъзнатост за тези ограничения. Това личи, когато бъдат попитани кои места и пространства биха предпочели в едно желано бъдеще, ако бъдат пригодени за техните нужди и интереси. **Тогава комерсиалните молове и заведения рязко губят позиции, изведнъж се появяват културните средища като библиотеки, читалища, театри, музеи и галерии, а младежките организации и услуги добиват по-висока разпознаваемост.** Особен акцент е **сезонността на пространствата**, които младите (могат да) посещават във Варна. Вече споменатите примери ясно насочват към факта, че през зимата младежите – особено тези с ограничени възможности и/или от периферията на общината – просто нямат опции за свободното си време извън индивидуални занимания вкъщи или такива в тесен кръг, в затворени пространства без финансови условия за достъп или с ниски такива.

На този фон е редно да се отличи, че **от всички възможности и потенциални практики за свободното време спортът е както добре разпознат, така и популярен и практикуван.** От данните ни става ясно, че макар да има какво да се желае от гледна точка на достъпност в периферните части – например за улични фитнеси, зали и игрища – условията за спорт са като цяло задоволителни за младите хора. Те, изглежда, често се определят като спортуващи и оценяващи важността на активния начин на живот. Важно е, че общината осигурява прилични условия за това.

В сферата на младежта особено място заемат младежките организации – формални и неформални. Те са критично важни както в ролята си на представителство на младите хора, така и като актьори в провеждането на младежката политика и извършването на дейности за младежта, затова нямаше как да не изследваме мястото и особеностите им във варненския контекст. Откроиха се няколко повтарящи се теми. **Младежките организации**

балансираме между желание за действие и липса на подкрепа и ресурси. Отсъствието на устойчивост ги изтощава и принуждава да се ангажират само с краткосрочни и/или формални дейности, а местната власт се възприема като пасивна по въпроса и дейностите остават фрагментирани и без визия. Същевременно организациите са разпознати като важни центрове за подкрепа, личностно развитие и създаване на общности, особено за маргинализираните младежи. Според участниците в изследователските дейности е нужна програма с дългосрочна стратегия, ясна методика и ангажирани експерти, както и посвещаване на ресурс – финансов, административен, а също и от гледна точка на нарочни пространства, където младежките дейности и младежката работа да се развиват интегрално и в дух на взаимна подкрепа. Специално място в контекста и историята на сектора играе опита на младежките организации с Варна – Европейска младежка столица за 2017. Начина на работа и взаимодействието с общината оттогава оставя дебела сянка на недоверие, а практическите политики и действия не успяват да я отместят.

Навлизайки още по-задълбочено в конкретната област на младежта като сфера на политики и целенасочени усилия за благосъстоянието на младите, обръщаме специално внимание на въпроса за степента на участието им в обществения живот и влиянието им върху взимането на решения. Редом с него разглеждаме и ангажирането в обществено значими дейности като цяло, като разграничаваме последното по силата на това, че далеч не всяка такава дейност има за цел (или резултат) да даде глас на младите хора и още по-рядко – този глас да оказва влияние върху взимането на решения. Установяваме **като цяло слабо участие на младите варненци в дейности, свързани с младежки организации, доброволчество, граждански инициативи или участие в процесите на вземане на решения.** Най-разпространени или поне припознати са спорадични форми на ангажираност (като подписки), но системна ангажираност почти липсва. Освен с липсата на пространства, които да социализират младите през участие и ангажираност, съществуват и комуникационните трудности пред информирането на младежите за възможности за участие и ангажираност. Младите не знаят към кого да се обърнат или как да се включат в младежки дейности – сайтът на общината не се възприема като източник на полезна информация, а липсва обща, достъпна и разбираема платформа за младежка ангажираност. Друга сериозна пречка е недоверието към институциите, канализирано особено много през опита на младежките организации. Не на последно място са вече разгледаните ценностни и социокултурни особености, свързани с желание за лична реализация, но и липса на вяра в колективни действия за социална промяна. **Младите изпитват едновременно надежда и системно недоверие към системите – противоречие, което води до апатия и атомизация.**

IV. Препоръки на изследователите

Без да претендираме за изчерпателност, на базата на горните обобщени изводи, както и на цялостната работа по изследването през последните няколко месеца, вярваме, че би било полезно за целите на развитието на младежкия сектор във Варна да представим предложения за необходими бъдещи действия в краткосрочен и средносрочен план. Те произлизат не само от нашия изследователски опит що се отнася до дейността ни на варненски терен, но и от многогодишната ни експертиза в секторите на работа с деца и младежи в български и европейски контекст. Надяваме се, че долният набор от препоръки ще бъде взет под внимание от властимащите и администрацията.

1. Използвайки каналите на местните медии, социалните мрежи, интернет страниците на младежките организации и Община Варна е нужно **да се работи за трансформация на образа на младите хора във Варна в посока на повече плътност чрез живи истории от живота**, трудностите и успехите на младите. Разкази за тяхното свободно време, ежедневието, предпочитани места или мнение по обществени въпроси (включително за Варна като родно място) биха допринесли за преосмисляне на обобщеният образ за младия човек отвъд вече коментираната поляризация или клиширани и повърхностни образи. Би било още по-полезно, ако споменатите тук заинтересовани страни работят в тясно сътрудничество и координация в това начинание.
2. Поради оскъдността и изключително рядко провежданите местни социални изследвания, в които обект са младите хора, бихме препоръчали **въвеждането на регулярна практика по провеждане на младежки изследвания** поне в средносрочен план – по възможност с изследвания, използващи по-разнообразен арсенал от методи (освен стандартните и популярни количествени методи). Причините са няколко. Първо, вглеждане в и опознаване на нови и полувидими феномени и процеси от местната реалност (напр. сегашният опит за очертаване на

„локал(н)ите“, както и по-невидимите форми на насилие и дискриминация), изискващи по-задълбочено разбиране. Второ, проследяване на динамиката във времето и как се променят през годините младите хора – нагласи, очаквания, практики и социодемографски профили. Не на последно място такава регулярна практика може да проследява и въздействието на местните политики – несъмнена полза, която да прецизира всяко бъдещо усилие. Всичко това означава съзнание и готовност от страна на местната власт да организира или възлага такива усилия средно на интервал от 3-6 години. За целта могат да бъдат търсени всякакви компетентни актьори от неправителствения сектор и академичното поле.

3. Свързано с разминаването между образователната система, нейните резултати, очакванията на младите хора за заетостта и очакванията на работодателите за ефикасни, добре подготвени работници, си струва усилието за **създаване на време и пространство за диалог между местната власт, работодателските организации, младежките организации (вкл. студентски съвети) и синдикалните организации. Целта би била осъществяване на конструктивен диалог относно по-адекватни работни условия и синхронизиране на нагласите относно работните възнаграждения.** Такъв междусекторен диалог поне отчасти би имал градивна роля и би фасилитирал процесите на пазара на труда, в който младите хора тепърва навлизат с всички съпътстващи несигурности, вълнения и очаквания за добро бъдеще – но засега, без партньори и подкрепа.
4. Спешно и изключително **наложително е предприемане на категорични действия на Инспекция по труда и други помощни институции за контрол над условията на трудещите се във Варна и региона** (дори извън територията на общината). Поредицата сведения, които получихме от младите хора за комбинация от системна трудова експлоатация, извънредни и нерегламентирани часове заетост, лоши условия на труд и ниски възнаграждения изискват от изпълнителните и местни власти ясни действия в защита правата на трудещите се млади варненци. Паралелно на това **могат да бъдат привлечени синдикалните организации в процес по повишаване на трудовата култура на младите хора, обучения по защита и отстояване на трудови права, сключване на колективни трудови договори** и др. Ако местната власт, младежките и синдикални организации и изобщо трудещите се хора на Варна искат да задържат младите хора в своя роден град, то подобно координирано действие, имащо масов характер, следва да бъде предприето.

5. Отчитайки относително високите оценки за наличието на условия за спорт, включващи спортни площадки, фитнеси на открито, игрища и стадиони, и имайки предвид относително високите дялове на хора, които декларират, че спортът е важен за тях (на ценностно ниво, но и през ежедневна практика), **Община Варна следва да работи целенасочено за поддръжка на вече изградените условия за спортуване, без да пренебрегва съоръженията в различните квартали на Варна.** Местната власт е нужно да мисли за стратегии, които да поддържат тези нива на интерес и практика и да търси начини за тяхното повишаване, но по достъпен за всички млади варненци начин, което би изключило допълнителното комерсиализиране на спорта като практика и култура.
6. Културното потребление е важен момент от живота на младите варненци. Освен работата по осигуряване на разнообразни форми и видове културни продукти и събития (театри, концерти и др.), **Община Варна може да мисли за гарантиране и разширяване на достъпа до култура и творчество** поне в две посоки: 1) осигуряване и промотиране (с цел широко информирание на младежката аудитория) на **ваучери или преференциални цени за млади хора** за участие в културни събития; 2) **запазване и дори разгръщане на дейностите на Младежки дом-Варна и ЦПЛР ОДК-Варна.** Значимостта на тази младежка инфраструктура, що се касае до културата и творчеството и то по достъпен (по възможност безплатен) начин, е голяма за тези млади хора, които имат интерес и афинитет към света на културата.
7. Отчитайки често срещаната констатация за липсата на информация, слабото познаване на възможностите за младите хора, сложният език на администрацията, **местната власт, заедно с усилията на младежките организации и професионалистите, работещи с млади хора, може да работи за изграждане на съвременна информационна инфраструктура** със следните минимални компоненти: 1) изработване на информационна платформа (сайт или портал), който да събира на едно място актуална информация за работещите младежки организации, техните проекти, дейността на Младежки дом и бъдещия Черноморски младежки център, културни събития и инициативи, доброволчески проекти и др.; 2) адекватно и фокусирано присъствие в социалните мрежи Instagram и TikTok; 3) адаптиране и използване на адекватен за младото поколение език, който да кореспондира с тяхната култура на общуване.

8. Стъпвайки на голяма част от изследователските находки, появяващи се по системен начин в нашата дейност, препоръчваме **да се работи по целенасочен и по последователен начин за развитие на физически места, пространства, които да бъдат припознати и обживявани от младите хора във Варна – най-добре с тяхното активно участие.** Построяването и заработването на бъдещия Черноморски младежки център (ЧМЦ) следва да е една от тези стъпки, но тя по никакъв начин не може да остава последна. **Планирането и „делегирането“ на некомерсиални и в този смисъл достъпни места за младите хора следва да е част от младежката политика на Община Варна**, която да се простира във всички райони на общината. Некомерсиалният характер на тези места (зони, клубове, помещения) изисква публична финансова подкрепа, която може да бъде осигурена от Общинския бюджет, а поне част от тези младежки пространства да бъдат делегирани за поддръжка и развитие на вече съществуващи и утвърдени с добра репутация младежки организации или такива, работещи с и за млади хора. **Общината е нужно да поддържа политика за младежта и младежките пространства в опозиция на процесите на свръхкомерсиализацията и джентрификация на градската и публична среда, и комодификация на публичните услуги** (в случая – за младежи), ако иска по-широк кръг млади хора да разпознават своя град като собствен, осигуряващ им социализация, свободно време, колективни занимания, учене, споделяне на житейски опит. **Осигуряването на такива зони и пространства би било в унисон с препоръките на Съвета на Европа и научния консенсус за това, че младежкото пространство е предпоставка за по-пълноценно младежко участие** (Crowley, Moxon: 2017) и адресира все по-силната тенденция към свиване на демократичните и граждански пространства за младежта (Deželan, Yurttagüler: 2021).
9. Изграждането на Черноморския младежки център е добра предпоставка за развитие на младежкия сектор на местно ниво. **Вече работещите на терен младежки организации и неформалните групи следва да бъдат потърсени и припознати като опитни партньори от ЧМЦ и заедно да работят в симбиоза за засилване въздействието на техните дейности**, както и да полагат усилия за достигане през дейността си до повече млади хора. Новата структура не бива да се мисли като „конкуренция“ от вече работещите на терена и от професионалистите от сектора, доколкото тя има потенциал да работи в паралелни „писти“, които в момента са пусти и изискват внимание –

осигуряване на терен и пространства за така търсеното неформално образование и за събития и процеси, обезпечавани от професионални младежки работници, които имат потенциала да си партнират с организациите, работещи преди всичко с доброволци. Обменът на идеи и опит между сектора и ЧМЦ има потенциал да съживи сектора по осезаем за младите хора начин, а това собствено вече е ефект, който трябва да се планира в рамките на една добре обмислена местна младежка политика.

10. В процеса на производство на местна младежка политика **Община Варна има ключова роля за стимулирането, поддържането, развитието и устойчивостта на младежките организации и тези, работещи с и за младите хора.** Необходимо е местната власт да се грижи за осигуряване на условия за повишаване на техния капацитет (от гледна точка на финанси, човешки фактор, инфраструктура), което би подпомогнало и реализирането на техните дейности. Мястото на младежките организации като ключов агент за развитието на младите хора следва да бъде запазено в дух на автономност и партньорство с местната власт. Устойчивото финансиране от Общината към местните младежки организации не трябва да стъпва на краткосрочния проектен принцип, изместващ фокуса от подкрепа за младия човек към администриране на дейността, а да има програмен и дългосрочен характер.
11. Във връзка с горното местната власт, в лицето на администрацията и бъдещия ЧМЦ, е нужно **да работи целенасочено за изграждане на капацитета на младежките работници** от ЧМЦ и онези, разпознаващи се като младежки работници от организациите, работещи с и за млади хора. **Развитието на младежката работа, нейните теории и практики, е важно да се издигнат до приоритет** в практиката на сектора като цяло (не само в ОГПМ). Младежката работа, нейните различни форми и особености е динамично развиващо се поле, което е важно да се опознае и заедно с това да се потърсят най-подходящите модели за практикуване, които да са в унисон с потребностите на младите хора. Отчитайки големия географски обхват на Варна, множеството квартали, сложния въпрос за мобилността, екранната зависимост, желанието за творчество и култура и др., както и оскъдния брой младежки пространства към този момент, е необходимо да се мисли за развитие на специфични за младежките работници компетентности, което да им помогне да практикуват, съответно, творческа младежка работа, изнесена и мобилна младежка работа, дигитална младежка работа,

младежка работа с фокус върху неформалното образование и др. В тази връзка би било полезно младежките работници да преминават системни обучителни курсове за компетентности по утвърдени стандарти (такива са на Съвета на Европа (Council of Europe, 2019) и Европейската комисия, и на ресурсните центрове SALTO-YOUTH (Evrard, Bergstein, 2023)), както и да се запознаят с разнородните практики на младежка работа в други части на Европа¹⁹ и света²⁰.

- 12.** Община Варна е важно да приоритизира стратегическото развитие на младежкия сектор на местно ниво като собствено **определи какви са стратегическите цели и приоритети на местната младежка политика**, отчитайки: 1) местните особености – икономически, образователни, географски и др.; 2) материалните условия, които са предпоставка за развитие на политиката, вкл. финансови възможности от местната хазна за дългосрочно развитие на сектора; 3) находките, тенденциите и изводите, очертани в този доклад. Една възможна следваща стъпка е **разработването на местна стратегия за младежта със съпътстващи ги план и програма**. Давайки си сметка, че наличието или отсъствието на стратегически документи не е панацея за адекватна и пълноценна младежка политика, е редно да подчертаем, че такъв документ ще оформи дългосрочна визия и траектория, която да е предпоставка за последователни, навременни и фокусирани интервенции. От изключителна важност е такъв стратегически документ да бъде изработен по максимално включващ и въвличащ повече заинтересовани страни начин, в това число дейните младежки организации и такива, работещи с и за млади хора, звена и отдели на администрацията, пряко отговорни за сектора, екипът на бъдещия ЧМЦ, синдикални организации, неформални групи, членове на ОКСВМ-Варна. Всичко това би гарантирало по-голяма степен на мотивация и отговорност в процеса на изпълнение.

¹⁹ Вж. "[The Different Types of Youth Work](https://socialcarepeople.co.uk/)" @ socialcarepeople.co.uk

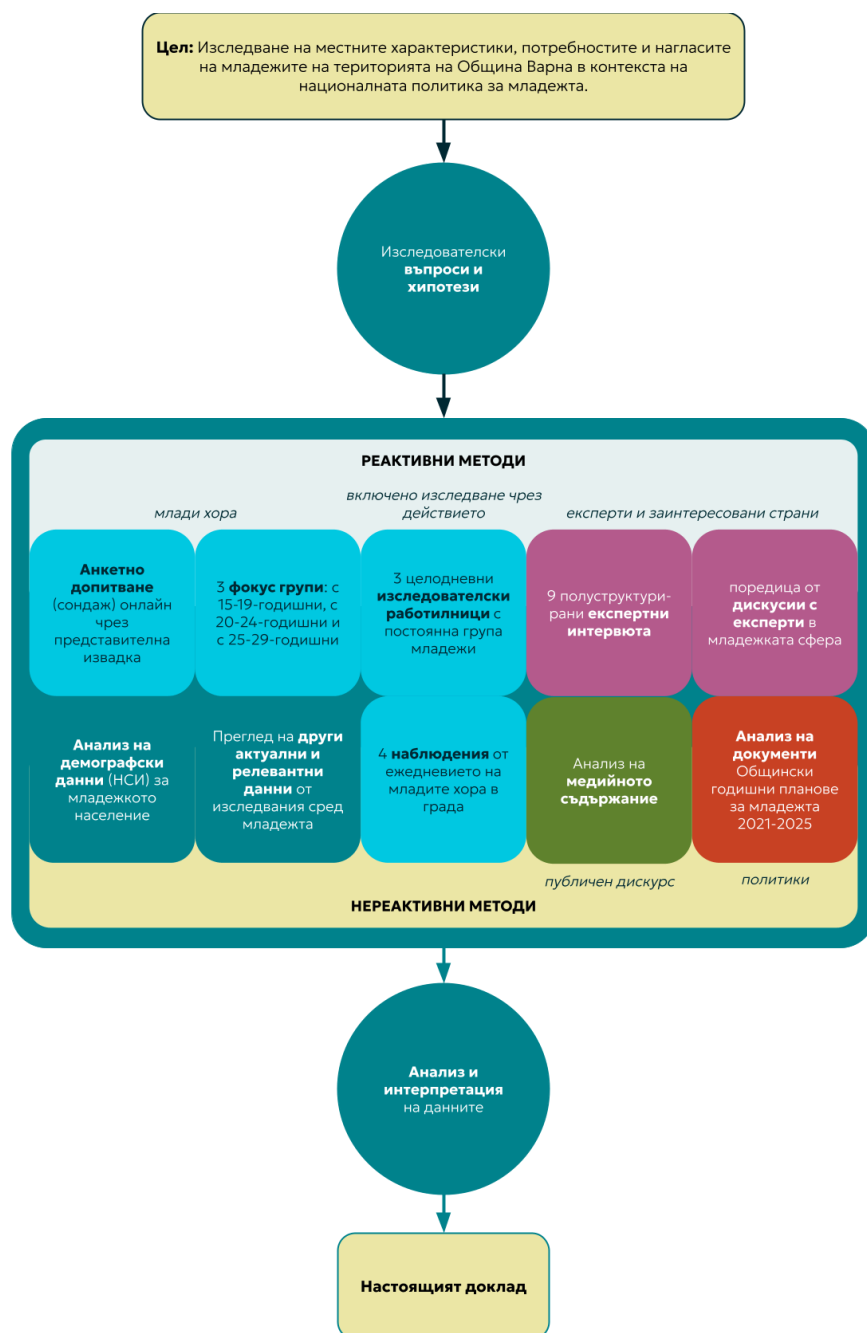
²⁰ Виж [Wright, Amy C. et al \(2022\)](#)

V. Методология

Методологията на настоящето изследване представлява комбинация от внимателно планирани смесени методи – нереактивни и реактивни, както и количествени и качествени. Смесените методи се използват често в социалните изследвания като даващи по-голяма валидност на получените резултати поради възможността за засичане на отделни парчета от изследователските находки и сравнимостта с различни обекти и предварително формулирани изследователски въпроси и хипотези. Като изследователски екип ние не робуваме на старите клишета, сблъскващи количествения и качествения метод на изследване, където има един победител за сметка на друг. Напротив, работим с поредица от смесени методи с ясното съзнание за техните слаби места и слепи петна. Използването на едновременно множество смесени методи заема важно място в процеса на това, което Ричардсън нарича „раздисциплиниране“ на знанието в опозиция на класическата наука, която дисциплинира и поставя ясно граници пред всеки изследовател, като се има предвид методическия потенциал да осигурят гъвкавост при решаването на сложни аналитични и интерпретативни въпроси, които възникват при използването на различни начини на мислене и различни видове данни в търсенето на отговори на многостранни въпроси (Hesse-Biber; Johnson, 2015).

За реализацията на изследването (в унисон с параметрите на договора с Община Варна и предварително изпратената оферта) беше изработена уникална за проекта изследователска рамка, съчетаваща поредица от изследователски подходи от полетата на емпиричните изследвания, социалната психология и групова динамика. Накратко, анализът на нереактивни данни (вече налична официална статистика, документи, свързани с младежката политика на Варна) ни дадоха възможност да очертаем параметри за общия профил на младите хора и приоритетите на местните младежки политики през последните години. Проведените включени наблюдения ни осигуриха шанс да сме свидетели на моменти от ежедневието на младите хора, без да влияем на тяхното поведение (а оттам и реакция) по какъвто и да е начин. Осъщественият анализ на медийно съдържание пък очерта съвкупния образ на младите варненци през публичния дискурс. Стандартизираното количествено изследване под формата на анкета даде възможност за очертаване на моментната картина на нагласите и поведенията на младите хора на територията на общината, като редом до това можехме да сравним данните с други национални и европейски изследвания. Проведените три фокус групи с млади хора в различна възраст ни даде възможност да задълбочим знанието си за ежедневието, проблемите и мотивацията на младежката популация в трите различни възрастови групи. Деветте експертни интервюта с професионалисти в младежкия сектор пък уплътниха нашето знание за общата ситуация в общината и подпомогнаха формулирането на редица допълнителни

изследователски въпроси. Проведените три целодневни изследователски работилници с консистентна група младежи пък даде време време и пространство за задълбочен разговор за Варна и всички нейни важни за младия човек особености – изследователски лукс, който малцина наши колеги имат по време на реалната теренна фаза. Всичко това ни даде възможност да се сдобием с изключително богат набор от данни.

Фиг. 23. Схема на изследователския процес и приложените методи.

В следващите редове обръщаме по-подробно внимание на всеки от използваните методи от гледна точка на неговите параметри и особености.

Анализ на документи

Проведохме сравнителен анализ на ключови за местната младежка политика документи – пет общинските годишни планове за младежта (ОГПМ) за периода 2021 – 2025 г. Датирането на документите съвпада с периода на изпълнение на последната Национална стратегия за младежта. По-важното е, че те са изискуем минимум съгласно разпоредбите на Закона за младежта (ЗМ). От тази гледна точка те представляваха естествен изследователски интерес в контекста на заданието. Предмет на сравнителния анализ бяха приоритетите, направленията и стратегическите цели на ОГПМ. Целенасочено избегнахме анализа на по-ниското ниво на документите, а именно дейностите, ангажираните институции или финансовото осигуряване, доколкото рискувахме или да възпроизведем едни и същи резултати и в този смисъл „изследователски артефакти“, или да получим прекалено голяма дисперсия на данните поради големият им обем.

В рамките на този анализ си поставихме следните въпроси:

- 1) Кой са основните приоритети и цели на годишните планове;
- 2) По какъв начин те се променят през годините;
- 3) Доколко кореспондират с HCM;
- 4) Доколко ОГПМ съдържат изискуемите атрибути, описани в чл. 16 от ЗМ.

Анализът на ОГПМ по-скоро насочва изследователското внимание към развитието от последните години и има по-скоро тесен фокус – развитието на младежката политика от нормативна гледна точка, която безспорно е важен компонент, но далеч не изчерпва целите на изследването.

Преглед и анализ демографски и статистически данни

Преди да преминем към теренните дейности решихме, че си струва да се направи, доколкото позволяват условията, възможно по-подробен анализ на вече налични статистически данни относно младежката популация на територията на Община Варна. Обърнахме се към НСИ и системата „Инфостат“, откъдето имаме възможност да достъпим наличната демографска и социална статистика за населението на общината. На базата на наличните данни успяхме да анализираме поредица особености на младите хора, вкл. тяхното местоживее, пропорции между полове и различни възрастови групи. Обърнахме се към администрацията на НСИ със заявка за допълнителни (публично неналични данни) по отношение на образованието, работната сила, безработицата и др., но се оказа, че такава заявка е или много трудно, или

невъзможно да бъде изпълнена поне що се отнася до обхват община (код на община: VAR06 според ЕКАТТЕ²¹).

Въпреки това с наличните данни успяхме да произведем важни за целите на настоящия доклад сведения като пропорция на младежката популация спрямо всички жители на общината, относителния дял на младите варненци спрямо всички млади хора в страната. Не на последно място, използвахме данните на НСИ за изготвяне на квотна извадка за количествения сондаж.

Преглед на други актуални и релевантни данни

Преди да преминем към теренните действия, прегледахме известните и наличните ни близки по обхват (преди всичко от гледна точка на своя обект) изследователски опити от последните години. Фокусирахме се върху национални изследвания от последните години и идентифицирахме следните:

- Изследване на младежта, Оптимизъм за личността, песимизъм за обществото: Българската младеж във времена на несигурност (Попиванов, et al., 2024), реализирано през 2024 г. От Фондация Фридрих Еберт;
- Последната 11-та вълна на Европейското социално изследване (ESS, 2023/2024)
- Effects and outcomes of Erasmus+ Youth in action Programme – Мониторинговото изследване на Европейската мрежа RAY от 2023/2024
- Профили и реализация на младите варненци. Представително социологическо изследване. (Апостолов, et al., 2006)

Взехме решение да използваме за целите на сравнителния анализ първите две изследвания поради две основни причини: 1) актуалност; 2) обхват. И по двете точки е нужно пояснение за решението да не използваме част от наличните ни изследователски приноси.

Изследванията на Европейската мрежа RAY имат за обект млади хора, преминали през Програма Еразъм+ и по-конкретно нейната секция „Младеж“, което прави изследването актуално, но с много нишови респонденти, далеч отличаващи се от мнозинството в която и да е местна популация. Също така преценихме, че варненското изследване (макар и бидейки последния такъв изследователски опит) има различни цели и освен това е проведено преди близо 20 години – важността на тази голяма времева пропаст е значителната трансформация на жизнените траектории (вкл. свободно време, проблеми, условия на труд), поради което и сравнимостта между двете проучвания би била под въпрос. , т.е. и по двете важни за нас линии не би носило същинска релевантност и дори и да бяхме направили опит за сравнение на данните, то по всяка вероятност ще допускаме аналитични и интерпретативни грешки.

²¹ Единния класификатор на административно-териториалните и териториалните единици.

Анализ на медийно съдържание

Проведохме анализ на медийното съдържание, за да си отговорим на въпроса „Какви са младите хора във Варна в медийния дискурс – какви са техните характеристики и нужди?“, и разгледахме 74 медийни материала, до които достигнахме по следните критерии:

- Период: 1 януари 2018 – 30 юни 2025 г.;
- Медии: баланс между регионални и национални – moreto.net, novavarna.net, chernomore.bg, varna24.bg, varnanews.net, bnr.bg, bta.bg, darik.bg, actualno.com и 24chasa.bg;
- Географски обхват: материалите да касят Варна като изричен фокус;
- Ключови думи: Само материали, в които „млади хора“ и/или „младежи“ и/или „младежко“ и/или „младежки“ и/или „младеж“ са ключов термин в заглавието или в първите два абзаца;
- Тип текст: само оригинални журналистически материали, без съобщения от пресцентри и автоматично препубликувани съобщения, в журналистически жанрове като новини, анализи, интервюта и репортажи, без PR публикации, платени статии и неидентифицирани източници.

Чрез тези критерии искахме да се уверим, че ще достигнем стриктно до това, което „пробива“ в медийния дискурс и не е привилегия на определена сфера на публичното управление, вместо да разглеждаме например и сайтовете на местната власт или на неправителствени организации. Умишлено не разглеждахме и създавано от потребителите съдържание в социалните мрежи (в това число YouTube, TikTok и др.), доколкото 1) аудиториите им са по-нишови, макар и съвсем не малки; 2) изхождаме от презумпцията, че квалифицираните медии (регистрираните като такива) все още имат легитимна институционална власт и респективно влияние върху дискурса – създават го и го модулират; 3) е по-важно да видим какво медийно съдържание създават и потребяват „немладите“ (доколкото приемаме, че младите са предимно в социалните мрежи, а и имаме достатъчно друг досег с техния опит и мнения през други изследователски инструменти).

Доколкото критериите ни не са твърде рестриктивни, очаквахме да открием повече материали, но по каквито и начини да търсехме, не можахме да открием други. Предвид, че за периода от седем години и половина в Интернет са публикувани десетки хиляди материали, касаещи Варна – дори само на сайтовете на посочените десет медии – този резултат от 74 публикации е изключително скромнен. Но малко онлайн медии съхраняват целия си архив в пълнота, а някои затварят достъпа до по-стари материали. Освен това често не всички страници на сайтовете успяват да се индексират правилно в търсачките. Също така, премахнахме дублиращи се материали (например поради препечатване) в полза на оригиналния източник, което допълнително свива обема на допустимите материали.

Затова настоящият анализ, произведен от този метод, е невъзможно да бъде „представителен“ за цялото релевантно медийно съдържание, но той и не си поставя такава задача. Стремешт му е, обхващайки разнообразие от периоди в рамките на общия и разнообразие от медии, балансиран по обхват, да даде една правдива картина, даваща отговори на основния ни въпрос: „Какви са младите хора във Варна в медийния дискурс – какви са техните характеристики и нужди?“

Наблюдения от ежедневието на младите хора във Варна

Проведохме четири включени наблюдения от различни моменти и на различни локации от ежедневието на младите варненци. Наблюденията бяха в различна част на годината – едно в пролетните месеци и три през лятото. Въпреки голямото ни желание да имаме повече зимни наблюдения на терен, обективния период на договора в рамките на това изследване не ни даде възможност за по-солидни наблюдения на нелятната Варна. По-специфично наблюденията се проведоха по следния начин:

- едно полетно наблюдение – 90 минути в широко закрито пространство на един от големите търговски центрове (молове) в началото на месец май 2025 г., където обект на наблюдение бяха младежите, прекарващи продължително време на територията на търговския обект.
- три летни наблюдения – три отделни отрязъка по 40 минути на две отделни локации. Обект на наблюденията беше употребата и потребителите на електрически тротинетки.

Давайки си сметка за това, че няма как да опишем всичко, което планирахме да наблюдаваме (нещо за което предупреждават теоретици като Бернар Лаир (Lahir, 2007), си поставихме за цел да реализираме този оскъден брой наблюдения специално за да си отговорим на следните въпроси:

- Какви са практиките на младите хора на Варна извън летния сезон и в търговските центрове, които консистентно се разказват като средища на младите хора през зимата?
- Какъв е типичният потребител на електрически тротинетки и каква е тяхната относителна тежест по въпроси като мобилност, статус и култура?

Всички наблюдения проведохме с помощта на подготвени бланки за наблюдения, а описаните резултати не претендират за изчерпателност по наблюдаваните практики. Те имат по-скоро подпомагаща роля в процеса на осмисляне и генериране на обяснения за предметите на изследване и потвърждаване или отхвърляне на възникнали в процеса въпроси и хипотези, (Caplan, 1964).

Полуструктурирани експертни интервюта

Бяха проведени девет полуструктурирани интервюта с представители на заинтересованите страни. В контекста дефинираме „заинтересовани страни“ като експерти, представители на граждански организации и на местната власт, които имат пряко отношение и мандат, и значителен опит в работата с младите хора през тази си експертна роля. Така те са едновременно разпознати като авторитети в областта си и представляват субекти с пряк интерес от развитието на местната младежка политика.

Целта на интервютата беше да очертае основни акценти от света и ежедневието на младите хора и да подпомогне първоначалното валидиране или отхвърляне на изходни хипотези, без да редуцира темите или наборът от изследователски въпроси. Не на последно място, да открийне завесата за процеси и проблеми, познати повече на експерти, работещи на терен и познаващи местните особености.

Основните теми, засегнати в рамките на интервютата бяха:

- представа за младите хора;
- обобщен образ на младите хора
- основни проблеми, интереси и занимания;
- свободно време;
- приоритети на бъдещата младежка политика.

Средната продължителност на интервютата беше между 45 и 50 минути. Всички разговори бяха записани с диктофон, а записите транскрибирани и анализирани тематично.

Фокус групи

Проведохме три фокус групи. Продължителността на всяка беше малко над 90 минути, за да може едновременно да покрием възможно по-широк спектър от теми и да не загубим мотивацията за участие на младите хора.

Трите фокус групи бяха съответно проведени – в този ред – с 15-19, 20-24 и 25-29-годишни млади хора. Това позволи различният житейски опит и специфики на всяка възрастова група да изпъкне както поради по-фокусираното обсъждане на въпросите/темите, така и поради динамиките, които се улесняват сред връстници.

В групите участие взеха общо 19 млади хора, всички живеещи в Община Варна – повечето от раждането си, а неколцина – от последните две-три години поради образование, работа или лични причини. Това бяха съответно шестима участници в първата група, петима участници във втората група и осем участници в третата група. По пол жени/мъже се разпределят общо като 9/10.

Опитът на участниците е значително разнороден както по икономически и социален статус, така и по произход (вкл. етнически), а така също и по други културни маркери. Не взеха участие млади хора с увреждания.

Оценката за удовлетвореност от живота на групите според участниците е средно 6.8 от 10 или средно 7.33/10 за 15-19-годишните, средно 5.67/10 за 20-24-годишните и средно 7.35/10 за 25-29-годишните.

Самооценката за финансовото им състояние/състоянието на домакинството им е средно 6 от 10 или средно 6.75/10 за 15-19-годишните, средно 5.33/10 за 20-24-годишните и средно 6.17/10 за 25-29-годишните.

Обсъждани теми/въпроси:

- Опишете Варна с ключови думи и асоциации. Обосновете.
- Изберете всеки по едно от тези камъчета с различни рисунки на всяко от тях, така че рисунката да ви предизвиква асоциации с младите хора във Варна. Обосновете.
- Най-големият проблем на Варна.
- Най-големият проблем на младите във Варна.
- Най-големият проблем на младите във Варна според възрастните.
- Къде ходят и какво правят младите хора във Варна в свободното си време, и кои млади хора?
- Опит с младежки организации и институции в сферата на младежта.
- Как биха коментирали избрани от изследователите думи, излизащи често от данните от други етапи на изследването? Всеки да избере по една дума и да аргументира съгласието или несъгласието си, че тази дума описва/не описва младите хора във Варна. Думите са както следва: „пасивни“, „незаинтересовани“, „неориентирани“, „скучно им е“, „мързеливи“, „невъзпитани“, „бунтуващи се“, „можещи“, „предприемчиви“, „готини“, „талантливи“.
- "Ако сега тук влезе човек с реална власт във Варна, който е готов да ви чуе, какво бихте му казали?"
- Индивидуална оценка на удовлетвореността от живота по скалата от 1 до 10.
- Индивидуална оценка на финансовото състояние – лично или на домакинството – по скалата от 1 до 10.

Фокус групите бяха записани с диктофон, а записите транскрибирани. Транскрипциите бяха анализирани тематично.

Експертни дискусии

В процеса на работата ни на терен проведохме шест експертни дискусии с професионалисти в младежкия сектор, като участниците в тях бяха различни от експертите, взели участие в експертните интервюта. Групата за тези дискусии беше с относително постоянен състав. В рамките на всички шест дискусии взеха участие между 5 и 9 участници. Всяка експертна дискусия беше с различна продължителност, но не по-малко от 60 минути и не повече от 150 минути. Целта на експертните дискусии беше да очертаят значими процеси, свързани с

младежката политика на Варна, но и да задълбочат анализа по редица вече поставени въпроси. Основни теми, разисквани в дискусиите бяха:

- класовите различия между младите;
- активни срещу пасивни младежи;
- пространствата за млади хора на територията на Община Варна;
- Търговски центрове и моловете като места за младите хора;
- локал(н)ите;
- субкултури – сегашни и минали
- самота и млади хора
- публичност на младежката политика и младежката работа
- приоритети на младежката политика на Варна и др.

Ролята на експертните дискусии беше обяснителна и помощна в процеса на формулиране на нови изследователски въпроси и нуждата от страничен, но местен ракурс и гледна точка. Данните от експертните дискусии бяха събирани под формата на записки от изследователския екип и след това подложени на тематичен анализ.

Изследователски работилници

Проведохме три целодневни изследователски работилници с една и съща група млади хора на отстояние около месец една от друга. Целта им бе да покани смесена група младежи в ролята на младши съ-изследователи в контекста на партиципативен подход, базиран на действието. Участниците не просто снабдяваха с данни от собствения си опит (както би била всяка фокус група например), а и заедно с екипа формулираха хипотези и валидираха или отхвърляха вече формулирани от екипа такива в хода на други части на изследователската дейност. Нещо повече – участниците бяха насърчени да провеждат наблюдения и да водят свой изследователски дневник по дадени шаблони и насоки.

Групата се състоеше от 15 млади хора (10 жени и 5 мъже), като във всяка работилница участваха не по-малко от 10 от тях. Някои имат опит с младежката сфера, а други – не. Някои са родени и отраснали във Варна, докато други са имигрирали по най-разнообразни причини. На различни възрасти са (между 16 и 29) и имат различни етнически принадлежности и различни физически и когнитивни способности. Имат разнообразни интереси и са поели по различни образователни и професионални пътища. Това разнообразие на опита подхожда на социалното и културно разнообразие на Варна и въпреки че методът е качествен и не цели статистическа репрезентативност, гарантира добра генерализируемост на находките, особено при допълнителна триангулация с други методи и инструменти.

Процесът на работа се разгърна на три нива: на извличане, на интерпретиране и образователно. На извличащото ниво участниците докладваха, разкриваха, споделяха за собствения си опит – както от личния си

живот, така и от наблюденията си върху връстниците им и средата. На интерпретативното ниво участниците тълкуваха, валидираха и отхвърляха данни, находки и хипотези, които изследователският екип е формулирал както самостоятелно, така и заедно с тях. На образователното ниво на групата се предоставяше и директно, и индиректно знание за това как се провеждат социални изследвания и защо това знание е полезно.

И на трите нива дейностите бяха почти изключително преживелищни, интерпретативни и дискуссионни – ролеви дейности, симулации, проективни и асоциативни игри и др.

Особен акцент бе картографиране на Варна според опита на групата – изготвяне на карта на общината в две от общо 12-те сесии на процеса. Повече подробности за метода и резултатите предлагаме в Приложение III.

Анкетно проучване, сондаж

Един от основните методи в рамките на планираното изследване беше дизайна, организирането и провеждането на количествено изследване под формата на анкетата за самопопълване. За тази цел бяха предприети следните конкретни стъпки:

- **Особености на инструментариума.** Беше изготвен структуриран въпросник – анкета за самопопълване – разпространена онлайн на територията на общината. За администриране (програмиране, мониторинг) на анкетата беше използван професионален акаунт на онлайн базирана платформа за количествени изследвания на общественото мнение, което гарантира както достатъчно високото качество на генерираните данни, навременния мониторинг и контрол върху данни, така и анонимността на респондентите. В същото време използваната платформа предоставя достатъчно широки възможности за дизайн и анализ на първичната изследователска информация през широк набор от въпроси. Анкетата беше съставена от 31 отделни въпроса, шест от които са отворени, а съвкупно със социално-демографските компоненти инструментариумът съдържа 140 променливи (немалка част от въпросите бяха от типа „матрица“ – предполагащи отговор на всеки ред срещу поредица от твърдения или обекти на оценка). Определени променливи впоследствие бяха рекодирани и обединени в нови променливи, като по този начин анкетата осигури повече от 150 променливи за работа по време на аналитичната фаза. Част от въпросите са взаимствани от други две минали изследвания (описани по-горе в този раздел) на същата или сходна тематика с намерението за сравнимост на получените резултати и допълнителен аналитичен ракурс.
- **Обект на количественото изследване.** Целева група на количественото изследване бяха младите хора между 15 и 29 години, живеещи на

територията на Община Варна. Поради отворения подход за достъп до анкетата част от участвалите в изследването са извън споменатите параметри (т.е. по-млади от 15 и по-възрастни от 29 или пък живеещи извън територията на общината, на друго място в страната или извън нея). По-долу е описан и подходът, избран от изследователския екип, за процедиране с тези респонденти.

- **Особености на извадка.** За целите на тази част от изследването първоначално е използвана квотна нестохастична извадка, стратифицирана по 1) възрастова група; 2) пол; 3) тип населено място (местоживеене). При реализиран обем на ефективно попълнени анкети от 620 млади човека от целевата група, то разпределението на квотите е както следва:

		15-19	20-24	25-29
Общо	Общо	208	213	199
	Мъже	108	111	99
	Жени	101	102	99
В градовете	Общо	201	207	194
	Мъже	104	108	97
	Жени	97	99	97
В селата	Общо	7	6	5
	Мъже	4	3	3
	Жени	3	3	3

Окончателно реализираният обем е 616 ефективно попълнени анкети, което представлява малко над 1,2% от всички млади хора на територията на общината. За изготвяне на квотната извадка са използвани данните за 2023 година на НСИ/Инфостат.

Особености на теренната фаза. Анкетата беше разпространена онлайн от изследователския екип и беше промотирана сред младежки организации от Варна, професионалисти, работещи с млади хора, през социалните мрежи и чрез сътрудници на Фондация „Силогия“, както и чрез три материала в местни медии. Немалка част от набавените първични данни бяха осигурени от директни интервюта лице-в-лице, реализирани от колегите от бъдещия Черноморски младежки център, за което сърдечно им благодарим. За целите на разпространението екипът подготви уникални постери с налични QR-кодове, с помощта на които всеки млад човек имаше възможност да достигне до онлайн проучването. В този смисъл голяма част от респондентите са набрани по метода на отзовалите се.

В комбинация с горните параметри изследователският подход предполага използването на допълнителен метод за набиране и гарантиране на достатъчен

обем ефективно попълнени анкетни карти. Този подход е т.нар. извадка тип „снежна топка“ (snowball sampling, или още chain sampling) (Statistics How To, 2024). Този метод е въведен поради факта, че ангажираните съмишленици и сътрудници има „достъп“ до значима част от местната младеж. Методът няма стохастичен характер, но в комбинация с квотната извадка по-горе може да подпомогне гарантирането на достигане до статистически значими групи от местната генерална съвкупност.

- **Период на теренната работа** – 16 май – 5 юли 2025 г.
- **Мониторинг и тегла.** Поради спецификата на подбрания изследователски подход, както и комбинацията на два извадкови метода върху генерираните данни е осъществяван ежеседмичен мониторинг и, където е възможно, нуждата от набавяне на определени квоти е комуникирана със сътрудниците на терен. В крайна сметка получената база данни е изчистена и претеглена (post-stratification weighting + raking (ESS, 2014)) съгласно демографското разпределение според официалните данни на НСИ за 2023 г. Теглата са изготвени от изследователския екип на „Силогия“ и приведени в действие посредством SPSS.
- **Стохастично отклонение.** С оглед на описаните по-горе методически обстоятелства и отчитайки факта, че е използвана нестохастична извадка, все пак може да се пресметне максималното стохастично отклонение при 50 процентните дялове за 95% вероятност на резултатите, което е приблизително 4+/-%.

Процедури за закрила на респондентите и участниците

Теренната работа по изследването е проведена съобразно следните етични принципи:

- уважение към достойнството и опита на изследваните лица и групи;
- стремеж към максимизиране на ползите и минимизиране на потенциалните щети;
- справедлив подбор и равно третиране.

Всички лица, взели участие в изследователските дейности, са запознати с условията на тяхното участие и процедурите на работа на екипа, а именно:

- Доброволност и право на отказ. Участниците могат да прекратят участието си по всяко време, без да посочват причина и без това да се отрази на отношенията им с фондация „Силогия“. Те могат също така да оттеглят предоставената от тях информация по всяко време, като тя ще бъде унищожена незабавно (но извлечените чрез нея изводи, ако са публично оформени в нов вид, не могат да бъдат унищожени). Участието не е свързано с никакви преки ползи отвъд приноса за постигане на изследователската цел, и що се касае до знанието и възможностите на

екипа – с никакви преки рискове за живота, здравето и доброто име на участниците.

- Конфиденциалност. Всички данни, събрани в хода на дейностите, включително изразени мнения, оценки, препоръки и други, са строго конфиденциални. Аудио- и видеозаписи, както и снимки и ръчни бележки са направени само със съгласието на изследваните лица. Екипът не може да разкрие връзката между набор от данни и техния източник в лицето на конкретни респонденти и участници, като по този начин не може и да предоставя събраните данни на трети страни, освен ако не се касае за пряка заплаха за живота и здравето – техните или на други лица.
- Анонимност. Всички данни, събрани в хода на дейностите, са анонимизирани – всякаква идентифицираща информация е заличена в доклада и заменена с кодове в архива на екипа.
- Защита на данните. Събраните данни се съхраняват в хранилище, достъпно само за изследователския екип по проекта. Тази част от тях, касаеща лични данни или данни, които могат косвено да идентифицират участници, и която е в дигитален вид ще бъде унищожена след окончателното приключване на проекта. Останалите изследователски данни, както и хартиени информирани съгласия с подписа на участници в интервюта, фокус групи и работилници, ще бъдат съхранявани за период от пет години за целите на проследимостта на въздействието му и за референции в други дейности на екипа.

Всички участници са се подписали в декларации за информирано съгласие с горните условия и процедури. Изключение за подписа прави анкетното проучване, тъй като то не събира данни за респондентите и те не могат да бъдат идентифицирани или свързани с дадените от тях отговори по никакъв начин, включително и от изследователския екип.

Техническа подкрепа и софтуерно обезпечаване

В рамките на целия изследователски процес, екипът на Силогия използваше поредица от софтуерни решения, благодарение на което успяваше да обработи наличните данни, както следва:

- SmartSurvey – професионален акаунт за набавяне на данни по време на теренната фаза на количествения сондаж;
- Speechmatic – софтуер за транскрибиране на глас и звукови файлове за обработка на записи от интервюта и фокус групи;
- Microsoft Excel – за обработка на данните от количествения сондаж, данните на НСИ и изготвяне на извадки;
- SPSS – цялостна обработка на данните от сондажа и изготвяне на таблични отчети, вкл. честотни и многомерни разпределения, тегла, обединение на променливи и др.

Списък с таблици и фигури

Таблици:

1. Младежко население на територията на Община Варна по пол и по тип населено място
2. Младежко население на територията на Община Варна по райони и села
3. Дял на респондентите по форма на заетост. В коя от следните категории попадаш ти?
4. Удовлетвореност от живота. Най-общо казано, доколко си удовлетворен/а като цяло от живота си сега? 1: „Изцяло неудовлетворен/а“; 10: „Напълно удовлетворен/а“. Сравнение на средни стойности с ФФЕ (2024) и ESS (2022).
5. Обща представа и нагласи към Варна. Как би описал/а Варна само с три думи?
6. Обща представа и собствен образ за младите хора във Варна. Как би описал/а младите хора в Варна отново само с три думи?
7. Ако ти имаше всичката необходима власт, какво конкретно едно нещо би променил/а в Варна, за да може младите хора да се чувстват по-добре тук?
8. Присъствие на тематични приоритети в общинските годишни планове за младежта на Варна, 2021-2025 г.

Фигури:

1. С кои от членовете на семейството си живееш в един дом? %
2. Живеещи с родителите си по възрастови групи. С кои от членовете на семейството си живееш в един дом? Сравнение с ФФЕ (2024)
3. Образователна структура на извадката, %. Какво е твоето най-високо завършено образование?
4. Самооценка на материалното положение, %. Кое от следните твърдения най-добре описва твоето финансово състояние и това на домакинството ти? Сравнение с ФФЕ (2024)
5. Удовлетвореност от живота, %. Най-общо казано, доколко си удовлетворен/а като цяло от живота си сега? 1: „Изцяло неудовлетворен/а“; 10: „Напълно удовлетворен/а“. Сравнение с ФФЕ (2024)
6. Нагласи за бъдещето, %. Какво е очакването ти за твоето лично бъдеще? А какво е очакването ти за бъдещето по принцип (на обществото, на страната като цяло)? Сравнение с ФФЕ (2024)
7. Нагласи към досегашното развитие на България и към досегашното и бъдещо развитие на Варна, %.
8. Обща представа и нагласи към Варна. Как би описал/а Варна само с три думи? Облак от думи

9. Обща представа и собствен образ за младите хора във Варна. Как би описал/а младите хора в Варна отново само с три думи? Облак от думи.
10. Класиране на ценностно-свързани практики, %. Доколко изброените по-долу са важни или маловажни за теб лично? (Много важно, Донякъде важно, Нито важно, нито маловажно, Донякъде маловажно, Изцяло маловажно).
11. Класиране на ценностно-свързани практики, %. Доколко изброените по-долу са важни или маловажни за теб лично? (Много важно, Донякъде важно, Нито важно, нито маловажно, Донякъде маловажно, Изцяло маловажно). Сравнение с ФФЕ (2024)
12. Практики в свободното време, %. Колко често се случва да правиш следното в свободното си време?
13. Предпочитани към момента и с потенциал да станат предпочитани от младите хора конкретни локации и пространства, групирани по категории, %. Кои според теб са местата във Варна, които младите хора харесват и обичат да посещават? Моля те, бъди конкретен/на! и А кои места във Варна все още не са, но могат да станат привлекателни за младите хора, където те да развиват своите интереси (игри, изкуство, неща, свързани със свободното време)?
14. Снимка на карта на Община Варна, изработена в хода на първата и втората от трите изследователски работилници с млади хора. Вж. Приложение III за повече информация.
15. Основни проблеми на младите хора в Община Варна, %. С какво според теб са свързани основните трудности за младите хора от Варна? (до три избора)
16. Желание за емиграция, %. Колко силно би желал/а да напуснеш Варна и да живееш на друго място – в България или чужбина – за повече от година (да емигрираш)? Сравнение с ФФЕ (2024)
17. Трансформация на плановите приоритети (2021-2024) в стратегически цели (2025) в сферата на младежта
18. Ако трябва да избереш само между следните, какво преди всичко липсва на младите хора около теб?, %, до три отговора
19. Ако трябва да избереш само между следните, какво преди всичко липсва на младите хора около теб? Прямо „Кои са най-важните неща, с които трябва да се занимае Община Варна, когато става въпрос за развитието на младите хора като теб?“, %, до три отговора.
20. До каква степен си съгласен/на със следните твърдения? %
21. В кои от следните дейности се е случвало да се включиш? %
22. А в кои от следните дейности си представяш, че би искал/а да се включваш в бъдеще? %
23. Схема на изследователския процес и приложените методи.

Литература

Варна на младите, Неправителствени организации [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.varnanamladite.com/?idtem=25>

Георгиев С., (2020) Пътеводител на младежкото гражданско участие, Габрово: Форум за глокална промяна [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://glocalchange.org/wp-content/uploads/2020/10/Youth-Participation-Guide.pdf>

Европейско социално изследване [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.europeansocialsurvey.org/data-portal>

Еленкова Л., Георгиев С., (2022) Наръчник за местна младежка политика София: Национален младежки форум [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://youth-dialogue.bg/wp-content/uploads/2024/07/BG-%D0%9D%D0%B0%D1%80%D1%8A%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0-%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>

Закон за младежта, обн. ДВ. бр.31 от 20 Април 2012г [...] изм. и доп. ДВ. бр.61 от 2 Август 2022г. (2012) [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135786802>.

Инфостат, Национален статистически институт [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=3

Ковачева С., (2020), *Преходите в жизнения път на младите хора*, Пловдив: Унив. Изд. „Паисий Хилендарски“.

Национална стратегия за младежта 2021 – 2030, [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1603>.

Кратък анализ на пазара на труда през 2023 г., (2023) МТСП, [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/19/zaetost/analiz-za-pazara-na-truda-prez-2023-g.pdf>

Стоянов О., Райони на големите градове и гъстота на населението в тях [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://ogistoyanov.com/work/gis/large-cities-regions-and-population-density-in-them.html>

- Попиванов** Б., Симеонов П., Еленкова Л., Георгиев С., Петкова Я., Гальова Ю. (2024) Изследване на младежта – България. Оптимизъм за личността, песимизъм за обществото: Българската младеж във времена на несигурност., София: Фондация Фридрих Еберт България [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/21632.pdf>
- Преброяване** на населението в област варна към 7 септември 2021 г. – етническа принадлежност, вероизповедание, майчин език, религиозност [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.nsi.bg/tsb/wp-content/uploads/2022/12/Press-release_12_Prebroiavane2021.pdf
- Ревизираната** европейска харта за участието на младите хора в живота на общините и регионите [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://rm.coe.int/168071b503>
- Цеков** М., Бозмарова А., Анализ на планирането и изпълнението на държавната политика за младежта 2010-2024г. (2025) София: Национален младежки форум [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://drive.google.com/file/d/1097ekx2qsYXrSH_NdIPJ20SMEEjts3gO/view
- Шефът** на СДВР: Локалите не са нова тенденция, преди бяха с други имена, 2025, 168 часа [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.168chasa.bg/article/20485945>
- Bourdieu** P. (1996) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*, Harvard: Harvard University Press.
- Caplan** A., (1964) *The Conduct of Inquiry: Methodology for Behavioral Science*. New York: Routledge Press
- Clark**, A. E. and Senik, C. (2011) 'Is happiness different from flourishing? Cross-country evidence from the ESS'. PSE Working Papers [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.europeansocialsurvey.org/findings/europeans-wellbeing/measuring-wellbeing>
- Crowley** A., Moxon D. (2017) *New and innovative forms of youth participation in decision-making processes*, Strasbourg: Council of Europe [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://rm.coe.int/new-and-innovative-forms-of-youth-participation-in-decision-making-pro/1680759e6a>
- Deželan** T., Yurttagüler L. (2021) *Shrinking democratic civic space for youth*, Strasbourg: Council of Europe/Youth Partnership/Pool of European Youth Researchers [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/59895423/TDLY_CSYP.pdf/cb8643c1-2707-0f1b-3f81-f13704dc9081

Dibaj S., Hosseinzadeh A., Mladenović MN, Kluger R., (2021) Where Have Shared E-Scooters Taken Us So Far? A Review of Mobility Patterns, Usage Frequency, and Personas. Sustainability. 13(21):11792. MDPI Open access journal [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://doi.org/10.3390/su132111792>

Documentation of ESS Post-Stratification Weights (2014) European social survey [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_post_stratification_weights_documentation.pdf

Drivers of Wellbeing. Exploring potentially important drivers of wellbeing across European countries, [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.europeansocialsurvey.org/findings/europeans-wellbeing/drivers-wellbeing>

European Social Survey, data portal, [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://europeansocialsurvey.org/data-portal>

European youth capital. Ten years of boosting vibrant youthful cities [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://eurocid.mne.gov.pt/sites/default/files/repository/paragraph/documents/22128/euctenyearsreport.pdf?utm_source=chatgpt.com

Evidence Review Youth Work – Agency and Empowerment Section 2: Types of youth work interventions (2022) Sydney: The university of Sydney. Research center for children and families [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://evidenceportal.dcj.nsw.gov.au/documents/youth-work-agency-and-empowerment/RCCF_Evidence_Review_Youth_Agency_Empowerment_S2_Types_of_Youth_Work_Final.pdf

Evrard G., Bergstein R. (2023) A Competence Model for Youth Workers to Work Internationally Bonn : JUGEND für Europa/SALTO Training & Cooperation [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-4385/ETS_Competence_Model_Youth_Workers_final_2023.pdf

Glavić D., Milenković M., Trifunović A., Jokanović I., Komarica J. (2023) Influence of Dockless Shared E-Scooters on Urban Mobility: WTP and Modal Shift, MDPI [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/12/9570?utm_source=chatgpt.com

Habermas J., (1984) The theory of communicative action, Boston : Beacon Press

Herranz A., Karsten A., Pitschman A., Schwenzer F., Eick J., Schwabe K., Strecker T., Pincus T. (2024) Effects and outcomes of Erasmus + Youth in action Programme, Berlin: Youth Policy Lab

Hesse-Biber S., Johnson R. (2015). The Oxford handbook of multimethod and mixed methods research inquiry. Oxford: Oxford University Press.

Lahire B., (2005) *L'esprit sociologique*. Paris: Éd. La Découverte

Mahony J., Barbonetti L., Gunning C. (2024) *National Survey on E-Scooters 2024*, Dublin: Ipsos [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.rsa.ie/docs/default-source/road-safety/r4.1-research-reports/safe-road-use/national-survey-on-e-scooters-2024.pdf?sfvrsn=1177f215_1

Overview of youth work functions and competences, Council of Europe [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: [https://www.coe.int/en/web/youth-portfolio/overview-of-youth-work-functions-and-competences#%22285092771%22:\[\]{}](https://www.coe.int/en/web/youth-portfolio/overview-of-youth-work-functions-and-competences#%22285092771%22:[]{})

Petkov V. (2021) *Visible to Europe, Invisible at Home: LGBTI People in Bulgaria*, Special Issue 5. Cultural Intimacies, Seminar BG [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/special-issue-5/837-lgbti-people-in-bulgaria.html?utm_source=chatgpt.com

Rojek C. (1999) *Leisure and culture* Springer, New York: Springer

Snowball Sampling: Definition, Advantages and Disadvantages, Statistics How To [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://www.statisticshowto.com/probability-and-statistics/statistics-definitions/snowball-sampling/>

Stebbins R. (2007) *Serious Leisure – A Perspective for Our Time*, New York: Routledge

The Different Types of Youth Work, Social people care [онлайн] [прегледан на 29 юли 2025] Достъпен на: <https://jobs.socialcarepeople.co.uk/types-of-youth-work>

Wright Amy C. Metcalfe L., Mawad R., Pope S. (2022) *Evidence Review: Youth Work – Agency and Empowerment*, Research Centre for Children and Families, University of Sydney

Приложения

Приложенията към настоящия доклад са предоставени като отделни .pdf файлове, както следва:

- **Приложение I.** Табличен отчет от сондажа, честотни разпределения
- **Приложение II.** Табличен отчет от сондажа, многомерни разрези по демографски белези
- **Приложение III.** Картографиране на Варна с млади хора в изследователски работилници